

Додаток 1 до рішення
_____ сесії
обласної ради сьомого скликання
_____ грудня 2019 року № _____

п р о є к т

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПЕРІОД ДО 2027 РОКУ

Чернігів 2019

Розробники:

Керівний комітет та Робоча група з розробки Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року та Плану заходів з її реалізації на 2021-2023 роки (склад затверджено розпорядженням голови обласної державної від 18 березня я 2019 року № 145).

Методичний та консультаційний супровід:

Директорат регіонального розвитку Міністерства розвитку громад та територій України, Група радників з впровадження державної регіональної політики Програми «U-LEAD з Європою».

Перелік скорочень

SWOT-аналіз – аналіз сильних, слабких сторін, а також можливостей і загроз

ВРП – валовий регіональний продукт

ЗПО – заклад професійної освіти

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

ДФРР – державний фонд ерґіонального розвитку

ЖБК – житлово-будівельний кооператив

НПЦ – навчально-практичний центр

ОНПС – охорона навколишнього природного середовища

ОСББ – об'єднання співвласників багатоквартирних будинків

ОУЛМГ - обласне управління лісового та мисливського господарства

ОТГ – об'єднана територіальна громада

РСР – регіональна стратегія розвитку

СЕО – стратегічна екологічна оцінка

ЗМІСТ

№		Стор.
1.	Вступ.....	6
1.1.	Обґрунтування підстав та основні підходи до розроблення Стратегії.....	6
1.2.	Процес підготовки Стратегії	8
2.	Основні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку Чернігівської області.....	10
2.1.	Географічне розташування, суміжні території. Ландшафтні особливості рельєфу, характеристика земельних ресурсів, ґрунтів, гідрологічного стану	10
2.2.	Природно-ресурсний потенціал. Кліматичні умови.....	11
2.3.	Адміністративно-територіальний поділ та формування об'єднаних територіальних громад.....	15
2.4.	Містобудівна документація області.....	18
2.5.	Демографічна ситуація, ринок праці. Доходи населення.....	20
2.6.	Економічний розвиток регіону	28
2.6.1	Структура економіки та валовий регіональний продукт.....	28
2.6.2.	Промисловість.....	30
2.6.3.	Аграрний сектор.....	32
2.6.4.	Розвиток підприємницького середовища.....	35
2.6.5	Інвестиційна діяльність.....	37
2.6.6	Зовнішньоекономічна діяльність. Міжнародна співпраця.....	41
2.6.7	Туризм.....	44
2.7	Стан сфери досліджень та інновацій. Інтелектуальний капітал та інноваційний розвиток.....	46
2.8	Види економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал	47
2.9.	Інфраструктура.....	48
2.9.1	Дорожня інфраструктура.....	48
2.9.2.	Транспортна інфраструктура.....	50
2.9.3.	Інфраструктура зв'язку.....	52
2.9.4.	Енергетична інфраструктура.....	53
2.9.5	Житлово-комунальне господарство.....	56
2.10.	Соціальна інфраструктура.....	58
2.10.1.	Освіта	58
2.10.2.	Охорона здоров'я	61
2.10.3	Культура і відпочинок.....	64
2.10.4.	Фізична культура і спорт.....	66
2.10.5.	Система соціального захисту та соціального забезпечення населення.....	68
2.10.6	Підтримка сімей та дітей.....	69
2.10.7	Розвиток громадянського суспільства.....	71

№	Стор.
2.10.8.	Ідеологічно-виховна інфраструктура і ресурс..... 72
2.10.9	Правозахисна інфраструктура..... 74
2.11.	Інформаційний простір..... 76
2.12.	Екологічна ситуація..... 77
2.13.	Фінансово-бюджетна ситуація 83
2.14.	Врахування гендерного компонента в відповідно до урахуванням актуальних потреб галузей і регіону..... 86
2.15.	Оцінка результативності реалізації чинної Стратегії..... 88
3.	Головні чинники і сценарії розвитку..... 89
3.1.	SWOT – аналіз Чернігівської області..... 89
3.2.	Порівняльні переваги, виклики та ризики розвитку області..... 92
3.3.	Сценарії розвитку області до 2027 року..... 98
4.	Стратегічне бачення Чернігівської області..... 101
5.	Стратегічні, цілі розвитку області 102
5.1	Стратегічна ціль 1 «Розвиток людського потенціалу» 106
5.2	Стратегічна ціль 2 «Комфортні та безпечні умови для життя 125
5.3	Стратегічна ціль 3 «Підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки» 138
5.4	Стратегічна ціль 4 «Прискорений інноваційний розвиток пріоритетних сфер економічної діяльності» 154
5.5	Стратегічна ціль 5 Посилення спроможності громадянського суспільства» 161
6.	Аналіз відповідності положень регіональної стратегії Державній стратегії регіонального розвитку України. 167
7.	Система моніторингу та оцінки результативності реалізації Стратегії..... 168

Додаток 1. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Стратегії сталого розвитку на період до 2027 року.

1. Вступ

1.1. Обґрунтування підстав та основні підходи до розроблення Стратегії

Стратегія сталого розвитку області на період до 2027 року (далі – Стратегія) розроблена у відповідності до конституційного принципу пріоритету інтересів людини у регіональній політиці.

Стратегія сталого розвитку Чернігівської області розроблена на підставі законів України «Про засади державної регіональної політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про стратегічну екологічну оцінку», Указу Президента України №722/2019 від 30 вересня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Постанови Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 року № 188-ІХ «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України», відповідно до Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 р. №932 із змінами та Методики розроблення, проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації, затвердженою наказом Мінрегіону від 31.03.2016 р. № 79 із змінами (зарєєстрований у Міністерстві юстиції України 24.01.2019 р. за № 58/33656).

Стратегію розроблено з використанням кращого європейського та українського досвіду, за сприяння Директорату регіонального розвитку Міністерства розвитку громад і територій України, Група радників з впровадження державної регіональної політики Програми «U-LEAD з Європою».

Стратегія області також ставить перед собою амбітну мету та важливе завдання – перетворити Чернігівщину на інвестиційно та туристично привабливий, конкурентоспроможний, екологічно чистий, доброзичливий, соціально стабільний, комфортний для життя, роботи та відпочинку регіон, з унікальним природно-рекреаційним потенціалом, сприятливими умовами для ведення бізнесу, інноваційною економікою, високим рівнем інформатизації та сучасною сферою послуг.

У документі розглядаються фактори, що впливають на подальший розвиток та диктують зміни. Стратегія визначає цілі розвитку області, шляхи їх досягнення.

Стратегія побудована таким чином, що протягом її реалізації вона впливатиме на розробку програм економічного і соціального розвитку області, формування проектів регіонального розвитку. Вона є основою для створення комплексної бази стратегічного планування в області, зокрема обласних цільових програм, їх гармонізації з перспективами розвитку, означеними Стратегією.

Стратегія розглядається як плановий документ найвищого рівня в регіоні, а отже її реалізація вимагає зосередження фінансових, фізичних та людських ресурсів. Очікується, що всі зусилля адміністративних органів, громадянського

суспільства, наукових кіл і громадян будуть націлені на успішну реалізацію пріоритетів та заходів, передбачених Стратегією.

Об'єднання зусиль усіх гілок влади області, її міст, та громад зможуть забезпечити досягнення стратегічного бачення та створення регіону сталого розвитку, у якому гармонійно поєднуюватимуться інноваційна промисловість, екологічне сільське господарство, висока якість людського капіталу та безпечне довкілля.

Таким чином, зосередження та належна координація наявних фінансових ресурсів, одержаних за рахунок бюджетів усіх рівнів, власних коштів підприємств, іноземних та вітчизняних інвесторів, коштів міжнародних фінансових організацій, дасть змогу забезпечити досягнення цілей, визначених у цій Стратегії.

Стратегія розроблялась на засадах смарт-спеціалізації. Це підхід, що передбачає аргументоване визначення суб'єктами регіонального розвитку в рамках регіональної стратегії окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг регіону та сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні.

Впровадження смарт-спеціалізації у стратегічне планування розвитку регіону здійснюється з метою забезпечення його сталого розвитку; підвищення ефективності управління інноваційними процесами у регіоні; створення сприятливого середовища для інноваційної діяльності; підвищення рівня інноваційної та інвестиційної активності регіону.

Розроблення РСР на засадах смарт-спеціалізації передбачає дотримання таких принципів:

інноваційна спрямованість - визначення окремих напрямів та завдань регіональної стратегії з метою прийняття та впровадження нових технологічних рішень у певних видах економічної діяльності з урахуванням наявного інноваційного потенціалу регіону;

відкритість - забезпечення залучення заінтересованих представників, зокрема, суб'єктів підприємництва, науково-дослідних установ, закладів вищої освіти та громадських об'єднань до процесу розроблення та реалізації регіональної стратегії;

паритетність - створення рівних можливостей для висловлення позицій всіх сторін та забезпечення максимального врахування їх інтересів під час розроблення та реалізації регіональної стратегії;

координація - взаємозв'язок та узгодженість регіональної стратегії з довгостроковими стратегіями, планами і програмами розвитку на державному, регіональному та місцевому рівні;

доповнюваність - забезпечення взаємозв'язку науки, освіти, виробництва, фінансових ресурсів у розвитку інноваційної діяльності;

диверсифікація - можливість створення нових видів економічної діяльності у визначених галузях економіки;

вузька спеціалізація - обмеження переліку видів економічної діяльності, вибір яких обумовлений перспективними можливостями регіону та які провадитимуться на внутрішньому і зовнішньому ринку.

Відповідно до Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» Стратегія, як документ державного планування, пройшла процедуру стратегічної екологічної оцінки (СЕО). Для цього визначено обсяг СЕО та розроблено Звіт про СЕО.

1.2. Процес підготовки Стратегії

На сесії обласної ради 4 квітня 2019 року було прийнято рішення розпочати розробку Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року та Плану заходів з її реалізації на 2021-2023 роки.

Обласною державною адміністрацією було створено Керівний комітет та Робочу групу з розробки Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року та Плану заходів з її реалізації на 2021-2023 роки, склад яких затверджено розпорядженням голови обласної державної від 18 березня 2019 року № 145.

Головним розробником проекту Стратегії визначено Департамент економічного розвитку обласної державної адміністрації.

Формування робочої групи здійснювалось з урахуванням принципу гендерної рівності із залученням фахівців у галузі рівності прав жінок та чоловіків і представників суб'єктів регіонального розвитку.

Протоколом № 1 Керівного комітету було затверджено орієнтовний графік проведення заходів з підготовки проекту Стратегії, Структуру аналітичної частини соціально-економічного розвитку регіону та перелік 17-ти тематичних підгруп (за відповідними секторами економіки) у складі Робочої групи, а протоколом № 2 – склад цих підгруп. Протоколом №3 було визначено перелік та склад чотирьох експертних підгруп за визначеними робочою групою основними напрямками.

Процес колективної роботи різних суб'єктів регіонального розвитку в рамках робочої групи, тематичних та експертних підгруп дозволив залучити до розробки Стратегії близько 150 активних громадян області з різних секторів суспільства: органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, наукових установ та громадських організацій.

Після виявлення основних тенденцій і проблем розвитку області було здійснено аналіз потенціалу регіону. В основу методики виконання цієї роботи було покладено SWOT-аналіз. Це процес встановлення зв'язку між внутрішніми (сильними і слабкими сторонами) та зовнішніми (можливостями і викликами) факторами, що мають стратегічне значення для розвитку регіону. Саме ці взаємозв'язки дозволяють сформулювати порівняльні переваги, виклики і ризики, які є основою формулювання стратегічних та оперативних цілей розвитку регіону на довгострокову перспективу.

Робоча група визначила стратегічне бачення розвитку регіону – перспективи соціально-економічного та інноваційного розвитку регіону в довгостроковому періоді з урахуванням його унікальних особливостей.

Стратегічне Бачення відображає те, куди регіон має прийти в результаті реалізації Стратегії розвитку та відображає той конкретний результат, який бажає досягти у майбутньому.

За результатами роботи тематичних, експертних підгруп та робочої групи в цілому сформовано дерево стратегічних та оперативних цілей із відповідними завданнями.

Стратегічні цілі визначено в загальних рисах на 7 років на основі порівняльних переваг регіону з урахуванням викликів, а також можливих перешкод і ризиків на шляху розвитку. Стратегічні цілі розвитку регіону – описані у формальному вигляді орієнтири, яких бажано досягти в довгостроковому періоді.

Одна стратегічна ціль регіональної стратегії визначена на засадах смарт-спеціалізації та передбачає інноваційний розвиток пріоритетних видів економічної діяльності регіону, підвищення рівня конкурентоспроможності регіону.

На засіданні Робочої групи 10 жовтня 2019 року було схвалено стратегічні, оперативні цілі, завдання та визначено потенційні сфери реалізації проєктів.

На цьому етапі також було розпочато процес розробки Плану реалізації Стратегії, який формується на основі визначених у Стратегії стратегічних і операційних цілей. Було оголошено про збір проєктних ідей до технічних завдань, з яких складається План.

Після розроблення Стратегії робоча група ініціювала проведення громадського обговорення, після якого доопрацьована Стратегія подана на розгляд і затвердження обласній раді, як головний документ, в якому визначена політика економічного і соціального розвитку області.

Для забезпечення належного рівня відповідальності за реалізацію Стратегії необхідно створити систему моніторингу та оцінки ефективності її впровадження.

В цілому, Стратегія буде реалізовуватись через технічні завдання на проєкти регіонального розвитку, що впливають із оперативних цілей Стратегії, регіональні цільові програми, щорічні програми економічного і соціального розвитку, а також стане базисом ухвалення управлінських та бюджетних рішень щодо розвитку області.

Загалом, процес розробки РСР став основою для налагодження партнерства між обласною державною адміністрацією, обласною радою, районними державними адміністраціями, міськими та районними радами, об'єднаними територіальним громадами, вищими навчальними закладами, а також широким колом організацій громадянського суспільства. Таке партнерство є важливим кроком для того, щоб стратегічний документ став надбанням усіх зацікавлених сторін, аби згодом було забезпечено суспільну підтримку реалізації заходів та технічних завдань на проєкти регіонального розвитку Плану з реалізації Стратегії.

2. Основні тенденції та проблеми соціально-економічного розвитку області

2.1. Географічне розташування, суміжні території. Ландшафтні особливості рельєфу, характеристика земельних ресурсів, ґрунтів, гідрологічного стану.

Чернігівська область є однією з найбільших за територією (31,9 тис. км², 5,3 % площі України). Область знаходиться на крайній півночі України і межує на північному заході з Гомельською областю Республіки Білорусь, на півночі – з Брянською областю Російської Федерації, на сході – з Сумською, на заході та південному заході – з Київською та на півдні – з Полтавською областями України.

Однією з переваг географічного розташування області є невелика відстань від столиці України (автомобільним сполученням 141 км, залізничним сполученням 209 км).

Рис. 1. Чернігівська область на карті України

Чернігівська область розташована у двох фізико-географічних зонах – Поліссі та Лісостепу, що обумовлює своєрідність її ландшафту. Більша її частина розміщується у Придніпровській низовині, південна – у межах Полтавської рівнини і має, переважно, злегка хвилясту поверхню, абсолютні висоти – 100-220 м.

За ландшафтними особливостями Чернігівщина поділяється на 4 фізико-географічні області: Чернігівське і Новгород-Сіверське Полісся, Північно-придніпровська терасова низина та Північно-полтавська височина.

Земельний фонд Чернігівської області станом на 01.01.2016 складає 3 190,3 тис. га., з них 2 067,5 тис. га (64,8 %) зайнято сільськогосподарськими угіддями.

Розміщення території області в межах двох ґрунтово-кліматичних зон обумовило значну строкатість ґрунтового покриву. Найбільш поширеними є дерново-підзолисті ґрунти та сірі лісові, темно-сірі й чорноземи опідзолені, які займають 62 % орних земель, а це майже 900 тис. га.

Чорноземні та лучні ґрунти займають найбільшу площу в межах орних земель області – 540,6 тис. га (38 %), найбільш поширені вони у Варвинському районі – 92 %, Прилуцькому – 84 %, Бобровицькому – 83 %, Срібнянському і Талалаївському – по 82 %.

Незважаючи на значні генетичні відмінності між різними групами ґрунтів, для всіх них характерний понижений щодо їхніх типових ознак рівень природної родючості.

Вся територія Чернігівської області в гідрогеологічному відношенні знаходиться в межах Дніпровського артезіанського басейну. Прісні підземні води відносяться до осадових відкладів четвертинних, неогенових, палеогенових, верхньо- та нижньо-крейдових. Усі водоносні горизонти підземних вод є водними об'єктами загальнодержавного значення. Чернігівська область забезпечена підземними водними ресурсами в достатній мірі.

Прогнозні ресурси підземних вод у Чернігівській області, за даними Державної служби геології та надр України, складають 3 038,0 млн м³. Експлуатаційні запаси підземних вод становлять 188,0 млн м³.

Для питних та санітарно-побутових потреб населення в області використовуються лише підземні води.

Водну мережу області складають 1570 річок загальною довжиною 8369 км, 24 побудовані водосховища площею водного дзеркала 2,2 тис. га та велика кількість озер і ставків.

Проблемні аспекти:

Невигідне географічне розташування відносно країн Європи та інших регіонів України (віддаленість від кордонів ЄС, морських портів, південних і західних регіонів України).

2.2. Природно-ресурсний потенціал. Кліматичні умови.

Природні мінеральні ресурси

Надра Чернігівщини багаті корисними копалинами. На території області Державним балансом запасів нараховується 323 родовища (282 родовища і 41 об'єкт обліку) з шістьох видів корисних копалин, таких як горючі (газоподібні, рідкі, тверді) та неметалічні (гірничо-хімічні, нерудні для металургії, будівельні). Розробляється 106 родовищ (72 родовища і 34 об'єкти обліку). Залишаються нерозробленими 176 родовищ.

Мінерально-сировинна база Чернігівщини на 58 % складається з корисних копалин паливно-енергетичного комплексу (нафта, газ, конденсат, торф). При цьому 31,1 % загальних мінеральних ресурсів належить до будівельної сировини (крейда, пісок, кварцовий пісок, глина, суглинок). Ще 8,3 % – прісні і мінеральні підземні води, 0,7 % – нерудні корисні копалини для металургії та бішофіт.

Загальнодержавне значення мають запаси високоякісних кварцових (скляних) пісків (Ріпкинський район) та нафти. Державним балансом враховано два родовища кварцового піску (скляна сировина) – Папірнянське і Грибово-Руднянське.

Нафтоконденсатні родовища (55 % видобутку нафти в Україні) зосереджені в Талалаївському, Ічнянському, Прилуцькому, Варвинському, Срібнянському районах і входять до Дніпровсько-Донецької впадини (ДДВ).

Торф, як альтернативне (екологічне) паливо, займає площу понад 200 тис. га та. Запаси торфу підраховані на 99 родовищах кількістю 66,146 млн т, з яких розробляються 9 із запасами 10,4 млн т (запаси торфу – 55,746 млн т).

Велике промислове значення мають родовища крейди у Новгород-Сіверському районі, цегли – по всій території області, та глин, придатних для виготовлення черепиці, керамічної плитки, виробів гончарних та художньої кераміки.

На території області розташовано 10 нафтогазоперспективних об'єктів, підготовлених до глибокого буріння, перспективні ресурси оцінюються: газу – 12,471 млрд м³, нафти – 3,695 млн т (кат.С-3).

Також у Чернігівській області розташовано два родовища формувального піску з балансовими запасами 50,524 млн т промислових категорій А+В+С1. За своїми фізико-механічними властивостями пісок придатний для виготовлення ливарних форм і стержнів, які використовуються в металургійній промисловості. На даний час родовища не експлуатуються.

Наявні 12 розвіданих родовищ будівельного піску із загальними запасами 118,015 млн м³ промислових категорій А+В+С1, на сьогоднішній день лише 2 з них розробляються.

Тугоплавка глина представлена родовищами із загальними запасами 122,9 тис. т промислових категорій А+В+С1, родовища не розробляються.

Лісові ресурси

Чернігівщина – лісовий край, лісистість області становить 20,9 %, що більше середнього по Україні (15,9%). Площа земель лісового фонду області становить 739,5 тис.га з неї площа лісових ділянок – 708,06 тис.га.

Станом на 1997 рік запас деревини по області складав 133,52 млн.м³, середній вік 48 років. За даними Державного лісового кадастру 2011 року, запас деревостанів збільшився і становив 175,4 млн. м³, з середнім віком 55 років.

Породний склад лісів Чернігівської області поділяється наступним чином: сосна – 57,8%; дуб – 15,3%; береза – 11,6%; інші деревні породи та чагарники – 15,3%.

Ліси області розподіляються між лісокористувачами різного відомчого підпорядкування та форми власності: Чернігівське Обласне управління лісового та мисливського господарства – 417,96 тис. га; КП «Чернігівоблагроліс» – 181,3 тис. га; ДП «Чернігівський військовий лісгосп» – 27,68 тис. га; районні комунальні підприємства – 21,2 тис.га; інші лісокористувачі – 50,9 тис. га; землі запасу, лісосмуги та ін. – 41,1 тис. га.

Основними лісокористувачами є державні підприємства лісового господарства, що координуються Чернігівським обласним управлінням лісового та мисливського господарства та займають 57% площі всіх лісів області.

Відтворення лісів є одним з основних напрямків діяльності підприємств. За останні п'ять років щорічний середній обсяг відтворення лісів становить

2750,3 га. Основним способом лісовідновлення є створення лісових культур, що в середньому становить 85%.

Потенційні запаси та можливості лісів Чернігівської області не використовуються повністю, адже щорічне використання приросту за останні шість років становить 55-65% – це значно менше, ніж в розвинених країнах Європи.

Природно-рекреаційний потенціал

До природно-рекреаційного потенціалу відносяться території та об'єкти природно-заповідного фонду. Найбільшими з них в області є Ічнянський (площею 9 665,8 га) та Мезинський (площею 31 035,2 га) національні природні парки, частина національного природного парку «Залісся» (площею 1 287,5 га), регіональний ландшафтний парк «Міжрічинський» (78 753,9 га), регіональний ландшафтний парк «Ніжинський» (6 122,7 га), регіональний ландшафтний парк «Ялівщина» (168,7 га).

Їх території відіграють важливу роль у збереженні всього комплексу екосистем, середовищ існування видів та їх генетичного різноманіття, а також ландшафтів, шляхів міграцій тварин; поширенні та збереженні рослин у регіоні.

Історико-культурний потенціал

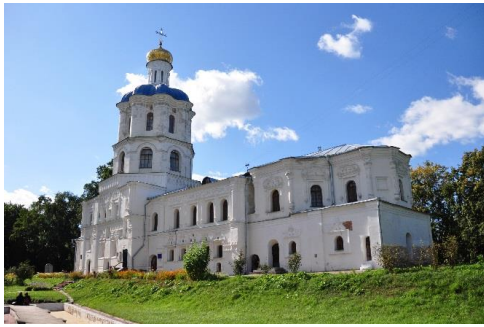
Чернігівщина займає одне з провідних місць в Україні за кількістю пам'яток культурної спадщини. На державному обліку в області перебувають більше 9 тисяч пам'яток культурної спадщини (у т.ч. 309 пам'яток архітектури), з них 1910 – національного значення (у т.ч. 135 пам'яток архітектури). 14 населених пунктів області включені до переліку історичних населених місць України, три з них мають тисячолітню історію (м. Чернігів, м. Новгород-Сіверський, смт Любеч).

Серед археологічних пам'яток області найстаріша – Мезинська стоянка, відноситься до епохи пізнього палеоліту; велика кількість належить до епохи бронзи та раннього залізного віку (III – I тис. до н.е.), а також часів Київської Русі (IX-XIII ст.).

Найдавніші архітектурні пам'ятки області відносяться до XI сторіччя. Чернігівщина вигідно відрізняється від інших регіонів України кількістю збережених пам'яток домонгольського періоду: Спаський собор, Борисоглібський собор, Антонієві печери, Іллінська церква, Успенський собор Єлецького монастиря, П'ятницька церква у Чернігові, Спасо-Преображенський собор – у Новгороді-Сіверському, Юр'єва божниця – у Острі.

Багатою є сакральна архітектурна спадщина Чернігівщини. Церквами та соборами знамениті Чернігів, Ніжин, Новгород-Сіверський, Седнів, Козелець, Прилуки, Ічня, Городня, Лемеші, Любеч та ін. Є діючі монастирі: Єлецький у Чернігові, Благовіщенський та Введенський – у Ніжині, Спасо-Преображенський – у Новгород-Сіверському, Свято-Троїцький – у Густині, Крупицько-Батуринський у с. Осіч, Лаврентіївський – у с. Вересоч, Свято-Георгіївський – у Данівці, Різдва Богородиці – у Домниці. Святині (мощі, чудотворні ікони), які зберігаються в монастирях та церквах, святі криниці та

озера поблизу них відкривають можливості для розвитку паломницького туризму.

Найбільш популярними серед туристів та екскурсантів на території області є такі історико-культурні об'єкти, як:

- Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» - один із головних туристичних об'єктів Чернігівщини та України. До його складу входять 29 унікальних пам'яток архітектури та історії, 6 з яких

домонгольського періоду і вважаються одними з найдавніших у Східній Європі;

- Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького району, який включає безцінні пам'ятки історії, архітектури, культури, археології і природи: палацово-парковий ансамбль К.Розумовського (кін. XVIII ст.-поч. XIX ст.), будинок генерального судді В.Кочубея з парком (кін. XVII-поч. XVIII ст.), музей археології Батурина, Воскресенську церкву-усипальницю гетьмана К.Розумовського (кін. XVIII ст.-поч. XIX ст.), Микола-Крупицький монастир, цитадель Батуринської фортеці, могилу П.І.Прокоповича - основоположника вітчизняної науки про бджільництво, винахідника рамкового вулика, інші;

- Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» в Ічнянському районі, який створено на базі дворянської садиби кінця XVIII- поч. XX ст;

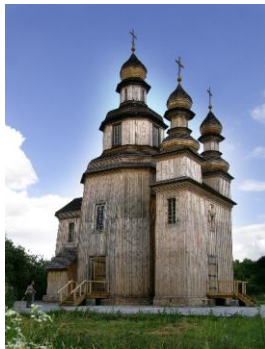
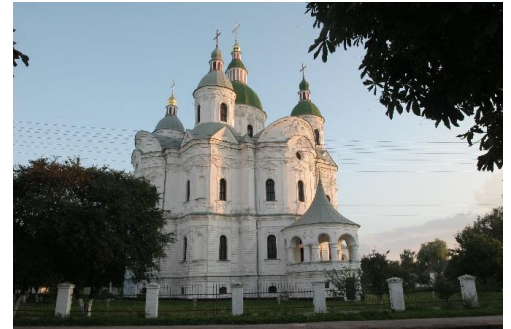

- Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», який створено у 1990 році як перший державний заклад в Україні, що вивчає перлину давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім». Основу пам'яток заповідника складають: ансамбль різночасових споруд Спасо-Преображенського монастиря (XI-XIX ст.). На Замковій горі розміщувався дитинець – резиденція Новгород-Сіверських князів XI-XIII ст. Також музею-заповіднику передані такі архітектурні пам'ятки міста: Успенський собор (XVII-XVIII ст.), Миколаївська церва (XVIII ст.), Триумфальна арка (XVIII ст.), Торгові ряди та склади (кін. XVIII ст.);

Історико-археологічний музейний комплекс «Древній Любеч», створений у 2008 році, включає 7 об'єктів археології, архітектури, історії та культури Київської Русі та доби українського національного Відродження.

Місто Ніжин – один з небагатьох населених пунктів України, в якому майже повністю збереглась історична забудова центральної частини міста (XVII - XIX ст.). Серед найцікавіших пам'яток будівлі Поштової контори (XVIII ст.), старовинної аптеки (XVIII ст.), Гімназія вищих наук князя Безбородька (поч. XIX ст.), житлові будинки, культові споруди. 14 церков прикрашають місто на р. Остер.

Селище Козелець відоме пам'ятками архітектури, пов'язаними з родиною Розумовських. Серед них собор Різдва Богородиці, який можна назвати одним з найгарніших храмів у стилі українського

бароко (XVIII ст.). Також увагу туристів привертають будинок полкової канцелярії Київського полку (XVIII ст.), садиба Дараганів з кам'яницею (XVIII ст.).

Селище **Седнів** вперше згадується в 1068 р. як давньоруське місто-фортеця Сновськ і вважався однією з найукріпленіших фортець Київської Русі. В селищі збереглися залишки валів стародавнього городища, садиба чернігівського полковника Якова Лизогуба (XVII ст.), Воскресенська церква (кін. XVII ст.), дерев'яна церква святого **Юра**? (Георгія) (XVII ст.), Кам'яниця Лизогубів (XVII ст.)

Сосницький літературно-меморіальний музей О.П.Довженка знайомить з життєвим та творчим шляхом Довженка-митця. Окрасою музею є також монументальна бронзова скульптура «Юний Сашко».

Історико-меморіальний музей Пантелеймона Куліша «Ганнина Пустинь»

створений на території відродженої садиби Білозерських-Кулішів на хуторі Мотронівка Борзнянського району.

Область займає одне з провідних місць в Україні за кількістю музейних закладів. На Чернігівщині їх діє 37 (з 574 по Україні). Серед них: 3 національні заповідники, Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут», Чернігівський обласний історичний музей імені В.В. Тарновського, Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана, Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М.М. Коцюбинського та інші.

У 2018 році музейні заклади області відвідало майже 1 млн осіб.

2.3. Адміністративно-територіальний поділ та формування об'єднаних територіальних громад

Адміністративно область складається з 22 районів та 4 міст обласного значення. У 2018 році діяло 22 районні ради, 2 районні в місті Чернігові ради, 255 сільських рад, 9 селищних рад, 4 міські ради міст обласного значення,

37 рад об'єднаних територіальних громад (10 міських, 10 сільських, 17 селищних).

Прийняття у 2015 році Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» дало можливість громадам області бути повноцінними учасниками процесу формування територіальної основи місцевого самоврядування. У 2015 році сформувалось 5 ОТГ, у 2016 році процеси набрали обертів і до них додалось ще 11, та найбільш активно органи місцевого самоврядування залучилися до реформування їх територіальної основи у 2017 році, утворивши 21 ОТГ.

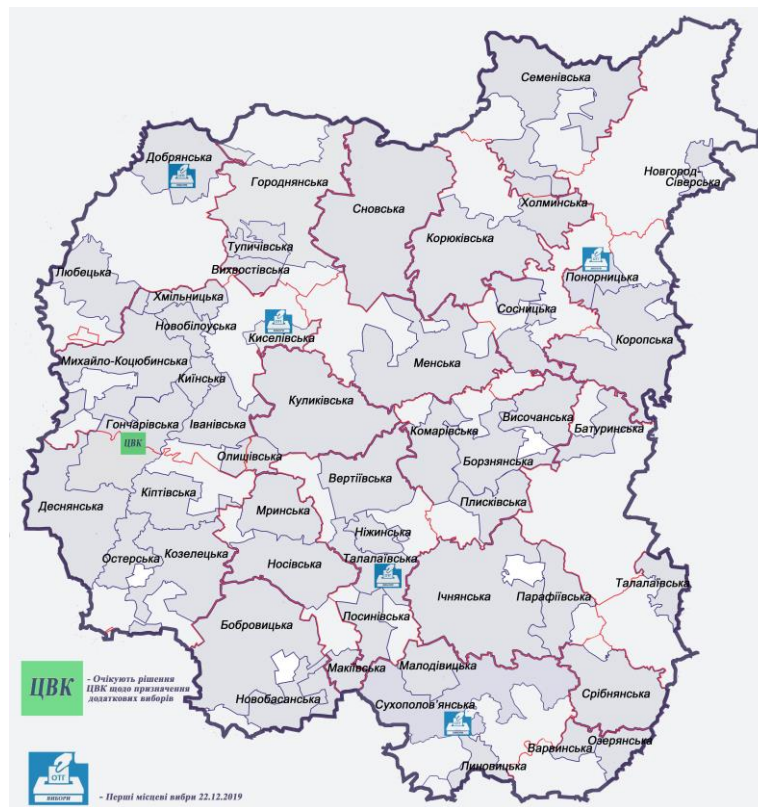
На початок 2019 року в області функціонувало 39 об'єднаних територіальних громад. Станом на 11.11.2019 їх функціонує 45, Ще в 5 новоутворених ОТГ відбудуться перші місцеві вибори 22 грудня 2019.

Рис. 2 Кількість сформованих об'єднаних територіальних громад

Поряд з добровільним об'єднанням здійснюється приєднання територіальних громад, в тому числі 2 територіальні громади створені навколо міст обласного значення (Ніжинська та Новгород-Сіверська), в результаті приєднання до них сільських рад. Чернігівщина – серед 8 областей, де відбулися приєднання територіальних громад до двох і більше міст обласного значення. (Київська – до 3-х, Вінницька – до 2-х, Дніпропетровська – до 2-х, Житомирська до 2-х, Полтавська до 2-х, Сумська до 2-х, Тернопільська до 2-х).

Станом на 11.11.2019 18 місцевих рад вже приєдналися до ОТГ (6 рад за спрощеною процедурою, 11 рад до 5 раніше утворених ОТГ). Наразі Гончарівська ОТГ очікує рішення ЦВК щодо додаткових виборів - це вже друге приєднання до Гончарівської ОТГ.

Рис.3 Об'єднані територіальні громади на карті області

Чернігівщина демонструє досить високі результати за загальним рейтингом моніторингу процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування – станом на 10.10.2019 займає 4 місце.

Утворені в області громади дуже відрізняються між собою за багатьма показниками – площею, кількістю населення, фінансовими можливостями. В області є найменша за кількістю населення громада України – Макіївська (населення - 1,6 тис. осіб), і одна з найбільших – Сновська (населення - 23,5 тис. осіб, площа - 1,2 тис. кв.км), яка об'єднала всі ради в межах адміністративного району.

Наразі право на визначення територіальної основи місцевого самоврядування в області реалізували 373 місцеві ради (65,5 % від загальної кількості рад базового рівня, станом на 01.01.2015), що охоплює 64,8 % території області, де проживає 50 % її населення.

В області 2 адміністративні райони (Сновський та Куликівський) охоплені територією ОТГ на 100 %, 12 районів – від 50 до 99 %, 8 районів – від 2 до 49%. Ще 39,8 % території області залишається неохопленою об'єднаними територіальними громадами, де проживає понад 534 тис. осіб.

В кожному адміністративному районі створені об'єднані територіальні громади або відбулось приєднання до міст обласного значення.

Діяльність ОТГ вимірюється результатами бюджетної децентралізації, яка дозволила збільшити надходження до місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад більш ніж удвічі, доходи бюджетів ОТГ із трансфертами зросли майже у 5 разів.

Наділення громад повноваженнями і ресурсами та перехід бюджетів на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом став основою підвищення їх спроможності.

В рамках державної фінансової підтримки розвитку об'єднаних територіальних громад Кабінет Міністрів України визначив порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам об'єднаних територіальних громад на формування інфраструктури.

Протягом 2016-2018 років об'єднані громади області отримали більше 250 млн грн субвенції на розвиток власної інфраструктури. За ці кошти було реалізовано більше 300 проектів, які спрямовані переважно на ремонт автомобільних доріг комунальної власності, реконструкцію вуличного освітлення, будівництво водопроводів, реконструкцію мережі водопостачання, ремонт закладів освіти, медицини, реконструкцію будинків культури, адміністративних будівель, придбання шкільних автобусів, спецтехніки та обладнання для комунальних підприємств та інші.

Об'єднаним територіальним громадам області передано у власність землі, які до цього належали державі. Відповідні документи – Акти приймання-передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність громад підписали голови 37 ОТГ і упродовж 2018 року їм було передано 161,8 тис. га таких земель .

2.4. Містобудівна документація області

На регіональному рівні до складу містобудівної документації входять:

- схема планування території області;
- схеми планування територій районів.

На субрегіональному рівні до складу містобудівної документації входять:

- схеми планування території громади.

На місцевому рівні до складу містобудівної документації входять:

- генеральні плани населених пунктів;
- плани зонувань територій;
- детальний план території.

Схема планування території Чернігівської області – це планувальна документація, яка визначає принципові рішення розвитку, планування, забудови, використання територій адміністративно-територіальних одиниць та їх окремих частин. Схема планування території Чернігівської області розроблена проектною організацією ДП НДПІ «Діпромісто» та затверджена рішенням десятої сесії шостого скликання обласної ради від 28 вересня 2012 року.

Схема планування території району є першоосновою для розроблення системи стратегічних, прогнозних і програмних документів щодо здійснення регіональної політики. В області на всі 22 райони розроблені схеми районних планувань.

Генеральний план населеного пункту – це містобудівна документація, що визначає принципові вирішення розвитку, планування, забудови та іншого використання території населеного пункту.

Схема планування території Чернігівської області, розроблена у 2011 році, наразі вже не відповідає дійсному стану речей та потребує коригування. Схеми планування районів, розроблені в кінці минулого століття теж втратили свій планувальний ресурс, потребують оновлення та приведення у відповідність до діючого законодавства та державних будівельних норм.

Досить активними в процесі розроблення містобудівної документації місцевого рівня є Прилуцький (31), Чернігівський (40), Козелецький (17), Бахмацький (26) райони. Майже відсутня позитивна динаміка за останні роки по Срібнянському (1), Сосницькому (1), Сновському (3), Куликівському (1) районах.

Проведений аналіз стану розроблення містобудівної документації свідчить про те, що наразі в області склалась критична ситуація із забезпеченням населених пунктів оновленою містобудівною документацією, в результаті чого необхідно терміново прискорити роботи щодо розроблення (оновлення) містобудівної документації області всіх рівнів.

Таблиця 1

Містобудівна документація регіонального та місцевого рівнів

Рівень містобудівної документації	Розроблено	Потреба	Необхідні заходи
Схема планування території області	1	-	Потребує коригування
Схема планування території районів	22	-	Потребують коригування
Схеми планування території громад	0	52*	Потребують розроблення
Генеральні плани населених пунктів	70	1510	Потребують розроблення (коригування)

* Згідно з розпорядженням КМУ від 12.08.2015 №899-р «Про затвердження перспективного плану формування територій громад Чернігівської області»

Згідно з результатами постійного моніторингу стану створення систем містобудівного кадастру в області визначено, що відповідні програми розроблені лише на обласному рівні (регіональна цільова Програма створення та ведення містобудівного кадастру Чернігівської області на 2016-2019 роки) та частково на районному рівні (районна цільова Програма створення та ведення містобудівного кадастру Ріпкинського району на 2016-2018 роки). У всіх інших адміністративно-територіальних утвореннях, визначених законодавством, подібні програми не розроблялись.

Проблемні аспекти:

- геоінформаційний портал (веб-сайт) містобудівного кадастру в тестовому режимі функціонує лише на обласному рівні, на районному та місцевому рівнях геоінформаційні портали містобудівного кадастру або управління розвитком (плануванням) території не створювались;

- служби містобудівного кадастру по області фактично не створені, натомість обов'язки з ведення та наповнення містобудівного кадастру покладені

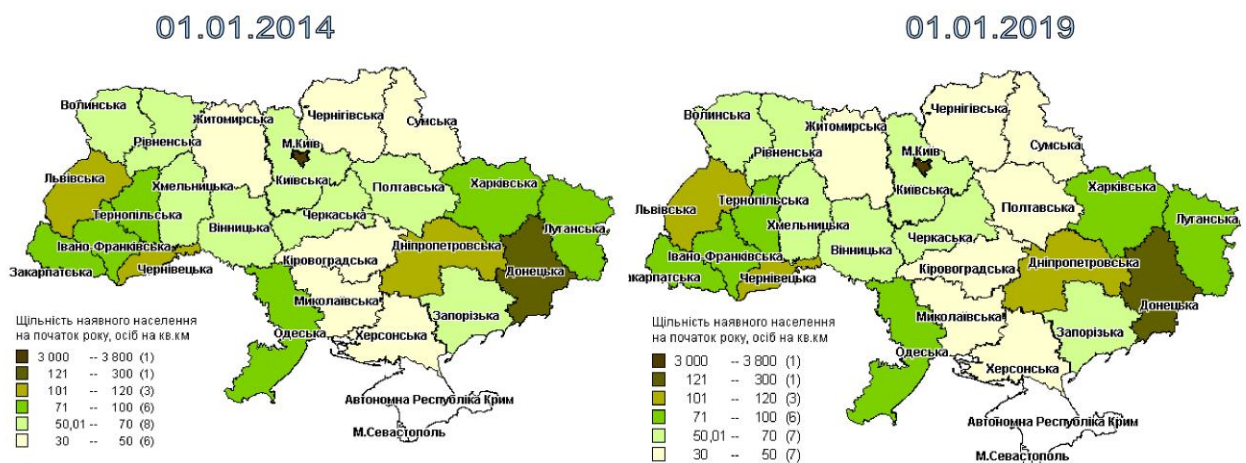
на існуючі підрозділи з питань містобудування та архітектури, переважно на головних архітекторів.

2.5. Демографічна ситуація, ринок праці. Доходи населення.

Демографія

Чернігівщина за обсягами території (31,9 тис.км²) знаходиться на третьому місці серед областей України, а за чисельністю населення – на 23-му. У результаті такого співвідношення щільність населення області (32 особи на 1 км²) найнижча в Україні. Зменшилася частка населення Чернігівської області в загальній чисельності населення України: на 5 грудня 2001р. вона складала 2,6%, на 1 січня 2019р. – 2,4%. У районах області щільність населення коливається від 7 осіб на 1 км² у Н.-Сіверському районі до 29 осіб – у Бахмацькому.

ЩІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

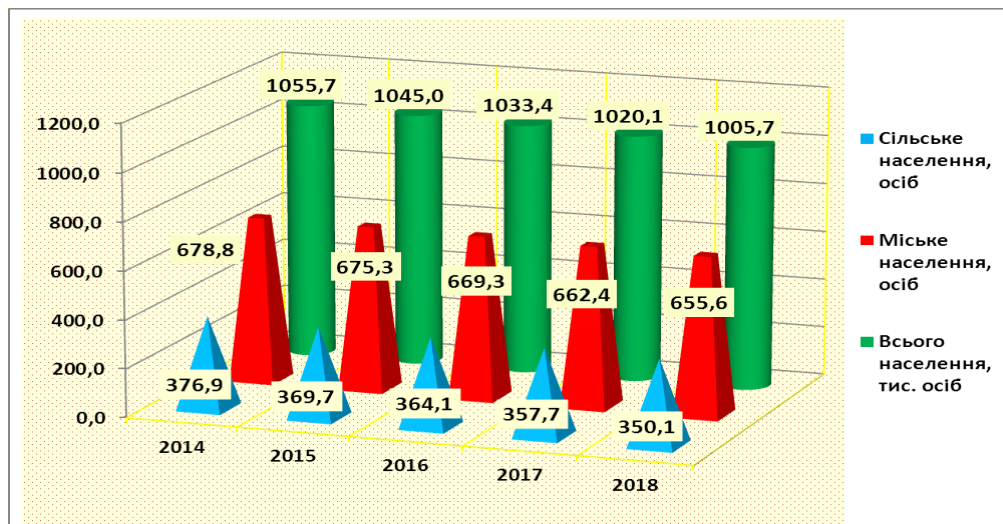
Джерело даних: Держстат

Рис. 2 Щільність населення в регіонах України

За національним складом область відноситься до мононаціональних. У національному складі населення Чернігівщини переважну більшість становлять українці (93,5 %).

За останні 5 років кількість населення області зменшилася майже на 50 тис. осіб, або на 4,7 %, у т.ч. міського на 3,4 % (23,2 тис. осіб), сільського на 7,1 % (26,8 тис. осіб). Чисельність наявного населення у 2018 році становила 1005,8 тис. осіб, у 2014 році - 1055,7 тис. осіб. Щорічно кількість населення зменшувалась в середньому на 0,98 %.

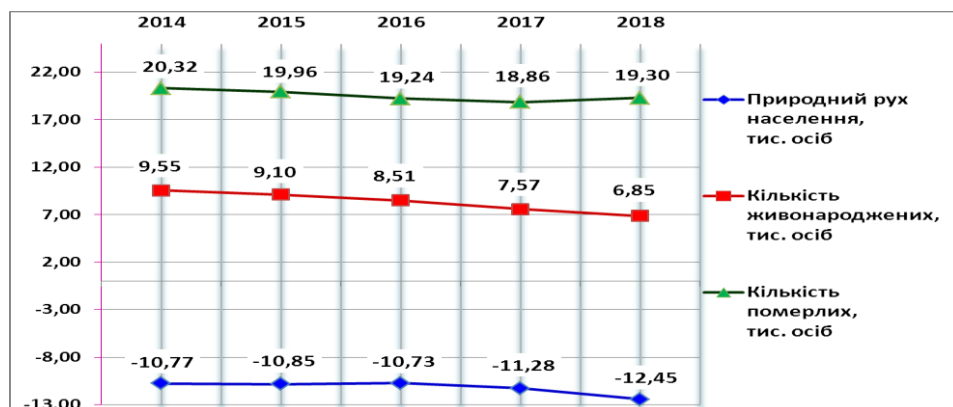
У міських поселеннях проживало 655,6 тис. осіб або 65,2 % від загальної чисельності населення області, сільських – 350,1 тис. осіб або 34,8%. Протягом багатьох років область була і залишається такою, де питома вага міського населення переважає над сільським.

Рис. 3 Чисельність наявного населення Чернігівської області, тис. осіб

В області відбувається процес депопуляції населення внаслідок звуженого його відтворення, коли наступні покоління менш чисельні від попередніх. Найгостріше негативні процеси протікають у районах, де переважає сільське населення, оскільки саме стан його природного відтворення зумовлює кризову демографічну ситуацію в регіоні.

У 2018 році в області народилось 6,85 тис. осіб, померло – 19,30 тис. осіб. Природне скорочення становило 12,45 тис. осіб. Природне скорочення населення у сільській місцевості (-7,0 тис. осіб) майже вдвічі перевищує такий же показник у міських поселеннях (-4,3 тис. осіб). Зменшення чисельності населення відбулося в усіх містах обласного значення та районах області.

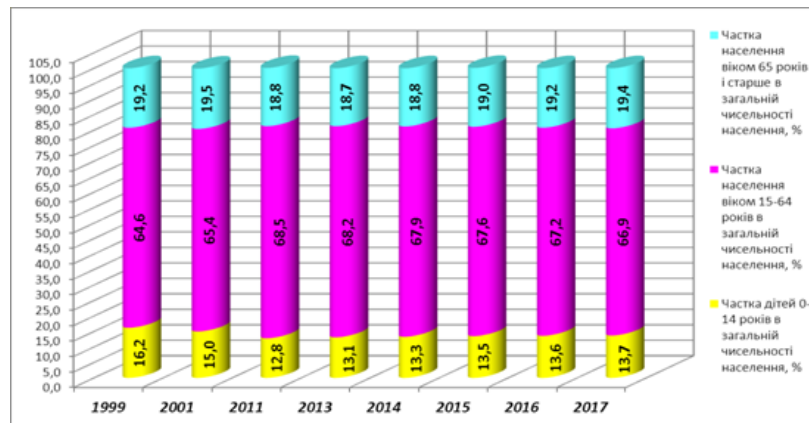
Рис. 4 Природний рух населення на 1000 осіб наявного населення

Сумарний коефіцієнт народжуваності в області становив 1,1 дитину на 1 жінку репродуктивного віку (у 2017 році – 1,2), що нижче необхідного (2,2). При такій інтенсивності народжуваності не відбувається навіть просте відтворення населення. Високий рівень смертності населення області переважно пояснюється його старою віковою структурою.

Складну демографічну ситуацію в області обтяжують наслідки аварії на Чорнобильській АЕС. Техногенне та радіоактивне забруднення атмосфери,

ґрунтів, водою спричиняє численні мутантні ушкодження генів. Наслідком цього може стати біологічно зумовлене зниження народжуваності, зростання потворності серед новонароджених, поширення спадкових хвороб і виявлення їхніх нових форм.

Негативні тенденції, що домінують у віковій структурі населення області, зумовили високий рівень демографічної старості жителів області.

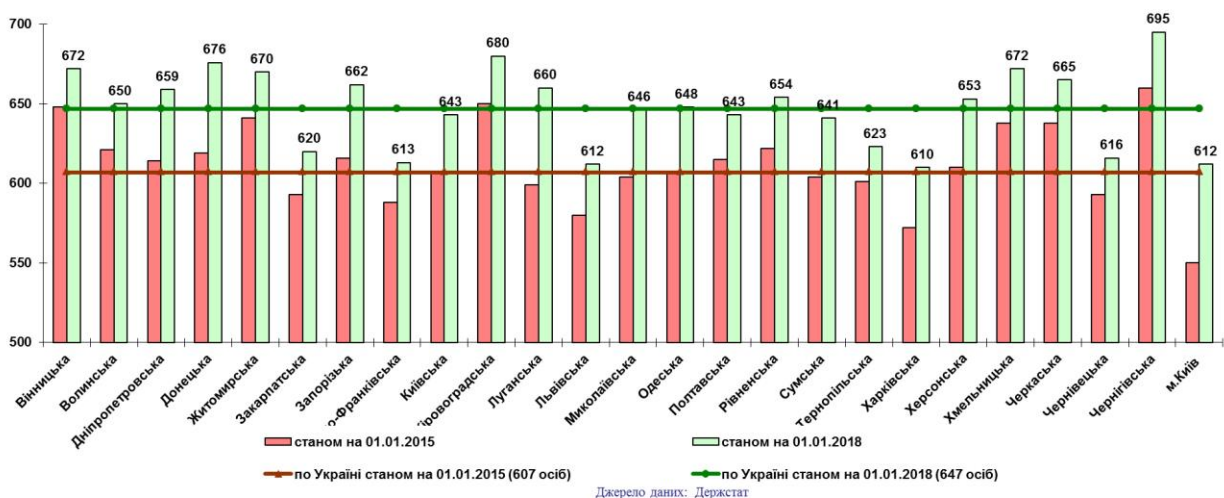

Рис. 5 Структура постійного населення за окремими віковими групами, %

Процесу старіння населення сприяло тривале зменшення кількості дітей у віці 0–14 років (на чверть із часу проведення Першого Всеукраїнського перепису населення) та, відповідно, їхньої частки в загальній чисельності населення області (з 15,0% у 2002р. до 13,7% у 2018 р.). Це один із найнижчих показників в Україні.

Вікову структуру населення характеризує показник демографічного навантаження, який показує навантаження на суспільство та економіку невиробничим населенням.

ДЕМОГРАФІЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА НАСЕЛЕННЯ У ВІЦІ 16–59 РОКІВ, на 1000 осіб

Рис.6 Демографічне навантаження в регіонах України

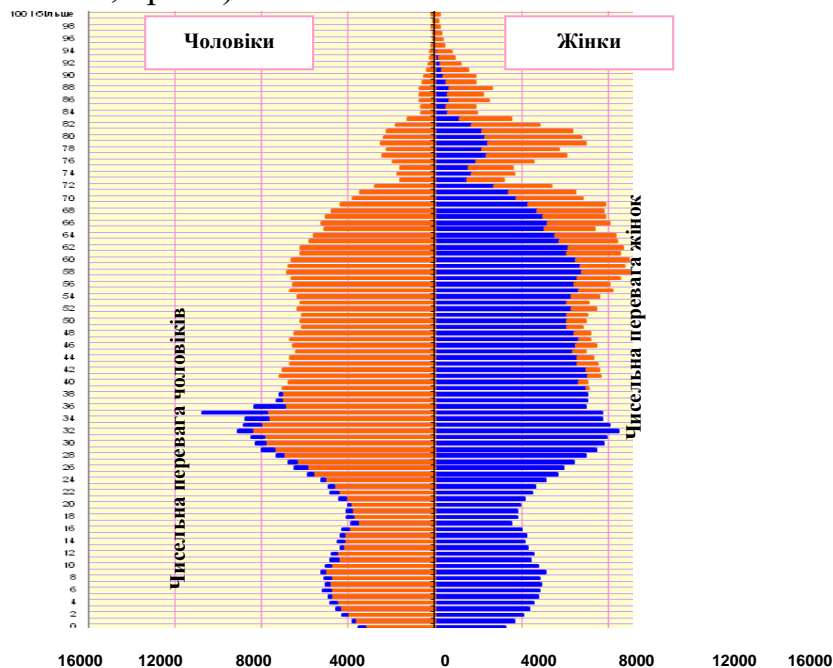
Постійно зменшується кількість населення віком 16-59 роки (з 5 грудня 2001р. – на 15,8 %). За 2017 рік вона зменшилася на 0,4 в.п., а за 5 років – на 1,5 в.п. і становила 58,6 %.

На 1 січня 2018 року на кожну тисячу населення віком 16-59 років припадало 695 осіб у віці 0-15 років і понад 60 років (в міських поселеннях – 619, а в сільській місцевості – 853). Цей показник вже тривалий час має регресивну структуру, особливо в сільській місцевості. Якщо в міських поселеннях показники навантаження дітьми (242) та людьми похилого віку (377) майже однакові, то в сільській місцевості показник навантаження населенням віком понад 60 років майже втричі перевищує навантаження дітьми (600 та 253 відповідно).

У перспективі слід очікувати зростання чисельності осіб похилого віку, оскільки у вікову групу 16–59 років вступатимуть діти та підлітки, чисельність яких менша за групи населення, що вийдуть із неї.

На 1 січня 2019 року середній вік жителів області становив 43,7 роки (у міських поселеннях – 42,2, в сільській місцевості – 46,4), по Україні – 41,6. Середній вік жінок (46,6) вищий, ніж чоловіків (40,2).

Відмінність рівнів смертності у чоловіків і жінок визначає між ними різницю більш ніж в 10 років середньої очікуваної тривалості життя при народженні, яка в цілому становила 71,2 років (у чоловіків вона дорівнювала – 64,8 років, у жінок – 76,4 роки).

Рис. 7 Розподіл постійного населення Чернігівської області за статтю та віком на 01.01.2019, осіб

Міграційні процеси, що відбуваються в області, виступають дестабілізуючим фактором, який зумовлює скорочення чисельності населення й негативно впливає на зміну його структури. У 2018 році міграційними переміщеннями було охоплено 34883 особи, з яких кількість прибулих

становила 16500 осіб, кількість вибулих – 18383. У результаті склалося міграційне скорочення – 1883 особи. Характерним чинником також є масова зовнішня трудова міграція населення репродуктивного віку і як наслідок – відкладення народження дітей, еміграція, руйнування сімей, штучне сирітство і т.п.

Таблиця 2

Міграційний приріст/скорочення (+/-), осіб

	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.
Кількість прибулих, тис. осіб	13,60	16,54	7,09	8,58	16,50
Кількість вибулих, тис. осіб	13,98	16,38	7,93	10,63	18,38
Міграційний рух населення, тис. осіб	-0,381	+0,16	-0,834	-2,051	-1,883

Зайнятість населення

Впродовж 2014-2018 років чисельність економічно активного населення в області скоротилась на 14,1 тис. осіб або на 2,8 % і у 2018 році становила 480,7 тис. осіб. Переважна більшість із них (89,4 %) були зайняті економічною діяльністю.

Це негативне явище на ринку праці підтверджує загальні процеси депопуляції населення, що проходять як в області, так і в Україні протягом останніх років. Від’ємне відтворення економічно активного населення призводить до погіршення ситуації з використанням трудових ресурсів області.

Рівень економічної активності населення віком 15–70 років за зазначений період часу підвищився на 0,2 в.п. (з 63,9 % за 2014 рік до 64,1 % 2018 рік), серед осіб працездатного віку на 4,0 в.п. Порівняльний аналіз показує, що впродовж досліджуваного періоду рівень економічної активності в області вищий порівняно з середніми показниками по країні в цілому (по Україні – 62,6 % за 2018 рік).

Незважаючи на збільшення за 5 років на 0,5 відс. пункти рівня зайнятості (з 56,8 % до 57,3 %), відбулося зменшення чисельності зайнятого населення у віці 15-70 років на 2,2 % або 9,8 тис. осіб.

Обсяги безробіття населення області впродовж останніх 5 років скоротилися на 4,3 тис. осіб. За підсумками 2018 року в області не мали роботи 51,0 тис. осіб, тобто без роботи залишався кожен дванадцятий працездатний житель області.

Рівень безробіття серед населення віком 15–70 років у 2018 році становив 10,6 % (у середньому по Україні – 8,8 %), у працездатному віці – 11,0 % (у середньому по Україні – 9,1 %) та впродовж досліджуваного періоду має тенденцію до зниження у віці 15–70 років на 0,6 в.п., у працездатному віці – на 1,1 в.п.

Отже, у цілому по області відбувається загальне скорочення чисельності безробітного населення та зменшується рівень безробіття.

Рис. 8. Безробітне населення та рівень безробіття

В області простежується чітка тенденція щодо зменшення чисельності безробітних громадян на обліку у службі зайнятості – зареєстрований ринок праці у 2018 році був менший, ніж у 2014 році, на чверть (2014 рік – 44,8 тис. безробітних на обліку, 2015 рік – 47,6 тис. осіб, 2016 рік – 41,2 тис. осіб, 2017 рік – 36,7 тис. осіб, 2018 рік – 34,4 тис. осіб). Такими ж темпами зменшувалася й щорічна реєстрація безробітних громадян: у 2014 році – зареєстровано 30,5 тис. безробітних, у 2015 році – 31,0 тис. осіб, у 2016 році – 25,0 тис. осіб, у 2017 році – 24,3 тис. осіб, у 2018 році – 23,5 тис. осіб.

Чисельність працевлаштованих безробітних коливалася від 14,2 тис. у 2014 році до 11 тис. у 2018 році; рівень працевлаштування безробітних громадян усі роки дорівнює третини від безробітних на обліку.

Структурні зміни у сучасному суспільстві, науково-технічний розвиток, застосування нових технологій висувають нові вимоги до організації системи професійної орієнтації, професійного навчання та перенавчання населення області, зокрема, безробітних громадян. За останні п'ять років напрацьована ефективна система професійного навчання, спрямована на навчання безробітних за актуальними на ринку праці професіями під конкретне замовлення роботодавців. Для оперативного реагування на потреби роботодавців навчання відбувається й за індивідуальними планами і програмами, підвищення кваліфікації відбувається шляхом стажування безпосередньо на робочих місцях.

Так, з 2014 по 2018 рік скеровано на професійне навчання 21,4 тис. безробітних громадян, зокрема, у 2018 році – 2,7 тис. осіб. Якщо у 2014 році під замовлення роботодавців було підготовлено 83,7 % робітників, що навчалися за направленням служби зайнятості, то у наступні роки цей показник зростав (2015 рік – 87,5 %, 2016 рік – 88,3 %, 2017 рік – 99 %) і досяг у 2018 році 100 %.

Професійне навчання та перенавчання безробітних проходить на базі професійно-технічних закладів освіти області, виробничих базах підприємств та організацій. Окремо слід зазначити якісне та сучасне навчання безробітних у центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості: з 2014 по 2018 рік тут навчалася 6,7 тис. осіб виключно за затребуваними робітничими професіями, зокрема, у 2018 році – 1,1 тис. безробітних.

У 2018 році у банку даних обласної служби зайнятості налічувалося 31,7 тис. вакансій для укомплектування (на 8,8% більше, ніж за 2017 рік) від 5,8 тис. роботодавців (більше на 4,7%). Однак це на 7,9% менше кількості безробітних громадян на обліку. Погіршує цей показник і територіально-професійний дисбаланс, коли вакансія або спеціаліст територіально знаходяться у різних місцях і неможливо задовольнити потреби роботодавців або шукачів роботи через низьку мобільність робочої сили, транспортну недоступність, досить низьку заробітну плату більшості вакансій (38,1% вакансій пропонували мінімальну зарплатню, 58,4% - мали розмір від мінімальної до середньої по області). Слід зазначити, що середня заробітна плата у регіоні є меншою середнього показника по Україні на 21,1%, а офіційної заробітної плати у м. Києві – удвічі. Останній чинник сприяє відтоку найбільш кваліфікованої робочої сили до столиці у пошуках кращої роботи та вищої зарплатні.

І хоча 83,4% поданих вакансій швидко укомплектовуються (середній термін – 9 днів), дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили залишається: навантаження на 1 вільне робоче місце станом на 1 січня 2019 року – 10 безробітних осіб (як і на цю дату попереднього року). У розрізі районів найбільше претендентів на кожне робоче місце зафіксовано у Сосницькому (33 особи), Семенівському (30 осіб), Куликівському (24 особи) районах; найменше навантаження – у місті Чернігові (4 особи).

З 2018 року спільно з підприємствами – потенційними роботодавцями започатковано елементи дуальної форми навчання, що сприятиме максимальному наближенню професійної освіти до потреб виробництва. Ця робота триватиме і надалі.

Поступово оновлюється зміст професійної освіти. Наразі за блочно-модульним принципом організовано освітній процес для 29 робітничих професій із 63, за якими провадиться підготовка кадрів.

Доходи населення

За 2018 рік номінальні доходи населення становили 68,6 млрд грн, що у 2,3 рази більше 2013 року, у тому числі наявні доходи, які можуть бути використані на придбання товарів та послуг, склали 51,6 млрд грн, що у 2,0 рази більше. У розрахунку на одну особу наявні доходи дорівнювали 50895,4 грн або в середньому 4241,28 грн на місяць, що дещо менше середнього по Україні рівня (57908,6 грн або 4825,72 грн в місяць).

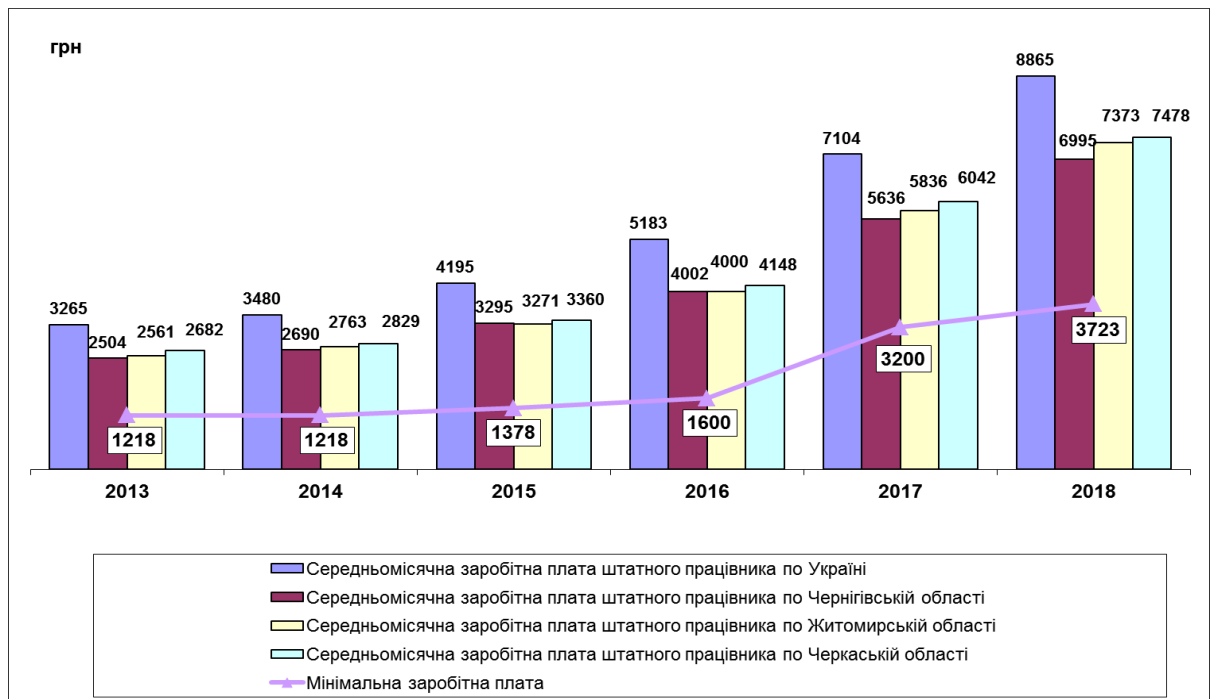
У структурі доходів населення області найбільшу питому вагу (42,9 %) складає заробітна плата (по Україні – 47,4 %), соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 35,6 % (по Україні – 32,5 %). Питома вага прибутку та змішаного доходу – 18,7 % (по Україні – 17,6 %), доходів від власності – 2,8 % (по Україні – 2,6 %).

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників у 2018 році зросла порівняно з 2013 роком у 2,8 рази (по Україні – у 2,7 рази) і склала 6995 грн.

Розмір зарплати за 2018 рік перевищив рівень мінімальної заробітної плати по області у 1,9 рази (по Україні – у 2,4 рази).

За рівнем заробітної плати область продовжує займати одне з останніх місць серед інших регіонів, в тому числі менше, ніж в областях з однотипною

структурою економіки (таких як Житомирська і Черкаська області), а саме 22 -ге у 2013 році (76,3 % до заробітної плати по Україні) та 23-тє у 2018 році (78,9 %).

Рис. 9 Рівень заробітної плати

Проблемні аспекти:

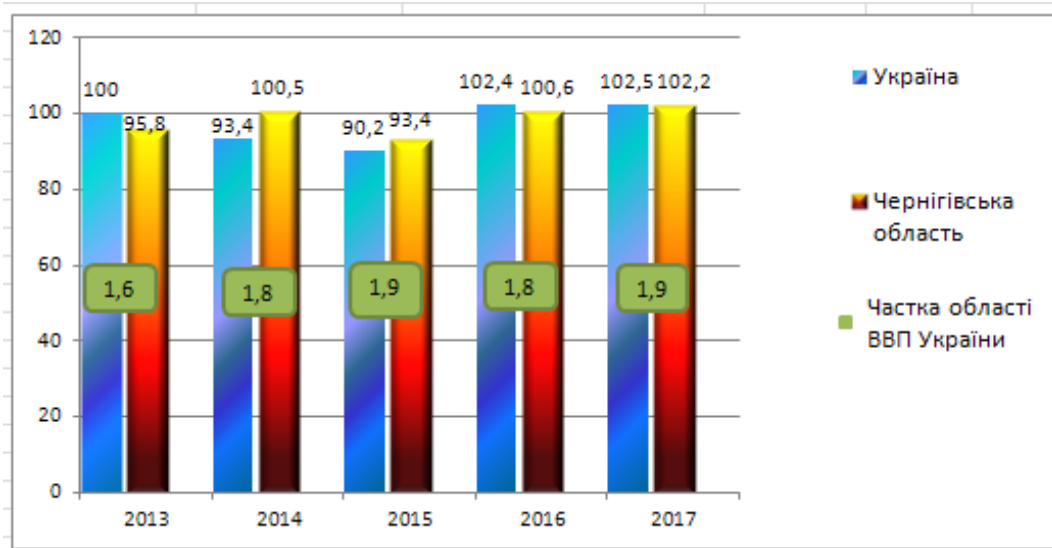
- демографічна ситуація в області є найгіршою в Україні та містить високі ризики для майбутнього розвитку територій, що поступово призводить до скорочення чисельності осіб працездатного віку та зростання демографічного навантаження на суспільство та економіку регіону невиробничим населенням-
- територіально-кваліфікаційний дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, дефіцит кадрів робітничих професій, що посилюється на тлі трудової міграції за межі області;
- проблема зайнятості сільського населення в результаті зменшення кількості працюючих в сільському господарстві, в інфраструктурі аграрного ринку;
- розмір заробітної плати по області є одним найнижчих серед регіонів і становить 79% від загальноукраїнського показника.

2.6. Економічний розвиток регіону

2.6.1. Структура економіки та валовий регіональний продукт

У 2017 році у Чернігівській області створено валового регіонального продукту на суму 56672 млн грн (проти 24237 млн грн у 2013 році), що становить 1,9 % від загальноукраїнського показника. За питомою вагою Чернігівщина займала 16-те місце серед областей України.

Обсяг валового регіонального продукту у 2017 році зріс проти попереднього року на 2,2 % (по Україні – на 2,5%). За темпом зростання ВРП Чернігівщина посіла 14 місце серед регіонів України.

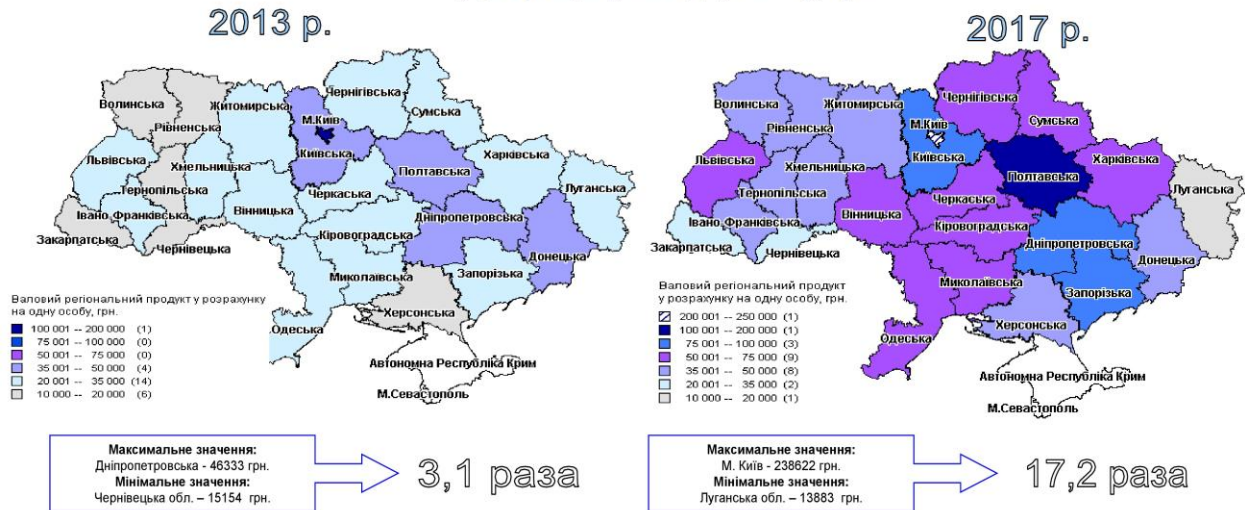

Рис. 10 Індеси фізичного обсягу валового регіонального продукту та частка Чернігівської області у ВВП України, %

У розрахунку на одну особу припало 55198 грн валового регіонального продукту, що на 21,4% менше, ніж у середньому в Україні. За величиною валового регіонального продукту на одну особу Чернігівщина посіла 12 місце (у 2013 році – 18 місце).

ВАЛОВИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ

у розрахунку на одну особу, грн.

Джерело даних: Держстат

Рис.11 Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в розрізі регіонів України

У структурі валової доданої вартості у 2017 році найбільша частка припадає на сільське, лісове та рибне господарство – 28,2 %, промисловість – 20,5 %.

Характерною тенденцією останніх років є зростання частки сільського господарства у валовій доданій вартості – з 18,4% у 2009 році до 24,8% у 2014 році та до 28,2% – у 2017 році.

2.6.1. Промисловість

Промисловий комплекс області об'єднує близько 250 великих і середніх підприємств та забезпечує роботою майже 40 тис. осіб або майже 20 % зайнятого населення. Він характеризується високим рівнем розвитку галузі з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності, машинобудування. Промисловими центрами області є міста Чернігів, Ніжин, Прилуки. Потужні промислові підприємства розташовані також у містах Н-Сіверський, Корюківка, Мена, Ічня, Козелець та смт Варва і Ладан.

На Чернігівщину припадає 1,4 % загальноукраїнського обсягу реалізованої промислової продукції.

Підприємства переробної галузі (70,3% загального обсягу реалізованої продукції) забезпечують випуск понад половини загальнодержавних обсягів шпалер, формують значний сегмент виробництва пива та тютюнових виробів, 18,6% деревини із сосни розпиленої, 7,2% сирів твердих, 6,4% яловичини і телятини свіжої чи охолодженої та ін.

Ситуація в промисловій сфері області досить не однозначна. В значній мірі вона зумовлена специфікою галузевої структури промислового комплексу області, де кожна провідна галузь базується в основному на одному-двох підприємствах.

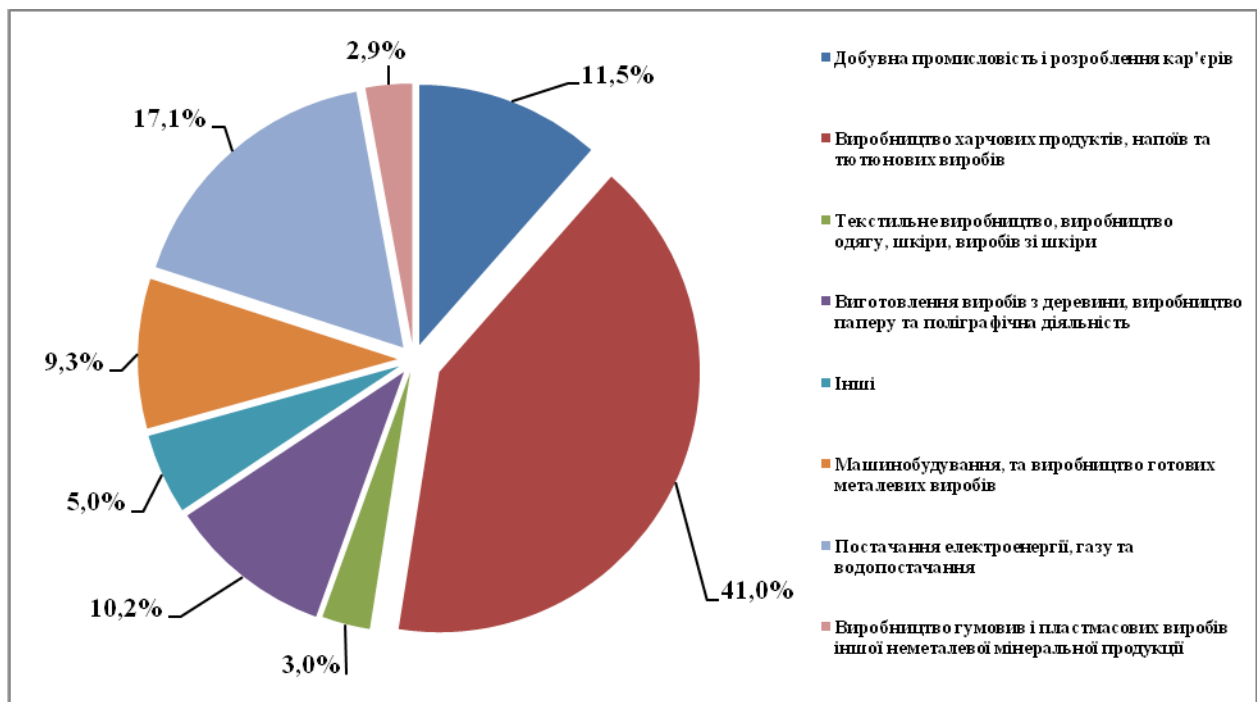

Рис. 13. Структура реалізації промислової продукції за 2018рік, %

Галузь із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів займає домінуюче положення в промисловості області. Вона налічує майже 100

підприємств з річними обсягами реалізації продукції понад 14 млрд гривень. Крім них, функціонує майже 400 малих підприємств, які переробляють сільськогосподарську продукцію.

В 2014 році питома вага підприємств з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в загальній структурі реалізованої промислової продукції становила 50,7%, а на кінець 2018 року – 41,0%. При цьому в її структурі понад 80% припадає на виробництво тютюнових виробів, напоїв, м'яса та молока.

У галузі з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності працює понад 60 підприємств з річними обсягами реалізації продукції майже 4 млрд гривень. Питома вага галузі в реалізованій продукції на кінець 2018 року становить 10,2% (у 2014 р. – 13,2%, у 2016 р. – 7,8%).

Одним з пріоритетних напрямів розвитку промислової сфери області є розвиток високотехнологічних виробництв. Протягом останніх п'яти років намітилась стійка тенденція щодо збільшення питомої ваги випуску продукції з високою доданою вартістю. Зокрема, на кінець 2014 року питома вага машинобудування та металообробки в загальному обсязі реалізованої продукції становила 6,0%, а за 2018 рік – 9,3%.

На території області розташовано цілий ряд унікальних підприємств, які мають високотехнологічне обладнання, досвідчених фахівців, відповідні напрацювання. Залучення місцевих підприємств до виконання державних замовлень в оборонній сфері та співпраці з державними силовими структурами, стало одним із основних напрямів відродження промисловості області, зокрема машинобудівної галузі та легкої промисловості. Підприємства області задіяні у виробництві в рамках імпортозаміщення комплектуючих виробів для авіаційної техніки (у тому числі й безпілотних авіаційних комплексів), бронетанкової техніки, високоточних засобів ураження, засобів рятувальної техніки та тилового забезпечення військ тощо.

Легка промисловість регіону є багатогалузевим комплексом, який включає в себе понад 50 підприємств (без малих підприємств та фізичних осіб), має розгалужену торговельну мережу, де зайнято 4 тис. осіб.

Галузь забезпечує значну частину вироблених в Україні вовняних тканин, є єдиним виробником оплетеної еластомірної нитки. Також в області виробляється чоловічий та жіночий одяг і взуття, а дитяче взуття, відоме своєю якістю по всій Україні.

Незважаючи на ряд проблем, які заважають розвитку легкої промисловості області, її варто розглядати як перспективну галузь.

Збільшилась частка добувної промисловості в загальному обсязі реалізованої продукції з 10% в 2014 році до майже 12% у 2018 році.

Проблемні аспекти:

Невідповідність наявної виробничої та ринкової інфраструктури сучасним економічним викликам.

2.6.3. Аграрний сектор

Чернігівщина має значний потенціал у галузі сільського господарства. Загальна площа сільськогосподарських угідь становить 2060,4 тис. га або 64,6 % земель області.

У структурі сільськогосподарських угідь 71,7% займають рілля та перелоги, 1,2% – багаторічні насадження, 14,4% – сіножаті та 12,7% – пасовища.

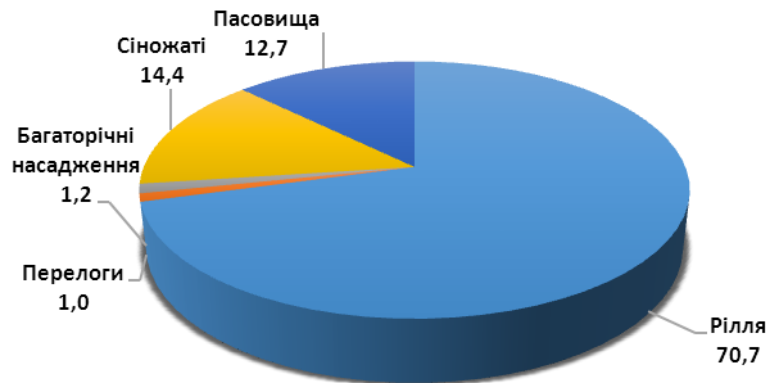

Рис.14 Структура сільськогосподарських угідь, %

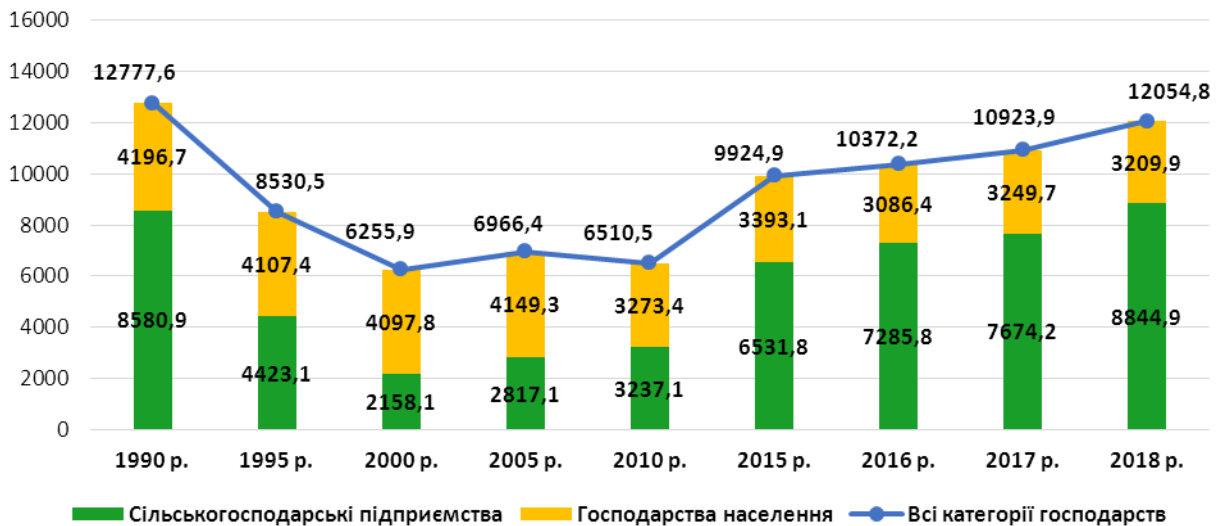
На одного жителя області припадає 2,0 га сільгоспугідь, у т.ч. 1,4 га ріллі, що, відповідно, в 2,0 і 1,8 рази більше, ніж в середньому по Україні.

Проти 1990 року площа ріллі збільшилась на 48,8 тис. га, багаторічних насаджень на 6,2 тис. га та пасовищ на 5,3 тис. га. При цьому, площі під сіножатями скоротились на 16,8 тис. га

Сільськогосподарський комплекс області налічує 1278 діючих сільськогосподарських підприємств різних форм власності та господарювання, в тому числі 644 фермерські господарства, а також 144,2 тисячі особистих селянських господарств.

Основна спеціалізація галузі рослинництва регіону – вирощування зернових та технічних культур, тваринництва – молочно-м'ясне скотарство та виробництво свинини.

Починаючи з 2010 року, у сільському господарстві області простежується чітка тенденція нарощування обсягів виробництва, і вже у 2018 році вони склали 94,3% від рівня 1990 року. При цьому обсяги сільськогосподарського виробництва за останні вісім років зросли у 1,9 рази, в т.ч. агропідприємства наростили виробництво у 2,7 рази, а в господарствах населення відбулось скорочення на 1,9%.

Рис. 15 Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства, млн грн

Хоча частка приватних господарств населення в загальному виробництві продукції сільського господарства залишається ще досить вагомою, роль аграрних підприємств постійно зростає. Сільськогосподарськими підприємствами виробляється переважаюча частина аграрної продукції – вона зросла з 65,8% у 2015 році до 73,4% – у 2018-му.

У валовому виробництві сільськогосподарської продукції рослинництво складає 82,7%, тваринництво – 17,3%.

В аграрних підприємствах 88,9% виробництва складає продукція рослинництва і 11,1% тваринництва.

У структурі сільськогосподарського виробництва агроформувань області найбільшу питому вагу займають зернові (57,2%) і технічні (29,5%) культури.

За 2010-2018 роки агроформування суттєво наростили обсяги виробництва у структурі рослинницької галузі області (з 56,4% у 2010 році до 78,9% у 2018 році).

Збільшення ваги рослинницької галузі відбувалося в результаті високих і стабільних темпів приросту виробництва зернових і технічних культур.

У 2018 році виробництво зерна в області зросло порівняно з 2010 роком у 3,2 рази і досягло історичного максимуму – 4,9 млн тонн, олійних культур – майже у 7 разів і склало 0,9 млн. тонн.

Питома вага області у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції в Україні у 2018 році становила: зернових культур – 7,0%, картоплі – 6,3%, олійних – 4,3%, овочів – 2,0%, цукрових буряків – 1,8%, у виробництві тваринницької продукції: молока – 5,3%, яєць – 1,9%, м'яса – 1,5%.

За рахунок власного виробництва повністю забезпечується внутрішня потреба населення області у картоплі, овочах, молоці та молочних продуктах, олії, яйцях птиці, плодах, ягодах – на 32,4%, цукрі – на 78,1%.

Станом на 01.01.2019 в області налічується 1166 складських приміщень для зберігання зерна сумарною ємністю 2794,05 тис. т.

Зерносушильне господарство області представлене 212 зерновими сушарками загальною потужністю 131,9 тис. т/добу, в тому числі: 156 працюють на природному газі; 14 – на нафтопродуктах; 42 – на біоресурсах

(рослинні рештки, тверде паливо). Додатково будуються 7 об'єктів елеваторного господарства на загальну потужність 156,5 тис. тонн.

Для зберігання овочевої продукції врожаю 2018 року сільгоспвиробниками було підготовлено 89 стаціонарних картоплесховищ ємністю 146,1 тис. тонн, 2 овочесховища на 1,3 тис. тонн та 2 фруктосховища на 1,6 тис. тонн

Природно-кліматичні умови Чернігівщини здавна обумовили розвиток скотарства, у якому традиційно домінує молочно-м'ясна галузь.

У 2018 році внутрішньогалузева спеціалізація тваринництва розподілялась на: скотарство – 76%; свинарство – 16%; птахівництво – 3%; інші галузі – 5%.

На початок 2019 року у сільськогосподарських підприємствах області утримувалося 106,4 тис. голів великої рогатої худоби, з них 45,2 тис. корів.

З метою виробництва молочної продукції високої якості, яка б відповідала вимогам світових стандартів, здійснюється будівництво та реконструкція комплексів із доїльними залами, впроваджуються нові технології утримання, в т.ч. і система годівлі. Протягом 2014-2018 років в галузі тваринництва побудовано/реконструйовано 31 об'єкт скотарства на 8,9 тис. гол./місць.

Сьогодні на Чернігівщині працює 43 доїльні зали, де утримується 15,0 тис. корів та виробляється 40% молока, якість якого відповідає вимогам Європейського Союзу, що є одним із найкращих показників по Україні.

Постійно зростає продуктивність корів, за 2018 рік надій становить 5852 кг, що більше до 2017 року на 154 кг (2,7%).

Селекційно-племінна база молочногоскотарства регіону нараховує 17 племінних господарств, з них 9 племінних заводів та 8 племінних репродукторів. Це дозволяє в області розводити п'ять порід корів молочногоскотарства напрямку продуктивності.

Ведеться активна робота по розвитку органічного виробництва. У 2018 році на Чернігівщині налічувалось 18 виробників органічної продукції. За останні 3 роки їх кількість зросла більше ніж удвічі. В основному, це невеликі господарства, які вирощують зернові та технічні культури. Чотири підприємства увійшли у перехідний період і планують вирощувати ягідну продукцію. Два підприємства займаються виробництвом молочної продукції, одне – виробництвом органічних фруктових та овочевих соків. Загалом в області сертифіковано або знаходиться у перехідному періоді близько 7 тис. га землі, яка використовується для органічного виробництва. У 2018 році вироблено біля 10 тис. тонн зернових і технічних культур, близько 600 тонн молочної продукції, утримується майже 800 голів ВРХ.

За 2014-2018 роки кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів збільшилась на 28,0 % (з 25 до 32 суб'єктів).

Проблемні аспекти:

Домінування агрохолдингів, існуючі сільськогосподарські підприємства області головним чином спеціалізуються на рослинництві, монокультурне землеробство, недостатньо розвинута сільгоспооперація.

2.6.4 Розвиток підприємницького середовища

За результатами рейтингу RegionalDoing Business-2018 за рівнем сприятливості умов для ведення бізнесу в Україні Чернігівщина займає 6 місце.

Структура підприємництва регіону майже повністю складається із малого та середнього бізнесу – всього 99,9% від загальної кількості підприємств в регіоні (93,5 % малих (з них мікропідприємств – 78,9%) та 6,4 % середніх до загальної кількості підприємств (в Україні – 95,4 % та 4,5 % відповідно), що в цілому відповідає процентному співвідношенню сектору МСП у країнах Європейського Союзу.

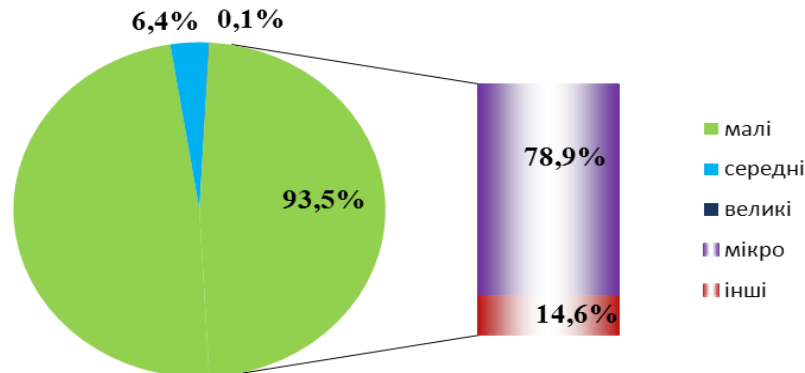

Рис. 16. Структура підприємств регіону відповідно до загальної кількості

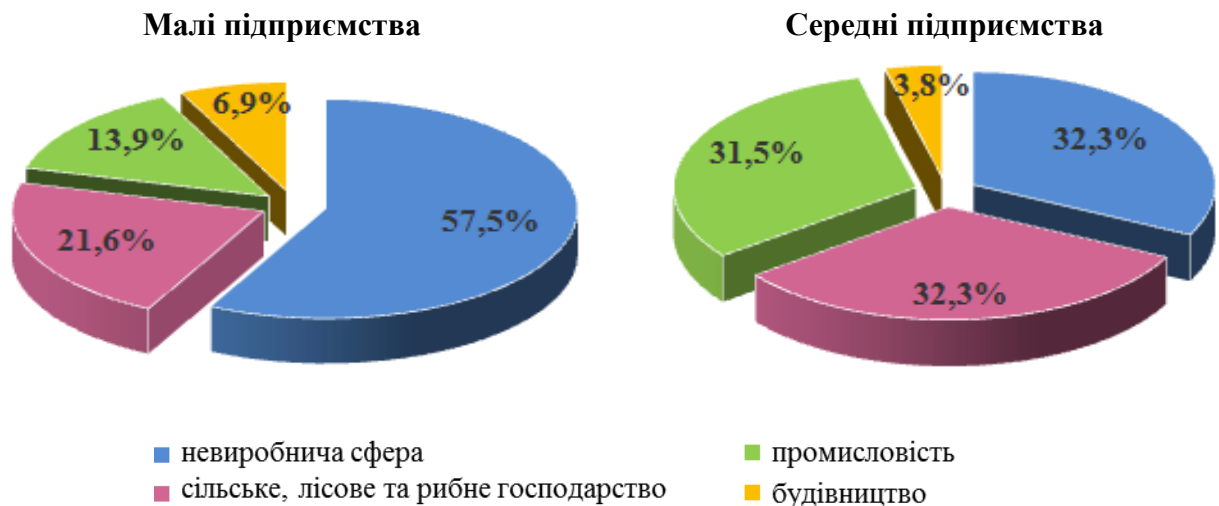
Станом на 1 січня 2019 року в області здійснювали господарську діяльність 6107 підприємств, з яких 5712 малих (у тому числі 4818 належало до мікропідприємств), 390 середніх, 5 великих та понад 35 тис. фізичних осіб-підприємців.

Протягом 2018 року в Чернігівській області було взято на облік майже 7,0 тис. суб'єктів підприємництва (в т.ч 5,9 тис. фізичних осіб-підприємців), це на 28% більше, ніж тих, що припинили свою діяльність (5,4 тис. суб'єктів підприємництва, в т.ч. 4,7 тис фізичних осіб-підприємців).

Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення становить 56 одиниць (у 2013 році - 54), проте це менше, ніж в середньому по Україні.

У той же час, кількість середніх підприємств становить 4 одиниці (на рівні 2013 року та середнього показника по Україні).

Відзначається значна активність малих підприємств у сфері послуг. Так, у невиробничій сфері діють 57,5% загальної кількості підприємств, тоді як у виробничій сфері – 42,4%. У середньому підприємстві у невиробничій сфері зосереджено 32,3% від загальної кількості підприємств, тоді як у виробничій сфері – 67,7%.

Рис.17 Розподіл підприємств за видами економічної діяльності

У 2018 році малими та середніми підприємствами області реалізовано продукції, товарів та надано послуг на 83917,8 млн грн, що в 3,5 рази більше, ніж у 2013 році.

Малі підприємства забезпечували 25,4 % загального обсягу реалізації продукції області (по Україні 19,1 %), середні – 57,2 % (по Україні – 42,1 %).

За 2018 рік надходження до місцевих бюджетів від діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва зросли порівняно з 2017 роком на 20,9 % (+430 млн грн) і становили близько 2,5 млрд грн, що складає понад половину 50,3% від усіх податкових надходжень, які контролюються Державною фіскальною службою в області.

Область є пілотною щодо участі у Програмі FORBIZ (EU4Business) з розробки та реалізації регіональних стратегічних документів, спрямованих на розвиток МСП, метою якої є зробити політику розвитку МСП невід'ємною частиною регіонального розвитку через вдосконалення розділу Стратегії регіонального розвитку.

В області створено та забезпечено функціонування 29 центрів надання адміністративних послуг, в т. ч. 10 в територіальних громадах: Парафіївській, Кіптівській, Остерській, Макіївській, Бобровицькій, Варвинській, Куликівській, Коропській, Козелецькій, Срібнянській та в Ріпкинській селищній раді.

У рамках міжнародної технічної допомоги (програма U-LEAD з Європою) на умовах співфінансування та за підтримки органів влади в найближчій перспективі планується модернізація та створення 19 ЦНАПів в ОТГ області (за підсумками 4-х раундів).

Процес розбудови мережі ЦНАПів продовжується.

За 2018 рік кількість послуг, наданих через центри, складає понад 637 тисяч, що на 30,5% більше, ніж за 2017 рік.

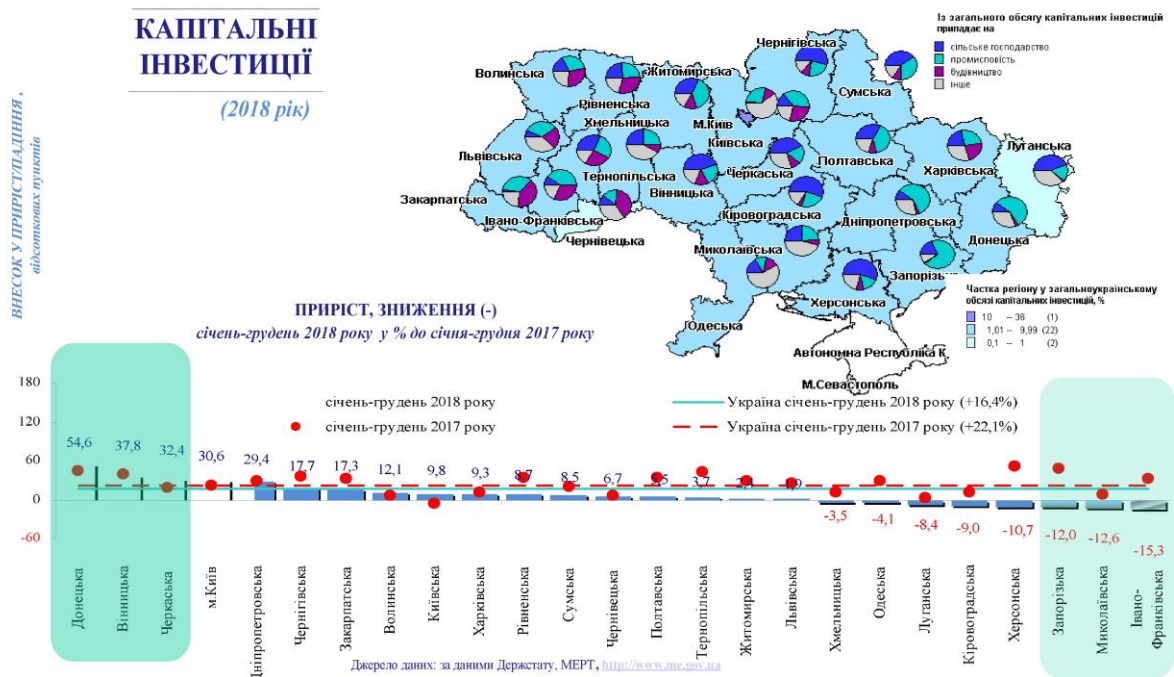
В області функціонує понад 40 суб'єктів інфраструктури підтримки бізнесу, а саме: бізнес-центр, фонди підтримки підприємництва, об'єднання підприємців та інші суб'єкти.

Здійснюється підтримка експортної діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва, а також їх виходу на ринок ЄС.

2.6.5 Інвестиційна діяльність

Чернігівська область відноситься до регіонів з дефіцитом інвестиційних вливань, необхідних для повноцінного розвитку економіки та забезпечення значного економічного зростання.

У 2014 році питома вага освоєних капітальних інвестицій у загальному обсязі по Україні склала 1,2% – область посіла 20 місце серед регіонів України, у 2018 році - 1,6% (15 місце серед регіонів України), випередивши Волинську, Житомирську, Закарпатську, Кіровоградську, Луганську, Рівненську, Сумську, Тернопільську та Чернівецьку області.

Рис.18 Капітальні інвестиції в регіонах України

Якщо у 2014 році область за темпом росту капітальних інвестицій отримала 17 місце, то у 2018 році - 6 місце, поступившись лише Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Черкаській та м. Києву.

Рис. 21. Структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, %

Домінуючим джерелом фінансування капітальних інвестицій у структурі загального обсягу залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоюється від 78,7% (2014 рік) до 75% (2018 рік).

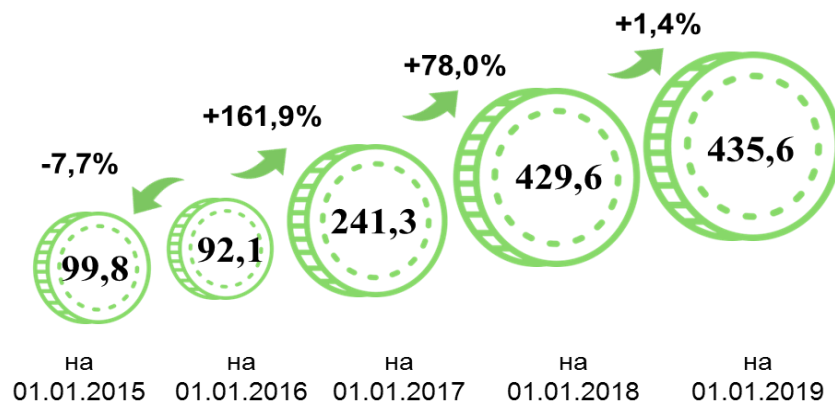
Відбулось зростання питомої ваги інвестицій з місцевого бюджету відповідно з 4,6% до 11,4%, що зумовлено бюджетною та фінансовою децентралізацією. Частка інвестицій за рахунок коштів державного бюджету зросла з 0,7% у 2014 році до 4,5% у 2018-му, що є позитивним аспектом та засвідчує часткове відновлення зацікавленості держави у відтворенні і фінансуванні капітальних видатків.

Натомість, доля банківського кредитування ілюструє значне зменшення (від 7,2% у 2014 році до 4,9% у 2018 році) через коливання курсу національної валюти внаслідок політичної та економічної нестабільності і військових дій на Сході України та високу вартість кредитних ресурсів. Також зменшилась частка капітальних вкладень за рахунок коштів населення на індивідуальне житлове будівництво: з 7,2% у 2014 та 12,0% у 2015 до 3,8% у 2018 році.

Обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в Чернігівській області упродовж 2014-2018р.р. збільшився майже у 4,4 рази і станом на 01.01.2019 склав 435,6 млн дол. США. Питома вага області в загальному обсязі залучених прямих іноземних інвестицій по Україні склала у 2018 році відповідно 1,3% проти 0,2% у 2014-му. Загалом, за 5 років область значно покращила цей показник, перемістившись на 12 місце у 2018 році з 23 місця, яке займала у 2014 році.

За останні 5 років іноземні інвестори вклали 361,1 млн дол. США, що становить майже 82,9% сукупного іноземного капіталу, залученого за весь період інвестування в регіон.

Знаковим є також те, що за темпом зростання обсягу прямих іноземних інвестицій за підсумками 2016 та 2017 років область серед регіонів України посідала перші місця, при тому, що в 2014 році була на 14 місці.

Рис. 22. Динаміка прямих іноземних інвестицій нарастаючим підсумком з початку інвестування

В економіку області у 2014 році були внесені прямі іноземні інвестиції з 42 країн, у 2018 році - з 38-ми (в економіку України – з 124 країн).

На сьогодні 85,5% загального обсягу інвестицій належить інвесторам із Великої Британії. До найбільших інвесторів економіки області також входять: Польща, Кіпр, Нідерланди, Китай, Швейцарія, Латвія, Туреччина, Чехія та Естонія. Всього в області налічується 150 підприємств з іноземними інвестиціями.

Безумовним лідером серед галузей економіки, куди найбільш активно вкладалися кошти іноземних інвесторів, є підприємства промисловості, де акумульовано 402,7 млн дол. США (92,4 % загального обсягу), у т.ч. переробної – 400,5 млн дол. США. В галузевому розрізі частка прямих іноземних інвестицій, внесених в промисловість зросла з 74,2% від загального обсягу у 2014 році до 92,4% у 2018 році.

Рис. 23 Галузева структура прямих іноземних інвестицій, %

На території області протягом останніх 5 років реалізовано понад 100 інвестиційних проектів загальною вартістю понад 4,0 млрд грн, що дозволило створити близько 6,5 тис. нових робочих місць.

Найбільша кількість проектів була реалізована у сільському господарстві, промисловості, в т.ч. у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, машинобудуванні, деревообробній промисловості, альтернативній енергетиці, туристичному комплексі тощо.

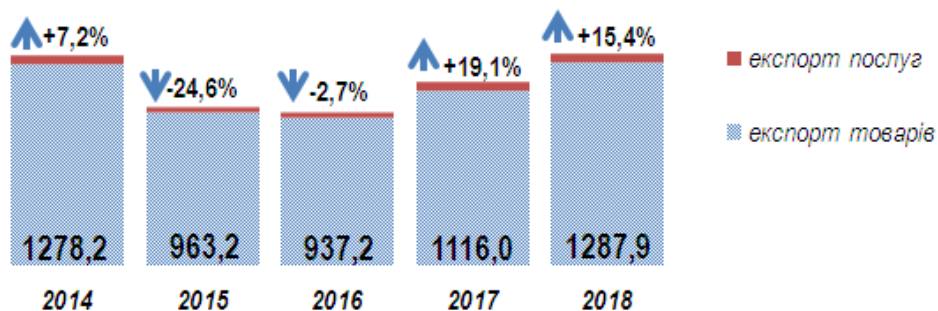
Проблемні аспекти

Брак інноваційної інфраструктури, низька капіталізація об'єктів інтелектуальної власності та інноваційна активність

2.6.6 Зовнішньоекономічна діяльність. Міжнародна співпраця.

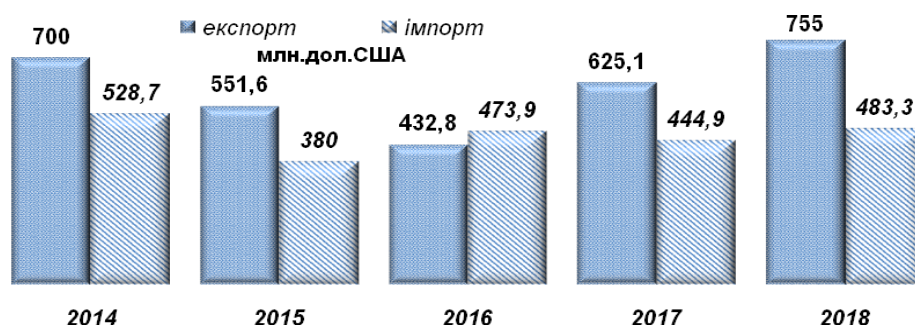
Починаючи з 2013 року в Україні під впливом ряду факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру відбулося значне зниження показників зовнішньої торгівлі.

У 2015 році негативні тенденції у цій сфері вплинули на відповідні показники Чернігівщини. Зокрема, зовнішньоторговельний оборот товарами та послугами скоротився на 24,6% до 2014 року, а в 2016 році ще на 2,7% до попереднього року (в цілому на 26,7% до показника 2014 року).

Рис. 24 Динаміка зовнішньої торгівлі товарами та послугами Чернігівської області за 2014-2018 р.р.

У 2014 році експорт товарів підприємств області продемонстрував позитивну динаміку (+26,9% до попереднього року), проте протягом 2015-2016 років відчутно скоротився (-267,2 млн.дол.США або 38,2% у 2016 році до 2014 року).

Рис. 25 Динаміка експорту/імпорту товарів Чернігівської області за 2014-2018 р.р.

Такий стан, в першу чергу, був зумовлений зменшенням поставок зернових культур, обсяг яких у 2016 році скоротився до 2014 року у 2,1 рази і склав 96,2 млн дол.США, що стало найнижчим показником за останні 5 років.

Негативно вплинули на регіональний експорт припинення Російською Федерацією дії Договору про зону вільної торгівлі з Україною, заборона імпорту деяких сільськогосподарських товарів українського походження та обмеження транзитного руху вантажу з України через територію Росії до третіх країн. У результаті частка Російської Федерації у загальному обсязі експорту товарів знизилася з 41,6 % у 2008 році до 10,8 % у 2016 році. Втрата російського ринку стала серйозною проблемою для регіональних виробників, орієнтованих на експорт, особливо у тих секторах, які значною мірою залежать від попиту з боку Російської Федерації.

Також впродовж 2014-2015 років спостерігалися тенденції до скорочення і в імпорті товарів до області. Зокрема, у 2015 році відповідно до 2013 року імпорتنі поставки скоротились на 206 млн.дол.США або на 35,2%.

Відповідний стан був зумовлений, в першу чергу, через скорочення поставок з країн СНД (-96,5 млн дол США у 2015 році до 2013 року).

Проте, вже у 2017-2018 роках зовнішньоекономічна діяльність підприємств Чернігівщини характеризувалась поступовим нарощенням обсягів торгівлі товарами та послугами. Зокрема, внесок експорту у ВРП регіону за 2017 рік наблизився до 40% (проти 19% у 2013 році).

Так, приріст експорту товарів у 2017 році до попереднього року склав 44,4%, а в 2018 році експорт зріс ще на 20,8% до 2017 року та у 1,8 рази до 2016 року. Таким чином, за результатами 2018 року показник обласного експорту становив 755 млн дол. США і досяг найкращого результату за всі роки незалежності України. При цьому за темпами росту експорту в загальноукраїнському рейтингу область протягом 2017-2018 років входила до ТОП-6 регіонів.

Разом з тим, товарна структура експорту області продовжує бути переважно сировинною. Так, за результатами 2018 року лідируючі позиції експорту належать поставкам зернових культур (42,6%), які порівняно з 2016 роком збільшилися у 3,4 рази (до 321,9 млн дол.США). Структуроутворюючі експортні позиції товарів також продовжують утримувати готові харчові продукти (10,7% в загальному експорті), папір та картон (9%), деревина та вироби з деревини (7,5%), взуття (5%), машини, обладнання (3,6%), текстильні матеріали та вироби (3,6%).

Крім того, протягом останніх п'яти років регіональний експорт продовжував демонструвати поступову географічну диверсифікацію через зменшення орієнтованості країни в цілому і регіону зокрема на ринки країн СНД (хоча ці ринки і досі залишаються традиційними для наших виробників).

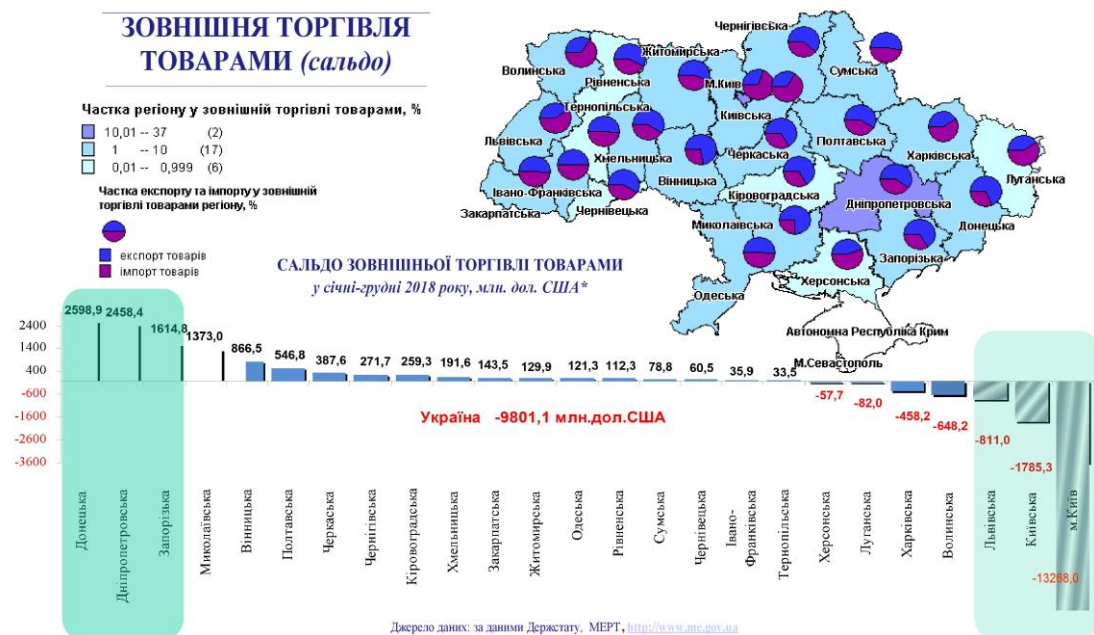
Рис. 26 Географічна диверсифікація регіонального експорту за 2013-2018 р.р.

Зокрема, у 2018 році частка експорту товарів на ринки СНД становила 24,2% проти 52,1% у 2013 році.

Спостерігається тенденція до виходу на нові ринки, головним серед яких є ринок ЄС. Сукупна частка ринку ЄС в обсязі регіонального експорту товарів зросла з 27,2% у 2013 році до 40,4% у 2018 році, в тому числі в результаті отриманих Україною автономних торгових преференцій та початку дії Угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі між ЄС та Україною.

Порівняно з 2014 роком, у 2018 році на 14% збільшився експорт до країн Азії (23,2% загальнообласного показника експорту), у 2,1 раза – до країн Африки (11,1% - у 2018 році проти 5,8% у 2014 році), у 1,8 раза - до країн Америки.

Впродовж останніх двох років випереджаючий ріст експорту над імпортом сформував позитивне сальдо, розмір якого у 2017 році становив 180,2 млн дол.США, а за результатами 2018 року досяг 271,7 млн дол.США.

Рис. 27 Зовнішня торгівля товарами по регіонах України

Зовнішньоторговельні операції товарами у 2014-му році здійснювались з партнерами 120 країн світу, а послугами – з 78 країн, в 2018 році товарами – з 135 країн, послугами – з 80 країн, з них 28 країн ЄС.

Таким чином, аналіз зовнішньої торгівлі регіону свідчить про те, що донедавна структура експорту практично не змінювались досить тривалий час. Зокрема, експортні поставки до Російської Федерації становили значну частину в загальнообласному обсязі, формуючи в різні роки від 25,3% (2013 рік) до 71% (2000 рік).

Через закриття відповідного ринку регіональний експорт зазнав значних втрат, і протягом 2014-2018 років експортери втратили як мінімум 340 млн.дол.США експортних надходжень від обмежень з боку Російської Федерації.

2.6.7 Туризм

В Чернігівській області зосереджений значний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал, що робить територію регіону привабливою для розвитку різних видів туризму.

Найбільш відомими туристичними напрямками області є Чернігів, Батурин, Новгород-Сіверський, Ніжин, Прилуки, Качанівка, Седнів. За останні роки все більшої популярності серед організованих туристичних груп набувають Мезинський національний природний та Міжрічинський регіональний ландшафтний парки.

Природно кліматичні умови дають можливість для розвитку туризму у сільській місцевості. Найбільш привабливими районами для розвитку сільського туризму є Чернігівський, Коропський, Ріпкинський, Куликівський, Ічнянський райони. Кількість садиб сільського туризму в області складає 36, та протягом 5 останніх років залишається незмінною.

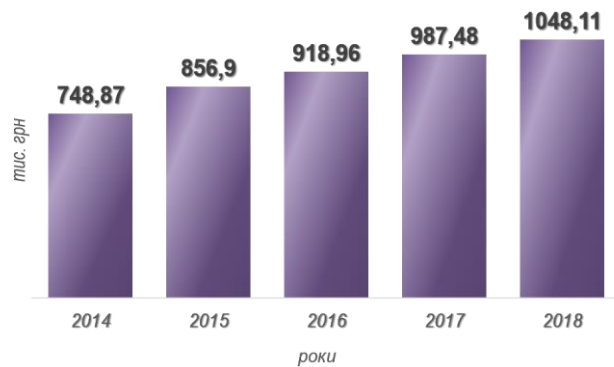
В області все більшого розвитку набуває активний туризм, зокрема водний. Крім Десни, подорожі організуються по річках Снов та Сейм. До послуг туристів сплави на плотах та байдарках у містах Чернігів, Новгород-Сіверський, Батурин та селищі Седнів.

Наявні водні об'єкти, джерела мінеральних вод, лісовий фонд, різноманітна ландшафтна структура сприятлива для збалансованого розвитку різних напрямків рекреаційної діяльності.

Основний потік туристів до області складають групи з Києва та індивідуальні туристи, що подорожують власним транспортом.

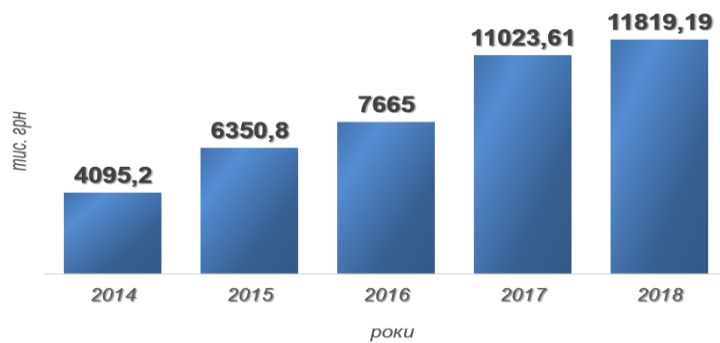
Порівнюючи показники розвитку туристичної галузі області протягом останніх років, спостерігається позитивна динаміка.

Протягом 2014-2018 років у середньому на 8,0 % щороку збільшується кількість екскурсантів туристичних об'єктів області.

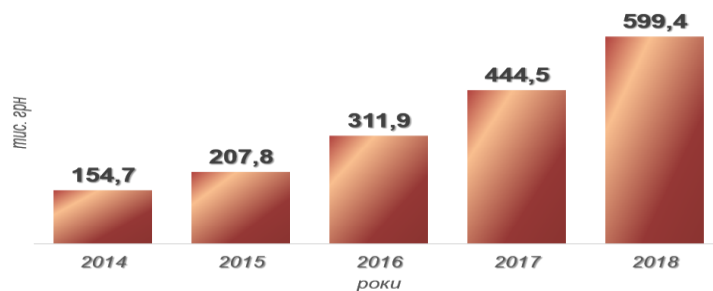
Рис.28 Кількість екскурсантів області

За даними Головного управління Державної фіскальної служби України у Чернігівській області щороку збільшуються надходження до бюджетів усіх рівнів від господарської діяльності суб'єктів туристичної галузі області. До уваги були взяті підприємства, які безпосередньо пов'язані з туристичною діяльністю (готельні та інші заклади розміщення, туристичні агентства та туроператори).

Рис.29 Надходження до місцевого/державного бюджету від господарської діяльності суб'єктів туристичної діяльності Чернігівської області (за КВЕД-2010, КВЕД-2005), тис. грн

Щороку збільшуються надходження до місцевих бюджетів області від сплати туристичного збору (2014 р. – 154,7 тис. грн.; 2018 р. – 599,4 тис. грн).

Рис. 30 Надходження туристичного збору до місцевих бюджетів Чернігівської області, тис. грн

Незважаючи на ресурсну забезпеченість та потенційні туристичні можливості, Чернігівська область не має можливості конкурувати з розвинутими туристичними регіонами через недостатній розвиток туристичної інфраструктури та якість туристичних послуг.

Більшість туристично-рекреаційних об'єктів мають недостатньо розвинену інфраструктуру (відсутність сучасних туалетів, закладів розміщення та харчування, облаштованих місць для продажу сувенірної та рекламної продукції). Готельне господарство регіону потребує розбудови.

Проблемним аспектом:

Транспортна доступність туристичних центрів області та транспортна ізольованість м. Чернігова від інших обласних центрів України.

Рівень розвитку туристичної галузі області не відповідає туристично-рекреаційному потенціалу. Існує необхідність створення та просування сучасних конкурентоспроможних туристичних продуктів, орієнтованих, у тому числі, і на іноземних туристів.

2.7. Стан сфери досліджень та інновацій. Інтелектуальний капітал та інноваційний розвиток.

Інтелектуальний потенціал Чернігівської області дає можливість здійснювати досить ефективну регіональну інноваційну політику. Наукові дослідження та розробки протягом 2017 року в області виконували 14 організацій різних секторів та галузей науки (у 2014 році - 16).

У м. Чернігові зосереджено 7 наукових організацій, по 1 знаходяться у містах Ніжин, Н-Сіверський, Прилуках та Ічнянському, Ніжинському, Носівському та Чернігівському районах області.

Більше половини наукових організацій належить до галузевого сектору науки, п'ята частина організацій, що займаються науковою діяльністю, представляють академічний сектор науки, 14,3% загальної кількості – це вищі навчальні заклади та 7,1% – заводська наука.

Обсяг фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень і розробок у 2018 році по області становив 49,2 млн гривень (у 2014 році – 36,7 млн грн)

Основні наукові роботи проводяться у сфері сільськогосподарських (43,0 %), технічних (36,9 %), та природничих наук (14,1 %).

Серед найбільш ефективних – роботи, спрямовані на розроблення нових технологій та обладнання, нових видів матеріалів, техніки, мікробіологічних засобів для захисту рослин і тварин від хвороб, створення нових сортів рослин. Науково-дослідні станції області пропонують споживачам нові сорти сільськогосподарських культур, основні характеристики яких відповідають міжнародним стандартам та перевершують існуючі світові аналоги.

З метою підвищення якості наукових досліджень на базі закладів вищої освіти області працюють профільні структурні підрозділи.

Науковими лабораторіями Чернігівського національного технологічного університету проводились дослідження, спрямовані на створення новітніх технологій, нових видів техніки, методів та теорій. Протягом 2018 року в університеті функціонували такі наукові підрозділи: навчальний науково-

виробничий центр аутсорсінгу «Інноваційна гібридна стратегія ІТ-аутсорсінгового партнерства з підприємствами», сертифікаційний центр продукції Чернігівського національного технологічного університету, відокремлений структурний підрозділ Бізнес-інноваційний центр Чернігівського національного технологічного університету, лабораторії вбудованих спеціалізованих комп'ютерних систем, телекомунікацій та комп'ютерного зору, прецизійного зварювання тиском, шліфування та різальних інструментів, комп'ютерної і експериментальної механіки, кібербезпеки за проектом НАТО Cyber Rapid Analysis for Defence Awareness of Real-time Situation – CyRADARS (код G5286 CyRADARS).

Науково-дослідна робота Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут» проводиться в співавторстві з Національним науковим центром «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства» НААН України, Харківським інститутом овочівництва і баштанництва НААН України, Науково-навчальним центром прикладної інформатики НАН України, Інститутом сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН України. Протягом 2018 року в інституті функціонувало 10 навчально-науково-виробничих й навчально-виробничих лабораторій, а саме: рослинництва, тваринництва, з ведення фермерського господарства, технічного і технологічного обслуговування, діагностування і ремонту, переробки сільськогосподарської продукції, біологічного землеробства, енергозбереження, енергоефективності та нетрадиційних джерел енергії, інтелектуальної власності, луб'яних та олійних культур.

До наукових досліджень активно залучаються молоді вчені, аспіранти та докторанти. Координацію і організацію їх науково-дослідної роботи здійснюють такі структури: Рада молодих вчених Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, Наукове товариство студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених Чернігівського національного технологічного університету, Наукове товариство курсантів, студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених Академії Державної пенітенціарної служби.

2.8. Види економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал

Інноваційний потенціал Чернігівської області дає можливість здійснювати досить ефективну регіональну інноваційну політику, охоплюючи кадровий склад науково-технічної та інноваційної сфери, забезпечення науково-технічною інформацією та консультаційними послугами, сучасні форми організації і управління інноваційною діяльністю, захист інтелектуальної власності, наявну матеріально-технічну базу.

У 2017 році інноваційною діяльністю займалось 10 промислових підприємств (у 2015 році – 14).

В промисловій сфері низький рівень інноваційної активності щодо модернізації виробництва пояснюється насамперед обмеженістю джерел її фінансування, що пов'язано з відсутністю в необхідних обсягах у підприємств

власних коштів, високими кредитними ставками та неспроможністю отримання довгострокових кредитів. Власні кошти підприємств становлять 60-90 % видатків, спрямованих на інновації. В той час, як світова практика свідчить, що для фінансування інноваційної діяльності широко застосовуються саме позикові засоби, а не власні кошти підприємств.

У 2017 році на інновації промисловими підприємствами області було витрачено 71,7 млн грн, з яких 49,6 млн грн (69,2 % загального обсягу витрат) спрямовано на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення. Загальний обсяг інноваційних витрат у 2015 році становив 35,0 млн гривень.

Найбільш інноваційно активними були підприємства машинобудування, харчової та легкої промисловостей, в пріоритетах яких – впровадження інноваційних технологічних процесів та виробництво інноваційної продукції.

У 2017 році 9 промислових підприємств впровадили 75 нових (модернізованих) технологічних процесів, з яких 9 маловідходних та ресурсозберігаючих. Найактивніше нові технологічні процеси впроваджували підприємства машинобудівної галузі. В 2015 році підприємствами було впроваджено 35 нових (модернізованих) технологічних процесів, з яких 5 маловідходних та ресурсозберігаючих.

Сім промислових підприємств області впровадили 97 інноваційних видів продукції, з яких 8 – машин та устаткувань (в 2015 році 56 та 11 відповідно). Найактивніше впроваджували нові види продукції підприємства харчової та легкої промисловостей.

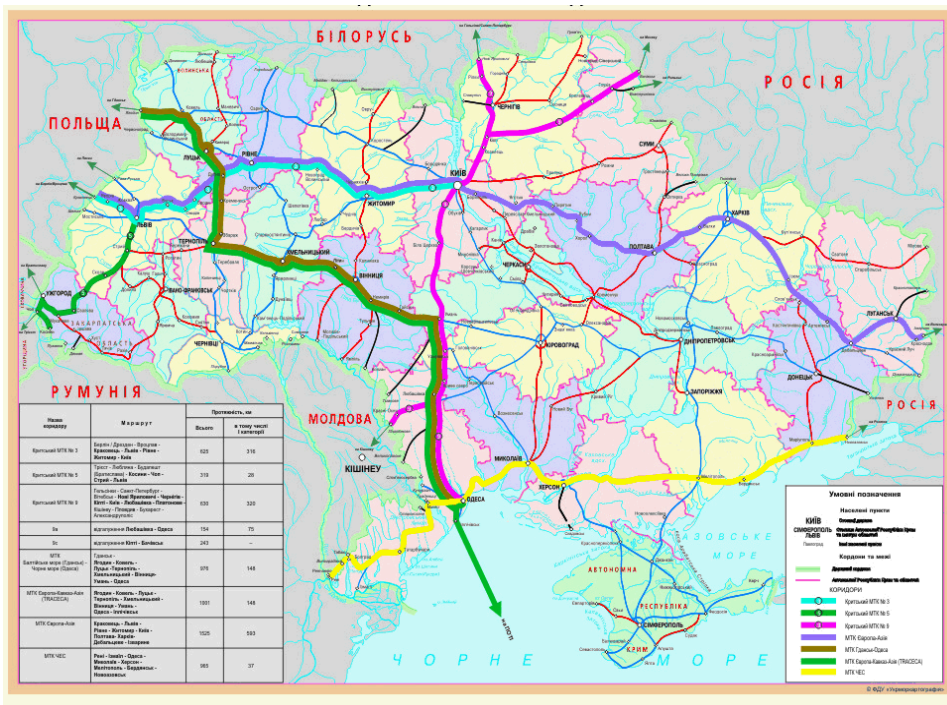
В результаті впровадження інновацій промисловими підприємствами області упродовж 2017 року поставлено на ринок та реалізовано на 345,4 млн грн інноваційної продукції, або 1,0 % до загального обсягу реалізованої промислової продукції (по Україні - 0,7%). За цим показником область поступилась лише 7 регіонам. Протягом 2015 року підприємствами області було реалізовано інноваційної продукції на 95,9 млн гривень.

Разом з тим, потенціал інноваційного розвитку мають підприємства з виробництва виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності та гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції.

2.9. Інфраструктура

2.9.1 Дорожня інфраструктура

Чернігівська область є прикордонною та забезпечує безперервний транзитний рух транспорту за межі України через 4 міжнародні автомобільні пропускні пункти (“Нові Яриловичі”, “Грем'яч”, “Сеньківка”, “Славутич”), і один міждержавний (“Миколаївка”) до країн Балтії, Білорусі, Росії. Через Чернігівську область проходить Критський міжнародний коридор №9, що поєднує Україну, Республіку Білорусь, Російську Федерацію, країни Скандинавії, Польщу і Західну Європу.

Рис.31 Міжнародні транспортні коридори

Протяжність мережі автомобільних доріг загального користування у Чернігівській області складає 7722,4 км, із них: автомобільні дороги державного значення - 2970,9 км, місцевого значення – 4760,2 км.

До мережі автомобільних доріг державного значення відносяться 58 автодоріг (2 міжнародні – 337,4 км, 3 національні – 422,9 км, 8 регіональних – 895,1 км та 45 територіальних – 1315,5 км). Налічується 255 мостових споруд протяжністю 11,6 тис. пог. метрів.

Щільність автомобільних доріг загального користування в області становить 226,7 кілометрів на 1 тис кв. кілометрів території, що становить 81,4% від загальнодержавного показника (278,5 км на 1 тис. кв км).

До переліку автомобільних доріг загального користування місцевого значення віднесені 764 дороги, з яких обласні – 310 (3122,0 км), районні – 454 (1638,2 км), при цьому 490,0 км не мають твердого покриття. На дорогах місцевого значення розташовано 246 мостів (5224,53 пог. м) з них: 188 – на дорогах обласного значення, 58 – на дорогах районного значення.

Згідно з технічними звітами обстежень мостових переходів на дорогах загального користування місцевого значення 20 мостів (у складі яких 3 дерев'яні мости) перебувають у аварійному стані та потребують капітального ремонту чи реконструкції; 66 мостів перебувають в непридатному до нормальної експлуатації стані; решта 170 мостів мають задовільний стан, однак потребують поточного середнього ремонту та ліквідації дефектів у межах робіт з експлуатаційного утримання штучних споруд.

Інтенсивність руху на автодорогах державного значення (міжнародні, національні, регіональні) становить 1,5-12,9 тис. авто на добу.

Стан мережі автомобільних доріг характеризується: постійним збільшенням загальної ваги транспорту на 133 % та осьового навантаження на дороги на 183%; збільшенням інтенсивності руху транспортних засобів щорічно

на 10-15% та транспорту з понад нормативними навантаженнями, частки підвищеної тоннажності вантажного транспорту у потоці до 25-40% потоку на різних ділянках; постійно зростаючим недофінансуванням з державного бюджету дорожньої галузі та суттєвим перевищенням міжремонтних термінів капітального ремонту дорожнього покриття (у 2-2,3 рази); відсутністю в області кар'єрів щебневих матеріалів; постійним ростом вартості в'язучих та будівельних матеріалів; складними погодними умовами північної області України в осінньо-зимовий період.

Відповідно до нормативних міжремонтних термінів та фактичного стану покриття мережі доріг загального користування державного значення Чернігівської області потребують ремонту 1667,5 км автодоріг (56,3 % мережі автодоріг) з них: міжнародні, національні, регіональні – 954,5 км доріг (в т.ч.: капітальним ремонтом - 451,0 км, поточним середнім ремонтом - 503,5 км); територіальні – 713,0 км доріг (в т.ч.: капітальним ремонтом - 131,4 км, поточним середнім ремонтом - 581,6 км).

Основною причиною незадовільного стану автомобільних доріг є низький рівень фінансування дорожніх робіт, який за останні роки становить 10-14 % мінімально необхідної потреби у ремонті та утриманні мережі автомобільних доріг області.

До контролю за ваговими параметрами транспортних засобів на дорогах загального користування залучається пересувний габаритно-ваговий комплекс.

2.9.2. Транспортна інфраструктура

Транспортний комплекс Чернігівської області представлений залізничним, автомобільним, міським електричним та водним транспортом.

Головним транспортним вузлом області є м. Чернігів, через який проходять основні міжнародні залізничні і автомобільні магістралі, в якому зосереджені об'єкти різних видів транспорту з обслуговування перевезень пасажирів і вантажів у всіх видах сполучення.

Залізничний транспорт

Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування в області складає 851 км, 20 із 22 районів області мають вихід на залізничні магістралі. Найбільші залізничні вузли: Чернігів, Прилуки, Ніжин, Бахмач.

Потреби господарського комплексу і населення обслуговує Південно-Західна (Київська дирекція залізничних перевезень, Конотопська дирекція залізничних перевезень) та Південна (Полтавське відділення) залізниці, 6 дистанцій колії, 53 залізничні станції, 1 локомотивне депо ст. «Сновськ», 1 моторвагонне депо Чернігів (РПЧ-10), 1 вагонне депо ст. «Бахмач» та низка інших підприємств.

Серед основних видів вантажів, що транспортуються залізничним транспортом в Чернігівській області, більше 50% складають зернові культури, 24% - добрива, 7% - кам'яне вугілля, 5% - лісові вантажі та інші.

Автомобільний транспорт

Маршрутна мережа Чернігівської області налічує 452 автобусних маршрути загального користування, в т.ч. приміських маршрутів – 217, міжміських – 144, міських – 91, які обслуговують близько 107 перевізників. На маршрутах задіяно близько 1100 транспортних засобів. Крім того, 22 міжнародних та 31 міжобласний автобусні маршрути загального користування проходять через автостанції області.

Для організації пасажирських перевезень в області функціонує 15 автостанцій ПАТ «Чернігівське ОПАС 17499», 1 ТОВ «Автотранспортне підприємство 17448», 1 ПАТ «Чернігівавтосервіс». Щодня в середньому автостанційними послугами користуються близько 4,4 тис. пасажирів, з платформ автостанцій відправляється близько 700 рейсів.

Аналіз показників розвитку діяльності підприємств автомобільного транспорту в області (з урахуванням перевезень фізичними особами-підприємцями) за останні п'ять років (по 2018 рік включно) показує зниження обсягів перевезень пасажирів автомобільним транспортом. Так, станом на 01.01.2019 показник зменшився на 34,3% (на 21,1 млн пас.) порівняно з рівнем 2014 року. Аналогічно за вказаний період знизився рівень пасажирообороту - на 23,9% (на 171,8 млн пас. км). Натомість спостерігається позитивна тенденція щодо вантажних автоперевезень, а саме ріст обсягів перевезень вантажів автомобільним транспортом (з урахуванням перевезень фізичними особами-підприємцями) та вантажообороту склав відповідно +12,4% (на 166,8 тис. т) та +69,0% (на 403,4 млн ткм).

ДИНАМІКА ОБСЯГІВ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ АВТОМОБІЛЬНИМ
ТРАНСПОРТОМ ЗА 2014-2018 РОКИ

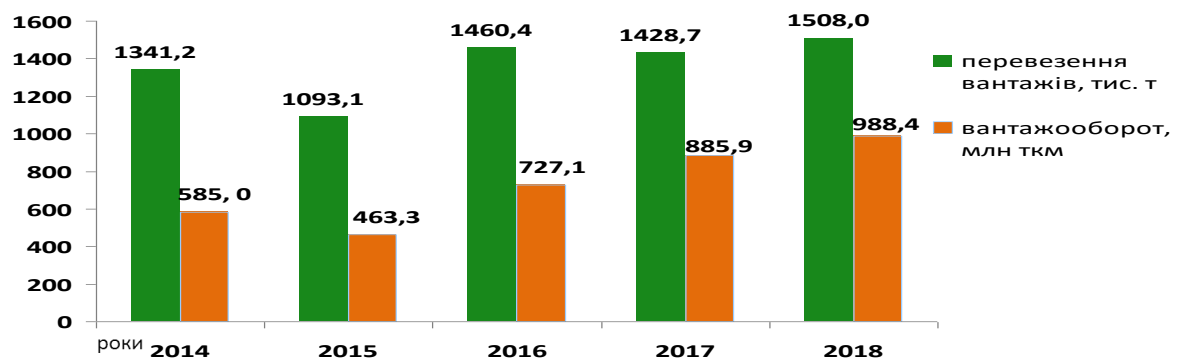

Рис.32 Динаміка обсягів вантажних перевезень

Водний транспорт

Територією області протікає річка Десна, довжина якої складає 1130 км, з них 570 км – в Чернігівській області. Середня глибина Десни у більшій частині її протяжності в Україні 2-4 м, максимальна – 17 м. Регулярне судноплавство здійснювалося до 1990-х років на 535 км від гирла. У зв'язку з тим, що фарватер не поглиблюється, судноплавство в області занепало. Відновлення судноплавства на р. Десна та питання врегулювання пасажирських

перевезень водним транспортом набуде актуальності після проведення днопоглиблювальних робіт майже на всій протяжності річки.

В м. Чернігів розташований річковий порт ПрАТ «Чернігівський річковий порт». За інформацією Головного управління статистики в Чернігівській області, вантажні перевезення у 2016-2018 роках через зазначений порт не здійснювались. Основним видом діяльності ПрАТ «Чернігівський річковий порт» є здійснення комерційних екскурсійних перевезень пасажирів по річці Десна в межах м. Чернігова.

Авіаційний транспорт

У м. Ніжині Чернігівської області знаходиться аеродром державної авіації України, який експлуатує Спеціальний авіаційний загін оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України. Аеродром знаходиться в північній частині міста на відстані 4 км від його центру та близько 10 км від залізничної станції «Ніжин», до м. Києва - 150 км, близько 7 км до автошляху Е-101. Зазначений об'єкт має стратегічно важливе значення як для Чернігівської області, так і для всієї України.

Крім того, на сьогоднішній день розглядається питання відновлення аеродромно-майнового комплексу «Півці» в м. Чернігові. Доцільність відновлення аеродромно-майнового комплексу, насамперед, обумовлена вирішенням завдань з організації захисту північних кордонів України і підвищення обороноздатності Чернігівської області. Його інтенсивне використання за призначенням здійснювалось військовою авіаційною базою до її розформування у вересні 2004 року. Після цього на території аеродрому залишений радіотехнічний підрозділ протиповітряної оборони і відповідне устаткування.

На сьогоднішній день аеродром відновлюється з метою розміщення на ньому підрозділів Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки для проведення фахівцями-науковцями робіт з переоснащення і випробування новітньої оборонної техніки, в тому числі й для військової авіації.

Сумісне використання аеродромів набуло широкої практики у Європі, зокрема у Польщі з 16 діючих аеродромів – 14 мають подвійне призначення та успішно використовуються і військовими, і цивільними. Аналогічні аеродроми сумісного базування діють і в Україні (міста Дніпро, Львів, Одеса, Запоріжжя, Бориспіль та інші). Враховуючи територіальні переваги розташування аеродрому та можливості його розбудови, перспективним напрямом розвитку інфраструктури регіону є створення міжнародного аеропорту на базі аеродрому «Півці», що сприятиме нарощуванню авіаційної діяльності на півночі України.

Проблемні аспекти:

Недостатньо розвинута логістична інфраструктура (незадовільний стан доріг регіонального та місцевого значення, поребують ремонту 56,3% доріг загального користування державного значення, відсутність аеропорту, що забезпечує цивільне авіасполучення з іншими регіонами України та країнами Європи, нерозчищені фарватери річок Десна та Дніпро).

Рис.34 Рівень споживання природного газу

На сьогодні в сфері газопостачання існує необхідність модернізації системи газопостачання та забезпечення приладового обліку енергоносія. Для облаштування осель споживачів індивідуальними лічильниками на 100 %, знадобиться не менше 110 млн грн та 5 років.

Частка облаштування індивідуальними приладами обліку домогосподарств в області на кінець 2018 року становила 84 %.

Електропостачанням в області забезпечено 556,1 тис. побутових споживачів та 11,7 тис. юридичних осіб. Для транспортування електричної енергії експлуатується 34,4 тис. км повітряних та 1,6 тис. км кабельних ліній електропередачі різних класів напруги.

Енергетична безпека регіону у сфері виробництва електричної енергії підсилена діяльністю в обласному центрі Комунального енергогенеруючого підрозділу «Чернігівська теплоелектроцентраль» ТОВ Фірми «ТехНова» потужністю 210 МВт. Щорічний обсяг виробництва електричної енергії підприємством становить близько 954,0 млн. кВт/год., теплової енергії – 476,0 тис. Гкал.

Загальна протяжність мереж зовнішнього освітлення в населених пунктах області становить 3746,6 км. За останні п'ять років протяжність мереж зовнішнього освітлення збільшилась на 1476,8 км або на 65,1%. Кількість джерел зовнішнього освітлення збільшилась на 11,4 тис. одиниць (або 21,6%), з яких енергозберігаючих – 5,4 тис. одиниць (або 16,6%). Станом на 01.01.2019 загальна кількість світлоточок становить 64,1 тис. одиниць, з яких енергозберігаючих – 37,9 тис. або 59,1% (середній показник по Україні – 54,1%).

Теплоенергетика

В області з 946 котелень на природному газі працюють 500 котелень (52,9%), на твердих видах палива (вугілля, торф, пелети) та електроенергії – 446 котелень (47,1%).

Спеціалізовані підприємства теплоенергетики, яких по області нараховується 7, забезпечують теплом населення, бюджетні установи та промислові підприємства і мають на своєму балансі 203 котельні.

Крім того, в області 19 підприємств встановили котельні за власні кошти і забезпечують теплом 34 об'єкти бюджетної сфери з використанням твердого

палива. Загальна потужність таких котелень становить 37 МВт, а щорічний відпуск теплової енергії понад 40,0 тис. Гкал.

На сьогодні із загальної протяжності теплових мереж в області, яка становить 509,4 км, 171,1 км знаходиться у ветхому та аварійному стані, а це понад 33 %. Через зношеність теплових мереж підприємств теплоенергетики в середньому 15-25 % тепла витрачається при транспортуванні його споживачу. Зношеність основних фондів теплового господарства становить 50,9 %.

Енергозбереження. Використання альтернативних видів палива.

З метою зменшення споживання природного газу за період 2015-2018 років на об'єктах теплоенергетики та бюджетної сфери області проведено реконструкцію 190 котелень із встановленням сучасного котельного обладнання, в тому числі на 59 з використанням альтернативних видів палива.

Станом на 01.01.2019 частка сумарної потужності котелень на альтернативних видах палива в регіоні становить 16,2 % або 402,1 Гкал/год (2017 рік – 11,1%, 2016 рік - 7,3%, 2015 рік - 5,3%), що вказує на позитивну динаміку до збільшення використання палива альтернативного газу.

Виконання робіт по технічному переоснащенню об'єктів підприємств теплоенергетики дало змогу зменшити споживання природного газу на майже 3,0 млн м³ щорічно.

З метою реалізації в області державної політики в сфері енергоефективності та енергозбереження, зменшення обсягів споживання енергоресурсів населенням, ОСББ та ЖБК рішенням 11 сесії Чернігівської обласної ради від 7.12.2017 № 12-11/VII було затверджено Програму стимулювання до запровадження енергоефективних заходів населення, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків та житлово-будівельних кооперативів Чернігівської області на 2018-2020 роки, якою передбачено фінансування по 1,0 млн грн на кожний рік.

Крім того, в обласному центрі діє Програма відшкодування кредитів, отриманих ОСББ, ЖБК на впровадження заходів з енергозбереження у житловому фонді м. Чернігова на 2016-2019 роки. Бюджет програми – 20 млн грн.

За час реалізації державної програми упродовж 2014-2018 років в області видано кредити 12 297 позичальникам на загальну суму 197,2 млн грн, що становить понад 3,0% від загального обсягу кредитів по Україні. Позичальникам компенсовано понад 65,0 млн грн з державного бюджету та майже 1,4 млн грн – з обласного.

З метою залучення інвестиційного капіталу в бюджетну сферу області в м. Ніжин було укладено перші енергосервісні договори за моделлю поглибленого партнерства, відповідно до якої замовник співфінансує комплексні енергоефективні заходи на об'єкті та залишає частину економії на свою користь. Завдяки поглибленому ЕСКО-партнерству у обраних закладах міста буде впроваджено не один, а відразу кілька енергоефективних заходів. Загальна сума договорів становить понад 3,5 млн. грн., термін дії 5-6 років, а очікуваний рівень щорічної економії паливно-енергетичних ресурсів 25-30 %.

На сьогодні широкої популярності все більше набуває розвиток альтернативної енергетики. З метою диверсифікації джерел енергопостачання та підвищення рівня енергоефективності в області працюють підприємства з виробництва електричної енергії з альтернативних джерел. Серед найбільших:

- Корюківська ТЕС ТОВ «Кліар Енерджи», якою в м. Корюківка побудовано теплоелектростанцію потужність 3,5 МВт на біомасі. Відпуск електричної енергії близько 30,0 млн кВт год./рік;

- ТОВ "Городище-Пустоварівська аграрна компанія", якою введено в експлуатацію 2 біогазові установки загальною потужністю майже 3,7 МВт (об'єкти розташовано на території Варвинського та Прилуцького районів), які працюють на силосі та жомі;

- ТОВ «Кліар Енерджи-Чернігів», що має комплексну інженерну споруду для виробництва електроенергії з системою збору біогазу полігону твердих побутових відходів (Чернігівській полігон ТПВ, територія Н.-Білоуської сільської ради). Потужність когенераційної установки 1,1 МВт, середньорічний відпуск електричної енергії майже 5,0 млн кВт/год.

Крім того, в області приватними домогосподарствами встановлено 103 об'єкти загальною потужністю 1,8 МВт, які виробляють електроенергію з енергії сонця (сонячні батареї).

На сьогодні загальна потужність об'єктів електроенергетики, що працюють на альтернативних, відновлювальних джерелах енергії в Чернігівській області становить 10,3 МВт.

Проблемні аспекти

На сьогоднішній день виникає ряд проблем, більшість яких пов'язана зі швидким фізичним та моральним старінням ліній електропередачі, підстанцій, комутаційного обладнання, релейного захисту та автоматики. Середній час експлуатації розподільчих мереж електроенергетичного сектору складає понад 40 років, досягаючи 60-85 % рівня зносу.

Стан електричних мереж та енергетичного обладнання, необхідність у додатковій потужності для споживачів електричної енергії вимагають значних інвестицій, які можуть бути залучені за рахунок реалізації інвестиційних програм та планів розвитку оператора системи розподілу, що здійснює ліцензійну діяльність на території області.

2.9.5. Житлово-комунальне господарство

Житлове господарство

Станом на 01.01.2019 в області для утримання житлових будинків створено 382 об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), які обслуговують 433 житлових будинки, що становить 9,5 % від загальної кількості багатоповерхових будинків (середній показник по Україні – 16,7%). За рівнем створення ОСББ область посідає 22 місце серед областей України. Такий рівень створення ОСББ є незмінним упродовж останніх п'яти років.

З 2015 по 2018 рік в області було створено 110 ОСББ. Найбільш активно

мешканці створювали ОСББ у 2016-2017р.р. За цей час було створено 63 та 38 об'єднань відповідно.

Станом на 01.04.2019 в області 1789 житлових будинків, якими управління здійснюється управителями, що становить 39,4% від загальної кількості багатоповерхових будинків (середній показник по Україні – 21,3%).

Житлове будівництво

Загальний житловий фонд області на 01.01.2018 становить 29912 тис. м², у тому числі міський – 15016 тис. м², сільський – 14896 м².

У середньому на кожного жителя області припадало 29,6 м² загальної площі, у т.ч. у міських поселеннях – 23,0 м², у сільській місцевості – 41,5 м².

За період 2014-2018 років в області побудовано індивідуальні та багатоквартирні житлові будинки загальною площею 642,6 тис. м², введено в експлуатацію 72 багатоквартирних житлових будинків.

Близько три чверті (74%) житла збудовано в міських поселеннях.

Таблиця 3

Введення в експлуатацію житла

Роки	Обсяг введеного житла, тис. м ²	У % до попереднього року	Введено на 10тис. населення, м ²	Міські поселення, тис.м ²
2014	120,3	63,0	1142,5	98,1
2015	190,5	158,4	1828,3	106,7
2016	106,0	55,7	1034,7	77,2
2017	127,9	120,6	1264,4	132,6
2018*	97,9	63,0	981,3	98,1

*-нове будівництво

В області за останні 5 років в області реалізувалися такі житлові програми: Обласна програма підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім»; підтримки житлового кредитування молоді; «Часткова компенсація відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла»; «Компенсація процентних ставок за договорами, укладеними в рамках реалізації програми здешевлення вартості іпотечних кредитів», кредитування за рахунок коштів статутного капіталу Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву»; «Грошова компенсація за належні для отримання жилі приміщення для сімей загиблих та для осіб з інвалідністю I-II груп, яка настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в АТО»; «Грошова компенсація за належні для отримання жилі приміщення для сімей загиблих учасників бойових дій на території інших держав та для осіб з інвалідністю I-II групи з числа учасників бойових дій на території інших держав, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, пов'язаних з перебуванням у цих державах та які потребують поліпшення житлових умов»; надавалась субвенція з державного бюджету

місцевим бюджетам на проектні, будівельно-ремонтні роботи, придбання житла та приміщень для розвитку сімейних та інших форм виховання, наближених до сімейних, та забезпечення житлом дітей-сиріт, осіб з їх числа.

Водопровідно-каналізаційне господарство

Станом на 01.01.2019 централізованим питним водопостачанням забезпечено: на 100 % – міста (усі 16 міст), на 100 % – селища міського типу (усі 29 смт) та на 17,5 % – сільські населені пункти (248).

На балансі підприємств водопровідно-каналізаційного господарства знаходиться 2112,7 км водопровідних мереж, з яких ветхих та аварійних – 712,1 км, що становить 33,7 % (по Україні – 34,9%) та 763,4 км каналізаційних мереж, з яких ветхих та аварійних – 324,1 км або 42,5%, (по Україні – 37,6%).

За період з 2015 по 2018 роки було проведено заходи на 161 об'єкті, (у 2015 – 67 об., у 2016 – 24 об., у 2017 – 32 об., у 2018 – 38 об.), що в свою чергу призвело до позитивної динаміки.

Хоча стан водопровідно-каналізаційного господарства Чернігівської області за 2015-2018 роки, з урахуванням проведених заходів покращився, на сьогодні він характеризується дефіцитом фінансових ресурсів, необхідних для належної експлуатації та обслуговування систем водопостачання та водовідведення, незадовільним технічним станом споруд, мереж та обладнання.

Проблемні аспекти

Залишається актуальним питання ефективного функціонування та розвитку електричних мереж. При значній їх розвиненості спостерігається істотний дисбаланс навантаження в окремих його елементах. За останні роки значно зросло навантаження на розподільні мережі, що живлять переважно побутових споживачів та суттєво знизилось електроспоживання промисловим сектором.

Більше третини теплових мереж в області знаходиться у ветхому та аварійному стані, а зношеність основних фондів теплового господарства становить більше половини

Технічний стан підприємств водопровідно-каналізаційного господарства області, як і по всій країні, критичний (зношеність становить 65-70%), а це призводить до погіршення рівня наданих споживачам послуг з водопостачання та водовідведення, значних втрат, збільшення собівартості тарифу.

Частина водопровідно-каналізаційних споруд і мереж фактично відпрацювала свій термін експлуатації, мережі перебувають в аварійному стані. За декілька років вирішити всі питання водопровідно-каналізаційного господарства неможливо, тому що ця галузь відноситься до найбільш капіталоємних.

2.10. Соціальна інфраструктура

2.10.1. Освіта

У 2018/2019 навчальному році в області функціонує 444 заклади дошкільної освіти, в яких здобувають дошкільну освіту 30119 вихованців, що становить 96,3 % дітей віком від 3 до 6 років (у 2014/2015 н.р. – 90,3%).

Рис. 35 Рівень охоплення дітей віком від 3-х до 6 років дошкільною освітою

Чисельність дітей на 100 місць у закладах дошкільної освіти становить 111 вихованців (у 2014/2015 н.р. – 115). У 2018 році створено 434 додаткових місця у закладах дошкільної освіти.

В області функціонує 496 закладів загальної середньої освіти, де здобувають освіту 94082 учнів (2014/2015 н.р. – 601 заклад, 89833 учні). Кількість малокомплектних закладів загальної середньої освіти становить 244 (49,2%) (у 2014/2015 н.р. – 332 (55,2%).

На сьогодні створено 37 опорних шкіл з 20 філіями, у яких здобувають освіту 14024 учні; у т.ч. в об'єднаних територіальних громадах – 27, в яких діє 15 філій (11114 учнів).

Для старту освітньої реформи Нова українська школа придбані сучасних меблів, дидактичних матеріалів, комп'ютерного обладнання.

У період з 2014 до 2018 року всіма видами транспорту організовано безперервний підвіз 100% учнів сільської місцевості.

З метою здійснення оптимізації мережі закладів загальної середньої освіти області, оновлення автопарку та розвантаження маршрутів шкільних автобусів існує потреба в придбанні 64 шкільних автобусів.

Інклюзивною освітою охоплено 275 дітей, які навчаються у 109 закладах освіти (у 2014/2015 н.р. 56 дітей, 40 закладів).

Відповідно до кількості дітей від 2 до 18 років в області створено 12 інклюзивно-ресурсних центрів. Крім того, обласну психолого-медико-педагогічну консультацію реорганізовано в ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти. Також у закладах загальної середньої освіти відкрито 12 шкільних медіатек та 17 ресурсних кімнат.

Функціонує 72 заклади позашкільної освіти, у яких гуртковою роботою охоплено 38290 учнів, що становить 43,7% від загальної кількості дітей шкільного віку (у 2014/2015 н.р. – 70 закладів, 40534 вихованців або 45,1%).

Професійна (професійно-технічна) освіта є важливою складовою економічного і соціального розвитку регіону та покликана забезпечувати потреби економіки в трудових ресурсах, а громадян у якісній професійній освіті

упродовж життя. На сьогодні підготовку робітничого потенціалу для підприємств, установ і організацій регіону здійснюють 15 державних закладів професійної (професійно-технічної) освіти (далі – ЗПО). 40 % до загальної їх кількості зосереджено в обласному центрі, решта – розташовані в містах обласного значення, районних центрах, селищах та селах.

Від’ємна демографічна ситуація в регіоні призводить до щорічного скорочення контингенту здобувачів професійної освіти та збільшення кількості ЗПО з малою чисельністю. За їх кількістю та показниками наповнюваності область займає найнижчі позиції в Україні. Так, упродовж останніх 5 років контингент скоротився на 2,2 тис. осіб – з 6,5 тис. у 2014 році до 4,3 тис. у 2018.

Зважаючи на сталу тенденцію до зниження учнівського контингенту з метою упорядкування існуючої мережі, створення сприятливих умов для якісної підготовки конкурентоспроможних робітничих кадрів за період з 2016 року оптимізовано 5 малочисельних ЗПО області.

Відбувається поступова модернізація матеріально-технічної бази ЗПО. За останні 3 роки в закладах відкрито 4 навчально-практичні центри галузевого спрямування, а саме: Міжрегіональний та Регіональний НППЦ з підготовки монтажників санітарно-технічних систем та устаткування, Регіональний НППЦ зварювальних технологій та НППЦ сучасних швейних технологій та дизайну, що забезпечує можливість здобувачам професійної освіти набуття практичних навичок роботи з використанням сучасних технологій, обладнання, інструменту, матеріалів у відповідних галузях економіки.

Динаміка працевлаштування випускників за здобутою професією упродовж останніх років має тенденцію до незначного зростання і становить у середньому 72 % порівняно з попередніми роками (64 %). На рівні України цей показник сягає 82 %.

До освітньої мережі області входять 23 заклади вищої та фахової передвищої освіти. Це 3 університети, 1 інститут, 1 академія, 14 коледжів, 2 технікуми та 2 училища. Послуги в перепідготовці та післядипломній освіті надає Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д.Ушинського.

За період з 2014 по 2018 роки мережа закладів вищої та фахової передвищої освіти області зазнала змін. Два університети набули статусу національних: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка та Чернігівський національний технологічний університет.

На базі Відділення з підготовки молодших спеціалістів Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут» створений і функціонує Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний коледж».

На базі Чернігівського юридичного коледжу Державної пенітенціарної служби України утворено Академію Державної пенітенціарної служби шляхом реорганізації коледжу.

Заклади вищої та фахової передвищої освіти надають освітні послуги з підготовки за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста, бакалавра та магістра.

У 2018-2019 навчальному році освітні послуги отримують 21978 студентів за денною та заочною формами. Показники щодо кількості студентів в області мають тенденцію до зменшення. Зокрема, у 2013-2014 н. р. у закладах вищої та фахової передвищої освіти області навчалось 28833 студенти.

2.10.2 Охорона здоров'я

В області забезпечено збереження мережі закладів охорони здоров'я як у міській, так і у сільській місцевості. З метою упорядкування цієї мережі, для приведення її у відповідність до стандартів обсягів діагностики і надання медичної допомоги, з урахуванням демографічних процесів, проводиться перепрофілювання дільничних та районних лікарень в лікарські амбулаторії, в тому числі загальної практики-сімейної медицини, з ліжками денного перебування.

Зменшення кількості самостійних медичних закладів відбулось за рахунок переведення закладів у підпорядкування центрів первинної медико-санітарної допомоги та реорганізації малопотужних фельдшерських пунктів не укомплектованих жодним середнім медичним працівником, шляхом об'єднання їх з найближче розташованими лікувально-профілактичними закладами районів.

В області функціонує 2 органи управління охороною здоров'я (Управління охорони здоров'я Чернігівської облдержадміністрації, Управління охорони здоров'я Чернігівської міської ради) та 98 закладів, підпорядкованих Управлінню охорони здоров'я Чернігівської ОДА, міським і районним радам.

Таблиця 4

Комунальні медичні заклади Чернігівської області

Перелік закладів	2017	2018	Підпорядкування
обласні медичні заклади	28	20	обласна рада
центральні районні лікарні	22	22	районні ради
міські лікарні	8	7	міські ради
дитячі лікарні	1	1	міська рада
пологові будинки	2	2	міські ради
дитячі поліклініки	2	2	міські ради
поліклініка для дорослих	1	1	Бахмацька районна рада
стоматологічні поліклініки	4	4	міські ради
дитячі санаторії	2	1	обласна рада
центри первинної медико-санітарної допомоги	25	27	районні ради
- амбулаторії	156 (55 міських, 101 сільська)	155 (55 міських, 100 сільських)	-
- фельдшерсько-акушерські пункти	662	637	-

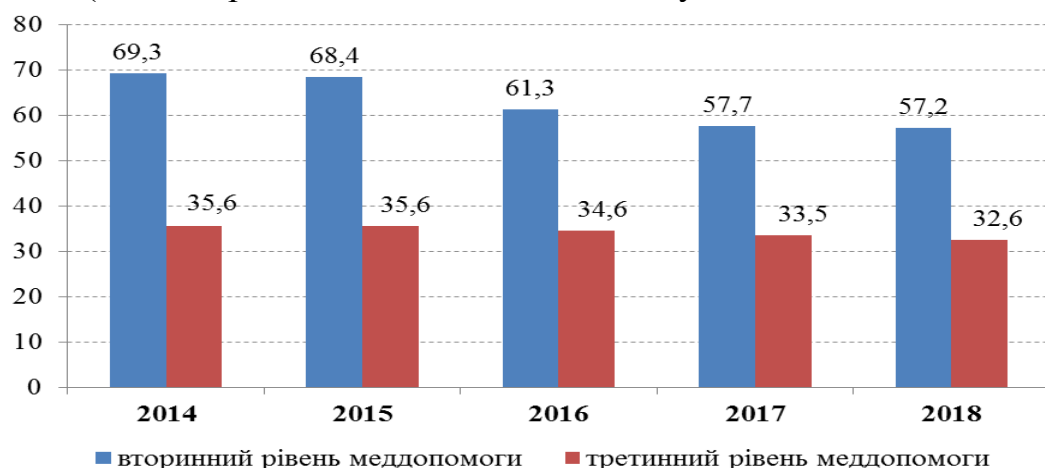
Станом на 01.04.2019 у системі медичної допомоги області функціонує 20 обласних медичних закладів, 7 міських, 1 дитяча лікарня, 22 центральні районні лікарні, 2 пологових будинки, 27 центрів первинної медико-санітарної допомоги, 2 дитячі поліклініки, 1 поліклініка для дорослих, 4 стоматологічні поліклініки та 1 самостійна амбулаторія загальної практики сімейної медицини. До складу центрів первинної медико-санітарної допомоги входять, як підрозділи, 158 лікарських амбулаторій (з них 55 міських та 103 сільських) і 637 фельдшерсько-акушерських пунктів. Крім того, в області функціонують приватні медичні структури, діяльність яких ліцензується Міністерством охорони здоров'я України.

Таблиця 5

Мережа закладів охорони здоров'я відповідно до рівнів надання медичної допомоги

Кількість закладів	2014	2015	2016	2017	2018
первинної медичної допомоги	25	23	28	29	34
вторинного рівня медичної допомоги	42	42	40	36	36
третинного рівня медичної допомоги	30	30	30	30	20
лікарняних ліжок закладів вторинного рівня меддопомоги, (на 10 тис. населення)	69,3	68,4	61,3	57,7	57,2
лікарняних ліжок закладів третинного рівня меддопомоги, (на 10 тис. населення)	35,6	35,6	34,6	33,5	32,6
хоспісних ліжок (на 10 тис. населення)	1,9	1,8	1,4	1,3	1,2

Мережа лікувально-профілактичних закладів та ліжковий фонд приводяться у відповідність до обсягів надання медичної допомоги та до реальних потреб населення. По забезпеченості лікарняними ліжками на 10 тис. населення відбулося зменшення цього показника, який становить по області складає 89,8 (2017 – 92,4) на 10 тис. населення, що перевищує середній показник по Україні 2017 – 67,5, (Житомирська область 2017 – 65,9, Сумська область 2017 – 80,8).

Рис. 36 Динаміка показників ліжкового фонду відповідно до рівнів надання медичної допомоги

За 2014-2018 роки загальна кількість лікарів в області зменшилась на 162 особи (на 4,4%), кількість середніх медичних працівників на 1055 (на 9,7%). Одночасно збільшилась кількість лікарів загальної практики-сімейної медицини

на 50 осіб (на 18,5%). На даний час в області не вистачає 1317 лікарів, з них 135 лікарів загальної практики-сімейної медицини та 597 середніх медичних працівників.

Спостерігається тенденція до зменшення кількості лікарів та середніх медпрацівників в медичних закладах області, а саме забезпеченість лікарями на 10 тис. населення (фізичними особами) по області у 2018 році складає – 34,6 (2017 – 35,4, Україна 2017 – 37,8, Житомирська область 2017 – 34,7, Сумська область 2017 – 37,2), забезпеченість середнім медичним персоналом на 10 тис. населення по області становить - 97,5 (2017 – 102,2, Україна 2017 – 78,3, Житомирська область 2017 – 98,4, Сумська область 2017 – 101,2). У зв'язку з недостатньою кількістю лікарів в області 28 лікарських амбулаторій не укомплектовані жодним лікарем – основним працівником.

Кадрова ситуація в області ускладнюється тим, що серед працюючих лікарів значну частку складають особи пенсійного віку, серед лікарів у 2018 році – 28,6%, середніх медичних спеціалістів у 2018 році – 9,5%. Слід зазначити наявність достатньо високого показника в області кваліфікованих атестованих лікарів - 72% (Україна 2017 – 68,8%).

Оснащення закладів, що надають первинну медичну допомогу, медичним обладнанням та виробами медичного призначення, відповідно до табелів оснащення, затверджених наказами МОЗ України становить близько 40%; закладів, що надають вторинну медичну допомогу (центральні міські та районні лікарні) – 50%; третинну (високоспеціалізовану) медичну допомогу - 70%, (обласні доросла та дитяча лікарні - 40%, спеціалізовані заклади охорони здоров'я - 75%). Більшість обладнання, яке є в наявності, фізично зношене, морально застаріле та потребує заміни. Наявна ситуація викликає необхідність централізації надання спеціалізованої допомоги в лікарнях інтенсивного лікування, які повинні бути створені в межах госпітальних округів.

Ситуація з транспортним забезпеченням закладів охорони здоров'я залишається складною. Так, в області наявність автотранспорту складає 77,5% від нормативної потреби, вичерпався термін експлуатації у 558 транспортних засобів, що становить 83,3% від наявного автотранспорту. Автомобільний парк служби екстреної медичної допомоги становить 84,3% від нормативної потреби.

Всі заклади первинної медико-санітарної допомоги реорганізовані у комунальні некомерційні підприємства та уклали договори з Національною службою здоров'я України з метою здійснення фінансових гарантій надання медичної допомоги населенню. Розпочата реорганізація закладів вторинного та третинного рівня надання медичної допомоги.

В області забезпечена законодавча норма про вільний вибір лікаря. До електронної системи охорони здоров'я e-Health долучилися всі заклади первинної медичної допомоги. Станом на 10.05.2019 з лікарями підписано 756302 декларацій.

З метою підвищення доступності медичного обслуговування до населення у сільській місцевості в області розроблено План спроможних мереж надання первинної медичної допомоги Чернігівської області, який погоджений комісією Міністерства охорони здоров'я України 30 березня 2018 року та затверджений

розпорядженням голови Чернігівської обласної державної адміністрації Розвитком спроможної мережі планується забезпечити функціонування 7 Центрив ПМД, 47 амбулаторій групової практики та 79 амбулаторій монопрактики.

В області створені 4 регіональні госпітальні округи: Чернігівський, Північний, Ніжинський, Прилуцький. Головною метою їх створення є підвищення рівня надання кваліфікованої медичної допомоги та збільшення рівня доступності цих послуг для всіх соціальних груп населення.

Госпітальні округи Чернігівської області

Рис.37 Госпітальні округи Чернігівської області

Захворюваність населення області становить 65866,7 на 100 тис. населення (2017 – 72092,9 на 100 тис. населення, 2016 – 72223,2; 2015 – 69976,1; 2014 – 68655,1, Україна у 2017 році - 62748,0 на 100 тис. населення, Житомирська область – 63 633,9, Сумська область – 52 668,1).

Розподіл випадків поширеності хвороб протягом останніх років в області залишився незмінним: на I місці – хвороби системи кровообігу, на які припадає 29,9% від усіх хвороб; II місце – хвороби органів дихання – 20,2 % від усіх хвороб; III місце – хвороби органів травлення – 10,4%.

2.10.3 Культура і відпочинок

Станом на 01.05.2019р. мережа закладів культури системи Міністерства культури України та інших міністерств, відомств і організацій становить 1570 закладів: 759 клубів (з них – 11 інших підпорядкувань), 706 бібліотек, (з них – 10 інших підпорядкувань), 33 музеї, 39 шкіл мистецтв, 2 коледжі, 5 театральновидовищних підприємств, 1 зоопарк, 3 парки, 2 центри, 19 централізованих бухгалтерій.

В 39 територіальних громадах діє 604 заклади культури - 378 клубів, 193 бібліотеки, 14 музеїв, 19 шкіл мистецтв.

Збільшується кількість проведених централізованих заходів в галузі культури: 2014р. - 41, 2015р.- 71, 2016р. – 113, 2017р. – 151, 2018 р. – 211.

Таблиця 6

Основні показники закладів культури та початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Кількість театрів	4	4	4	4	4
Кількість відвідувань (тис. осіб)	281,83	311,8	391,8	420,2	447,5
Кількість концертних організацій	1	1	1	1	1
Кількість відвідувань (тис. осіб)	143,3	183,9	188,1	173,3	154,8
Кількість бібліотек	731	727	725	720	706
Фонд (тис. прим.)	9833,6	9679,7	9453,2	9551,1	9305,7
Кількість клубних закладів	773	769	767	764	759
Кількість місць (тис.)	195,1	194,2	193,4	188,8	182,0
Початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади	39	39	39	39	39
Кількість учнів (осіб)	8400	8514	8765	8928	9201
Клубні формування	3520	3603	4382	5273	5100
Проведення культурно-мистецьких заходів	38 100	38 432	37 576	36 434	35 687

З кожним роком мережа бібліотек України зазнає змін. Спостерігається тенденція до зменшення бібліотечних закладів. В 2014 році кількість бібліотек налічувала 731, 2015 рік – 727, 2016 рік – 725, 2017 рік – 720, 2018 рік – 706 бібліотек. Користувачів-дітей обслуговують 34 дитячі бібліотеки. З кожним роком мережа бібліотечних закладів зменшується (за 5 років – на 25 бібліотек).

В області збережено мережу мистецьких шкіл (39), з них 1 – хореографічна та 1 – художня. Школи мають 56 філій, розташованих у сільській місцевості.

Таблиця 7

Кількість мистецьких шкіл/кількість учнів

Область	2013-2014.н.р.	2014- 2015 н.р.	2015-2016 н.р.	2016-2017 н.р.	2017-2018 н.р.
Україна	1395/ 328 900	1307/ 306 085	1295/ 301 716	1296/ 304 701	х
Чернігівська область	39/ 8400	39/ 8514	39/ 8765	39/ 8928	39/ 9201

За 5 років мережа мистецьких шкіл Чернігівської області залишається стабільною, кількість учнів збільшилась на 9,5%.

В області працюють 1 театральний заклад (Комунальний заклад «Ніжинський академічний український театр ім. М.М. Коцюбинського» Чернігівської обласної ради) та 4 театральні-видовищні підприємства:

- Комунальне підприємство «Чернігівський обласний академічний український музично-драматичний театр ім. Т.Г.Шевченка» Чернігівської обласної ради;
- Комунальне підприємство «Чернігівський обласний молодіжний театр» Чернігівської обласної ради;
- Комунальне підприємство «Чернігівський обласний театральні-видовищний дитячий (ляльковий)театр ім. О.П.Довженка» Чернігівської обласної ради;
- 3 них 1 концертна організація - Комунальне підприємство «Чернігівський обласний філармонійний центр фестивалів та концертних програм» Чернігівської обласної ради.

За 2014-2018 роки театральні-видовищні заклади області демонструють позитивні тенденції щодо зростання основних показників творчої та економічної діяльності.

Таблиця 8

Діяльність театральні-видовищних закладів області

Рік	Кількість вистав та концертних програм, од.	Кількість глядачів, тис.	Сума доходу, тис.грн.	Нові вистави та концертні програми	Гастрольні заходи по Україні, участь у фестивалях	Гастрольні заходи за кордон	Проведені фестивалі
2014	1543,0	281,83	3780,011	91	50	4	3
2015	1704,0	311,8	5071,632	90	54	6	5
2016	1815,0	391,8	6780,543	85	95	51	6
2017	1825,0	420,2	7663,0	88	60	18	6
2018	1851,0	447,5	10386,8	94	105	23	7

2.10.4. Фізична культура і спорт

В області розвивається 75 видів спорту, з яких 26 – олімпійські (23 літніх та 3 зимових) із загальною кількістю тих, що систематично займаються 25634 особи. З них: 14793 - учні дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ), 203 – спортсмени вищих категорій - вихованці шкіл вищої спортивної майстерності (ШВСМ), 10494 – ті, що займаються у спортивних клубах.

Інфраструктура спортивних закладів налічує 48 дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ), з яких 5 спеціалізовані школи олімпійського резерву (СДЮШОР), дві школи вищої спортивної майстерності (ШВСМ), три центри фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх» (обласний та два міських), обласний центр «Інваспорт», державний «Центр олімпійської підготовки з біатлону», державне підприємство «Олімпійський навчально-спортивний центр «Чернігів», дві бази олімпійської підготовки (з біатлону та важкої атлетики), 115 спортивних клубів, 69 громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування.

У 2014 році в області функціонувало 53 спортивні школи. Зменшення кількості ДЮСШ в останні 5 років пов'язано з їх оптимізацією (об'єднанням шляхом злиття без втрати посад тренерів-викладачів і контингенту учнів).

Рівень охоплення дітей і учнівської молоді віком 6-18 років систематичними заняттями у спортивних школах становить 14,8 % (на 0,3 % вище середнього показника по Україні).

Спортивна база області складається з 27 стадіонів, 405 спортивних залів, 3-х критих 25-ти метрових плавальних басейнів, 941 спортивного майданчика (з них 52 з синтетичним покриттям), 689 футбольних полів, 41 фізкультурно-оздоровчого центру, 5 лижних баз, 4 веслувальних баз, 1 кінно-спортивної бази, 66 стрілецьких тирів та 111 тренажерних залів.

Протягом 2015-2018 років із залученням приватних інвестицій в області збудовано 3 капітальні спортивні споруди, а саме:

- стадіон в с.Плиски Борзнянського району зі стандартним футбольним полем зі штучною травою, трибунами для глядачів з покрівлею (навісом) над трибунами;

- перша черга фізкультурно-спортивного комплексу «Чернігів-Арена» в м.Чернігів по вул. Кільцева зі стандартним футбольним полем зі штучною травою, трибунами для глядачів, роздягальними, душовими, котельнею, додатковими ігровими майданчиками;

- спортивний зал для тенісу 21 x 36 м. з роздягальними, душовими, готелем на 150 місць і пунктом харчування на 120 посадкових місць на території спорткомплексу «Хімік» в м.Чернігів.

Крім того збудовано 29 міні-футбольних полів зі штучним покриттям в місцях проживання, навчання та масового відпочинку населення.

Загалом, протягом 2015-2018 років реконструйовано 40 і відремонтовано 212 капітальних спортивних споруд, у т.ч. 7 – за фінансової підтримки ДФРР.

До складу збірних команд України (основний склад, кандидати і резерв) станом на 01.01.2019 входять 206 представників Чернігівщини з 40 видів спорту з яких 109 – основний склад, 55 – кандидати і 42 – резерв.

Область здавна славиться олімпійськими традиціями. Представники Чернігівщини неодноразово ставали чемпіонами і призерами Олімпійських ігор, чемпіонатів світу та Європи. Починаючи з 1984 року на зимових і літніх Олімпійських іграх спортсменами області завойовано 10 олімпійських медалей, у т.ч. 3 золотих, 2 срібних і 5 бронзових нагороди.

Проблемні аспекти:

- низький рівень забезпечення спортивних шкіл матеріально-спортивною базою та недостатнє забезпечення якісним інвентарем і обладнанням. Лише 19 із 48 ДЮСШ мають власну матеріально-спортивну базу. Всі інші проводять заняття на орендованих спортивних спорудах. Для забезпечення спортивних шкіл у повному обсязі необхідним інвентарем і обладнанням необхідно додатково 30-35 млн.грн;

- рівень забезпечення населення матеріально-спортивною базою з розрахунку на 10 тис. осіб становить в середньому 26,3 % від мінімальних нормативів ДБН, у т.ч. спортивними майданчиками – на 42 %, спортивними

залами – на 34 %, плавальними басейнами – на 3%. Гірша ситуація з забезпеченням спортивною базою лише в Закарпатській області.

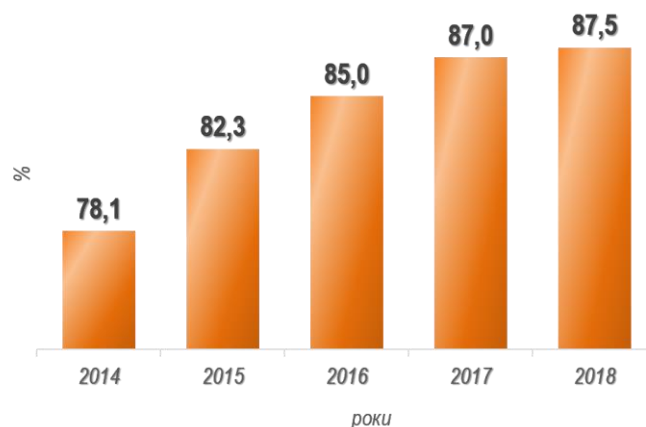
- в області відсутні криті капітальні спортивні споруди великих розмірів з трибунами для глядачів (палаци спорту, палаци зі штучним льодом, футбольні манежі, і т.і.

2.10.5 Система соціального захисту та соціального забезпечення населення

Надання соціальних послуг громадянам похилого віку та особам з інвалідністю на місцевому рівні забезпечують 42 установи соціального обслуговування. Із загальної кількості – 22 установи районного рівня та 20 – утворені в об'єднаних територіальних громадах.

У структурі установ створено і діють: 42 відділення соціальної допомоги вдома, 16 відділень денного перебування, 25 відділень стаціонарного догляду для постійного та тимчасового проживання, 29 відділень організації надання адресної грошової та натуральної допомоги.

Критеріями ефективності діяльності установ є рівень охоплення соціальними послугами осіб, які потребують різних видів соціального обслуговування. Упродовж останніх п'яти років спостерігається тенденція зростання відсотку охоплення послугами.

Рис. 38. Рівень охоплення населення соціальними послугами, %

Пріоритетними завданнями діяльності установ є підвищення якості надання соціальних послуг, впровадження нових видів послуг та інноваційних форм соціальної роботи.

У територіальних центрах районного рівня впроваджено мультидисциплінарний підхід з надання соціальних послуг: створені мультидисциплінарні команди, які надають комплекс послуг у залежності від індивідуальних потреб кожної особи.

Для сприяння всебічного розвитку людини в пенсійному віці, допомоги в адаптації до сучасних умов життя у семи районах області впроваджено соціально-педагогічну послугу «Університет третього віку».

При відділеннях денного перебування восьми територіальних центрів працюють пункти прокату засобів реабілітації. У трьох терцентрах впроваджено транспортну послугу «Соціальне таксі».

Соціальний захист осіб, які не можуть отримати послуги на рівні громади, здійснюють загальнообласні заклади.

У системі соціального захисту населення області функціонує 9 будинків-інтернатів, із них: 2 геріатричні пансіонати, 6 психоневрологічних інтернатів та 1 дитячий будинок-інтернат для дітей з вадами фізичного, розумового розвитку та психічними розладами.

Надання комплексу реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю до 18 років, у тому числі родинам, які виховують дитину з інвалідністю, в області здійснюють 4 центри комплексної реабілітації: КУ «Обласний центр комплексної реабілітації дітей з інвалідністю «Відродження» Чернігівської обласної ради у м. Чернігові, центри у Козелецькій ОТГ та містах Ніжин та Прилуки. Упродовж року центри охоплюють послугами понад 1,5 тис. дітей з інвалідністю.

2.10.6. Підтримка сімей та дітей

В області проживає 6795 багатодітних сімей, в яких виховується більше 23 тисяч дітей. Серед багатодітних сімей 2411 (36 %) – молоді сім'ї, 4741 (70 %) – повні багатодітні сім'ї.

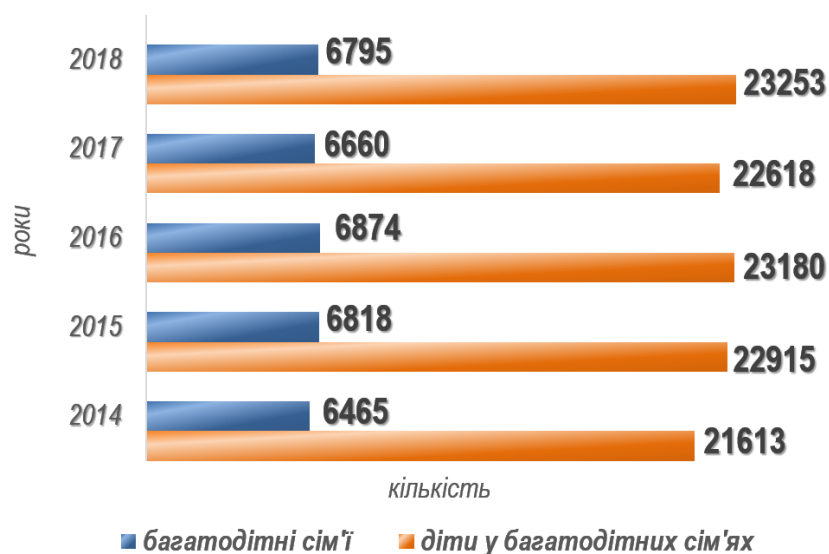

Рис.39. Кількість багатодітних сімей у регіоні

Близько 3,9 тис. багатодітних сімей користуються пільгами з оплати житлово-комунальних послуг, на придбання твердого палива та скрапленого газу готівкою – 1,4 тис. сімей, на позачергове встановлення квартирних телефонів та 50% знижку абонентної плати за користування телефоном – понад 300 сімей, більше половини (близько 3,7 тис.) багатодітних сімей звільнено від оплати за харчування дітей в загальноосвітніх закладах області.

За материнську самовідданість, народження і зразкове виховання дітей, забезпечення умов для всебічного їх розвитку протягом 2014-2018 років 173 жінкам області присвоєно почесне звання України «Мати-героїня».

Значна частина багатодітних сімей відноситься до уразливої категорії і потребує державної підтримки. На Чернігівщині реалізуються регіональні програми, які передбачають заходи з надання матеріальної підтримки сім'ям. Уповодж 2014-2018 років 612 багатодітних сімей за кошти обласного бюджету отримали допомогу у вигляді дитячих меблів, сантехніки, побутової техніки, матеріалів для проведення ремонтних робіт, постільної білизни, посуду на загальну суму 1639,3 тис. грн.

В області забезпечується головне право кожної дитини – право на виховання в сімейному оточенні. Охоплення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування зросло з 82,4% з початку 2014 року до 92,7% на кінець 2018 року. Станом на 01.06.2019 відсоток охоплення дітей сімейними формами виховання становить 92,7%.

Рис.40 Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу в області

З метою надання тривалої комплексної соціально-психологічної, педагогічної, правової та інших видів допомоги дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, в області функціонують три центри соціально-психологічної реабілітації дітей Служби у справах дітей обласної державної адміністрації. Протягом 2014 – 2018 років у вказаних закладах отримали різноманітну допомогу 1689 дітей, з початку 2019 року – 207 дітей.

З кінця 2017 року для забезпечення захисту прав дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей, які через складні життєві обставини тимчасово не можуть проживати разом з батьками/законними представниками, на Чернігівщині запроваджено послугу патронату над дитиною. Станом на 01.06.2019 в області діє 7 патронатних сімей, у яких допомогу отримали 16 дітей відповідних категорій.

Надання соціальних послуг сім'ям з дітьми та молоді, які опинилися чи можуть потрапити у складні життєві обставині, забезпечують центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, фахівці із соціальної роботи та спеціалісти в об'єднаних територіальних громадах.

Станом на 01.06.2019 в Чернігівській області діють 26 центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (1 обласний, 2 міських, 16 районних, 7 в об'єднаних територіальних громадах), в яких працюють 303 працівники (з них 131 – фахівець із соціальної роботи, 18 психологів, 2 методисти та інші).

Оздоровлення дітей

Масовою формою організації дитячого оздоровлення і відпочинку є оздоровчі та відпочинкові заклади. Одним з основних завдань є здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження існуючої мережі, забезпечення належного їх функціонування.

Таблиця 8

Кількість оздоровчих закладів області

Рік	Всього закладів	з них:					
		закладів оздоровлення			закладів відпочинку		
		Поза-міські	санаторного типу	дитячі центри	з денним перебуванням	праці і відпочинку	наметові містечка
2016	498	19	3	-	475	-	1
2017	487	20	1	-	465	-	2
2018	485	16	1	-	466	-	2

Проблемні аспекти:

Мережа дитячих закладів оздоровлення та відпочинку (зклади комунальної форми власності) зменшується у зв'язку із скорочення фінансування та процесом об'єднання територіальних громад.

Крім того, залишаються проблемні питання щодо функціонування заміських оздоровчих закладів приватної форми власності, які не функціонують: «Казка», Прилуцький район, не працює з 2015 року; «Остреч», Менський район – з 2016 року; «Колос», Менський район, – з 2015 року; «Казковий-2», Менський район – з 2013 року; «Сузір'я», Коропський район – з 2015 року; «ім. Щорса», Сосницький район – з 2016 року; санаторно типу «Десна», Чернігівський район – з 2016 року.

Перспективою збереження мережі дитячих закладів оздоровлення та відпочинку є її збільшення за рахунок передачі дитячих закладів з приватної форми власності до комунальної власності області.

2.10.6. Розвиток громадянського суспільства

За даними Головного територіального управління юстиції в Чернігівській області, станом на 01.01.2019 зареєстровано 2273 громадські організації, 2470 профспілкових організацій, 14 творчих спілок, 27 організацій роботодавців.

За даними Головного управління статистики в Чернігівській області, станом на 01.01.2018 звіти про свою діяльність подали 535 громадські організації.

При 23 органах виконавчої влади області діють громадські ради.

Взаємодії влади і громадськості на обласному рівні сприяє діяльність Громадської ради при Чернігівській облдержадміністрації, склад якої згідно із законодавством обирається кожні два роки на установчих зборах за участю

представників інститутів громадянського суспільства та затверджується розпорядженням голови облдержадміністрації.

З 2014 року при облдержадміністрації діяли чотири склади Громадської ради. У 2014 році Громадська рада налічувала 81 представника інститутів громадянського суспільства, у 2015-2016 роках – 173, у 2017-2018 – 71. Оновлена з січня 2019 року Громадська рада складається із 136 осіб.

Голови Громадської ради та голови її комітетів включені до складу консультативно-дорадчих органів облдержадміністрації, колегій її структурних підрозділів.

Найефективніше працювала Громадська рада у 2017-2018 роках. У складі цього дорадчого органу діяли президія та 20 комітетів. Відбулось 9 засідань ради та 14 «круглих столів», під час яких обговорювалися актуальні питання розвитку Чернігівщини.

Громадська рада надіслала до ВРУ, КМУ та МОЗ України пропозиції щодо медичної реформи, до КМУ — стосовно продовження терміну дії державних житлових програм, які адмініструє Держмолодьжитло, Нацраді України з питань телебачення та радіомовлення — про надання Концерну РРТ ліцензії провайдера цифрового мовлення, що сприяло б покращенню покриття прикордонних районів області цифровим вітчизняним телесигналом. Громадська рада ініціювала внесення змін до обласних програм з національно-патріотичного виховання на 2017-2020 роки та «Молодь Чернігівщини» на 2018-2020 роки», розробила пропозиції щодо посилення участі Громадської ради в розробленні обласних програм, контролі за їх виконанням, надавала рекомендації та пропозиції щодо подальшого функціонування комунального закладу «Регіональний ландшафтний парк «Ялівщина» Чернігівської обласної ради.

Рада ініціювала створення при Чернігівській обласній раді профільної робочої групи. Як результат – створено комунальну установу «Чернігівський обласний Центр комплексної реабілітації та обслуговування учасників бойових дій, членів їх родин та сімей загиблих» Чернігівської обласної ради.

Взаємодію влади і громадськості на обласному рівні також забезпечує Координаційна рада з питань сприяння розвитку громадянського суспільства при Чернігівській обласній державній адміністрації (створена у 2016 році). За час її роботи за безпосередньої участі громадськості обговорено ряд проектів регіональних програм.

Підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного, регіонального та суспільного життя сприяють постійні консультації з громадськістю. Так, щороку обговорюються близько 150 документів: проекти розпоряджень голови облдержадміністрації, проекти обласних програм та звіти щодо стану їх виконання тощо.

Залученню громадськості до реалізації соціально важливих ініціатив сприяє проведення конкурсів з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, на виконання (реалізацію) яких надається фінансова підтримка з обласного бюджету. У 2014-2018 роках

громадськими організаціями впроваджено 65 проектів на загальну суму майже 1,3 мільйона гривень.

2.10.8. Ідеологічно-виховна інфраструктура і ресурс

У 2018 році кількість молодіжних громадських організацій з напрямку розвитку молодіжної політики становила 34 одиниці.

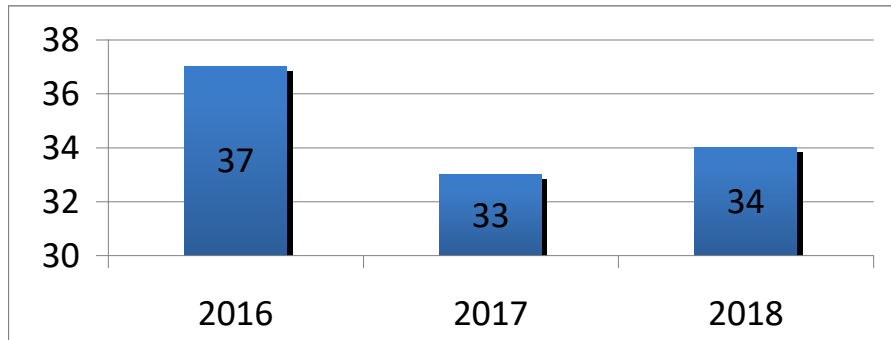

Рис. 41. Кількість молодіжних громадських організацій області, од.

Таблиця 9

Динаміка участі молоді у заходах за підтримки громадських організацій, що працюють з молоддю, в області

Показник	2016	2017	2018
Кількість молоді/осіб	160 607	156 770	160 919
Кількість заходів	30 189	53 102	53 110

У 2018 році кількість інститутів громадянського суспільства, залучених до підготовки та проведення заходів (проектів) національно-патріотичного спрямування становила 31 одиницю.

Таблиця 10

Динаміка кількості учасників заходів (проектів) національно-патріотичного виховання в області

Показник	2017	2018
Кількість учасників/осіб	155069	158170
Кількість заходів	53260	53274

Налагоджена система комплексної цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства у сфері національно-патріотичного виховання. Збільшення фінансування надасть можливість підтримати більшу кількість громадських ініціатив, спрямованих на зміцнення національної єдності та консолідації українського суспільства.

У 2017 році в області створено комунальну установу «Чернігівський обласний молодіжний центр».

Метою діяльності Центру є національно-патріотичне виховання молоді, впровадження стандартів європейської молодіжної політики, сприяння

соціалізації та самореалізації молоді, сприяння її життєвому самовизначенню, інтелектуальному, моральному, духовному розвитку, реалізації творчого потенціалу, сприяння працевлаштуванню та зайнятості у вільний час, підтримка молодіжного підприємництва, забезпечення правової просвіти у молодіжному середовищі, сприяння формування здорового способу життя.

У закладах освіти області чітко сплановано виховну роботу, головним акцентом якої є національно-патріотичне виховання.

Вживаються заходи щодо виконання обласного Плану заходів з реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді у закладах освіти області, обласної цільової Програми з національно-патріотичного виховання.

Запроваджено власні традиції відзначення пам'ятних та знаменних дат з історії нашої держави та українського народу.

Четвертий рік поспіль Управлінням освіти і науки спільно з обласним Чернігівським військовим комісаріатом проводяться навчально-польові збори для учнів 11 класів закладів освіти області, в рамках яких для майже 3 тисяч юнаків і дівчат проводяться практичні стрільби з автомата Калашникова.

Наймасовішою грою за останні роки в області стала Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл (Джура)». У 2017-2018 навчальному році в обласному етапі гри взяли участь 364 джур, 36 роїв закладів освіти з 16 районів, 4 міст обласного підпорядкування та 16 об'єднаних територіальних громад.

2.10.9. Правозахисна інфраструктура

Зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги, визначено Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 №3460-VI.

Безоплатна правова допомога гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. Така допомога може бути первинною та вторинною.

Безоплатна первинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Ця допомога включає такі види правових послуг як: надання правової інформації; надання консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та зазначеним Законом мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України. Суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги в Україні є: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Безоплатна вторинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя і включає такі види правових послуг: захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складання документів процесуального характеру.

Суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні є центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Відповідно до вимог Закону України «Про безоплатну правову допомогу» наказом Міністерства юстиції України від 2 липня 2012 року № 967/5 було утворено Чернігівський обласний центр з надання безоплатної правової допомоги (далі - Центр), який з 1 січня 2013 року забезпечує надання правової допомоги особам, затриманим в адміністративному та кримінально – процесуальному порядку, а також участь захисника за призначенням, відповідно до положень Кримінального процесуального Кодексу України в частині призначення захисника (стаття 49, 53) та забезпечення захисника затриманим особам (стаття 213).

Наказом Координаційного центру з надання правової допомоги від 30 березня 2015 року №31 Чернігівський обласний центр з надання безоплатної правової допомоги реорганізовано у Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Чернігівській області.

Основним завданням Регіонального центру є створення рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя шляхом організації надання безоплатної вторинної правової допомоги, а саме забезпечення надання таких видів правових послуг: захист; здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складання документів процесуального характеру.

Правозахисна інфраструктура Чернігівської області є розгалуженою та включає діяльність:

- громадської приймальні з надання безоплатної первинної правової допомоги Головного територіального управління юстиції у Чернігівській області;

- Чернігівського регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, діяльність якого поширюється на територію всієї Чернігівської області;

- Чернігівського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, якому підпорядковуються Городнянське, Козелецьке, Ріпкинське, Славутицьке бюро правової допомоги;

- Менського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, якому підпорядковуються Корюківське, Коропське, Новгород-Сіверське, Сновське, Семенівське та Сосницьке бюро правової допомоги;

- Ніжинський місцевий центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги, якому підпорядковуються Бахмацьке Бобровицьке Борзнянське

Ічнянське, Носівське, Прилуцьке, Срібнянське, Варвинське та Талалаївське бюро правової допомоги

- адвокатів, які надають правову допомогу на платній основі у встановленому законодавством порядку.

2.11. Інформаційний простір

Інформаційний простір Чернігівщини є достатньо насиченим, наявні належні умови для вільної та безперешкодної діяльності суб'єктів інформаційних відносин. В області вибудовано конструктивну співпрацю між органами державної влади, засобами масової інформації та громадськістю, забезпечується відкритість у діяльності органів влади.

Зареєстровано 362 друкованих ЗМІ місцевої форми розповсюдження, з яких, за орієнтовними оцінками, виходить у друк 90 (сумарним разовим тиражем близько 720 тис. примірників): 82 газети, 5 журналів, 2 збірники, 1 бюлетень.

Більшість друкованих видань розповсюджуються на всю область – 61, в межах одного району – 19, декількох районів – 1, міст – 9.

У 2016–2018 роках в області відбувся процес реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ. Наразі працюють 25 редакцій реформованих видань, з яких 24 – колишні комунальні районні і міські газети, 1 — колишня газета Головного управління юстиції в області.

Порівняно з груднем 2015 року разовий наклад газети «Деснянська правда» зріс з 5 до 20 тис. примірників. Сукупний наклад інших реформованих видань зменшився з 85 до 76 тис. примірників (на 11%).

В області діють 17 місцевих юридичних осіб – ліцензіатів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (ліцензії телемовника мають 5 юридичних осіб, радіомовника – 7, провайдерів програмної послуги – 6).

Усі місцеві телемовники (3 комунальні та 2 приватні) мають локальну сферу розповсюдження: на території міст Чернігів, Ніжин, Прилуки та прилеглих районів. Виключно цифровий ефірний сигнал мають 2 телемовники, кабельний та цифровий ефірний — 1; виключно аналоговий ефірний — 1; кабельний — 1.

Усі радіоорганізації (2 комунальні та 4 приватні) здійснюють мовлення ефірним способом на території окремих населених пунктів та районів: міст Прилуки, Чернігів, Борзна, селища Короп, Чернігівського, Куликівського, Варвинського, Прилуцького, Срібнянського, Коропського районів.

Працює філія ПАТ «Національна суспільна телерадіокомпанія України» «Чернігівська регіональна дирекція», яка здійснює цифрове ефірне телемовлення з логотипом «UA: Чернігів», а також проводове та ефірне радіомовлення. Вона ж має найбільший обсяг покриття території Чернігівщини як теле-, так і радіомовленням.

Покриття Чернігівської області сигналом цифрового телебачення мультіплексів МХ-1, МХ-2, МХ-3 та МХ-5 здійснюється 6 передавачами

ТОВ «Зеонбуд» і становить від 60–65 % (за оцінками Концерну РРТ) до 90–95 % (за оцінками ТОВ «Зеонбуд») її території.

Проблемною залишається ситуація з покриттям телесигналом прикордонних з Російською Федерацією та Республікою Білорусь районів Чернігівщини, зокрема – північних частин Городнянського, Ріпкинського, Сновського, Семенівського, Новгород-Сіверського районів, а в центрі області – частин Борзнянського, Менського, Ніжинського, Куликівського районів, а також частини Коропського району, селища Козелець, територій, прилеглих до Київського водосховища.

З вітчизняних телеканалів у чернігівському прикордонні в аналоговому ефірному форматі транслюються лише програми «1+1» та «UA: Перший», подекуди (обмежено) — регіональної філії ПАТ «НСТУ», телеканалів «Інтер», «ICTV», «Україна». Прийом ефірного цифрового телебачення невпевнений, здійснюється з перебоями.

У вересні 2018 року фахівці ТОВ «Зеонбуд» за присутності представника Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення в області та працівників Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю облдержадміністрації здійснили візуальний контроль приймання телепрограм цифрового ТБ. Виявлено, що навіть у межах одних і тих самих населених пунктів наявні як зони впевненого прийому цифрового вітчизняного телесигналу, так і зони, де такий сигнал відсутній.

Причина недостатнього покриття телерадіосигналом – нестача потужностей радіотелевізійних передавальних станцій.

Для вирішення цієї проблеми ТОВ «Зеонбуд» як провайдер цифрового телебачення в області має встановити додаткові телепередавачі принаймні у містах Новгород-Сіверський, Семенівка, Городня, селі Загребелля (Сосницький район), а також на території Ріпкинського району та у місті Славутич Київської області. Альтернативний варіант – створення державного провайдера цифрового телебачення на базі Концерну РРТ. Вирішення цього питання – виключно в компетенції центральних органів виконавчої влади.

Проблемні аспекти:

Існує загроза інформаційній безпеці країни, зважаючи на неповне покриття сигналом цифрового телебачення прикордонних районів та достатній для якісного прийому рівень ефірного сигналу телеканалів російського телебачення, зокрема і заборонених судовими рішеннями для поширення в Україні.

2.12. Екологічна ситуація

Стан атмосферного повітря

У 2017 році викиди від стаціонарних джерел 508 підприємств, організацій, установ, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності та агропромислового комплексу в Чернігівській області склали 31,574 тис. тонн, що на 5,528 тис. тонн (14,9 %) менше викидів 2016 року.

Таблиця 11

Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря області

тис. тонн

Роки	Викиди в атмосферне повітря, тис. тонн			Щільність викидів у розрахунку на 1 кв. км, кг	Обсяги викидів у розрахунку на 1 особу, кг
	всього	від стаціонарних джерел	від пересувних джерел		
2000	64,183	20,164	44,019	2001,0	55
2014	87,371	41,869	45,502	2738,0	82
2015	73,316	33,910	39,406	2298,0	70
2016	37,102*	37,102*	*	1163,0*	35,903*
2017	31,574*	31,574*	*	989,685*	30,752*

* З 2016 року розрахунки щодо обсягів викидів забруднюючих речовин від пересувних джерел забруднення Головним управлінням статистики у Чернігівській області не проводяться.

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел по Чернігівській області в розрахунку на одну особу склали 30,752 кг і в порівнянні з 2016 роком зменшилися на 4,953 кг; у розрахунку на 1 км² – склали 989,685 кг. Викиди від пересувних джерел зменшилися на 10,5 % (з 44,019 тис. тонн у 2000 році до 39,406 тис. тонн у 2015 році).

Найбільшим забруднювачем атмосферного повітря в залишається КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова», яке розташоване в м. Чернігів. Викиди в атмосферне повітря складають близько 85,2 % викидів стаціонарних джерел підприємств міста. Підприємством в атмосферне повітря викинуто за 2017 рік 11,069 тис. тонн забруднюючих речовин, з них: 2,351 тис. тонн сполук азоту, 5,952 тис. тонн діоксиду сірки, 0,143 тис. тонн оксиду вуглецю, 2,594 тис. тонн речовин у вигляді суспендованих твердих частинок.

Найбільші обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря мають підприємства: енергетики 11,922 тис. т або 37,8 % від загальних викидів стаціонарними джерелами по області; сільського господарства, мисливства – 10,215 тис. т (32,4 %); добування сирової нафти та природного газу – 2,203 тис. т (7%). У містах та районах, де розташовані підприємства цих галузей, спостерігаються найвищі обсяги викидів в атмосферне повітря, а саме: м. Чернігів (12,992 тис. т або 41,1% від загальних викидів стаціонарними джерелами по області), Варвинський район (2,411 тис. т або 7,6%). Серед населених пунктів найбільшого антропогенного навантаження зазнає атмосфера міста Чернігів – 166,568 т/км² (44,721 кг у розрахунку на душу населення).

Забруднення поверхневих водних ресурсів

За даними суб'єктів системи моніторингу області, за останні 5 років гідрохімічні показники якості поверхневих вод у створах спостереження в цілому не зазнали значних змін і переважно відповідають гранично допустимим концентраціям для водойм рибогосподарського призначення.

На екологічний стан поверхневих вод області впливає скид недостатньо очищених стічних вод внаслідок неефективної роботи каналізаційно-очисних споруд, не винесення в природу прибережних захисних смуг і водоохоронних зон, а також їх недодержання, насамперед в населених пунктах, засмічення водойм

побутовими відходами. Головні джерела забруднення поверхневих водних об'єктів – підприємства комунального господарства.

В області діють 22 комплекси очисних споруд повної біологічної очистки; 4 комплекси очисних споруд повної біологічної очистки, які працюють, як накопичувачі; 1 комплекс фізико-механічної очистки та 41 комплекс полів фільтрації.

Основні проблеми по очищенню зворотних вод виникають на комплексах очисних споруд, які експлуатуються підприємствами житлово-комунального господарства. Зазначені проблеми пов'язані з недовантаженістю, зношеністю обладнання та відсутністю коштів на проведення поточних ремонтних робіт чи реконструкції в цілому.

Екологічний стан поверхневих вод області залежить від використання водних ресурсів сусідніми державами, оскільки на територіях Республіки Білорусь і Російської Федерації формується 84% річкових вод басейну р.Дніпро. До Дніпра, з його великими притоками – Березина, Прип'ять, Сож на території Республіки Білорусь – скидають стічні води промислові і комунальні підприємства таких міст, як Орша, Шклов, Могильов, Бихов, Речиця і Лоев (р. Дніпро), Мінськ, Борисів, Бобруйськ і Світлогорськ (р. Березина), Гомель, Кричев (р.Сож).

Основними забруднюючими речовинами транскордонних водотоків є: органічні речовини, залізо загальне, марганець, іони амонію, фосфат-іони.

Природні об'єкти та збереження біорізноманіття

Природно-заповідний фонд (ПЗР) Чернігівщини нараховує 666 об'єктів загальною площею 261 244,31 тис. га, що становить 7,83 % площі області. Природно-заповідний фонд складають 8 категорій об'єктів: 2 національні природні парки, 3 регіональні ландшафтні парки, 450 заказників, 137 пам'яток природи, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 52 заповідні урочища, 2 дендрологічні парки, Менський зоопарк.

ПЗР характеризується значною кількістю об'єктів невеликої площі (більше половини об'єктів мають площу до 100 га), переважна більшість з яких гідрологічні (11 заказників загальнодержавного і 438 заказників місцевого значення).

Одним із інструментів впровадження державної політики у сфері збереження та невиснажливого використання біорізноманіття є збільшення площі земель з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій. Створення і функціонування екомережі є певним кроком розвитку заповідної справи в нашій державі, однією зі складових входження її в систему європейської співпраці у сфері збереження біо- і ландшафтного різноманіття та середовищ існування.

З метою збереження біологічного різноманіття, розширення мережі об'єктів і територій природно-заповідного фонду області постійно ведуться роботи щодо виявлення територій, можливих до заповідання.

Утворення та накопичення відходів

Враховуючи природні та економічні фактори, основну складову в загальній масі відходів, що утворюються в області, займають тверді побутові відходи та виробничі відходи 4-го класу небезпеки, які, в основному, видаляються на полігони, сміттєзвалища, накопичувачі тощо.

Значний негативний вплив на об'єкти довкілля області здійснюють: промислові токсичні відходи, які утворилися в результаті реформування аграрного сектору економіки – непридатні та заборонені до використання хімічні засоби захисту рослин, накопичені обсяги золи КЕП «Чернігівська ТЕЦ» ТОВ фірми «ТехНова» та тверді побутові відходи. Знижують рівень екологічної безпеки області насамперед незначні обсяги відходів, що накопичені, а стан тих місць, де вони зберігаються.

У 2017 році утворилось 732,7 тис. тонн відходів (у 2013 році – 674,7 тис. тонн).

Тверді побутові відходи (далі – ТПВ), що утворюються в області, складуються на полігонах та сміттєзвалищах. Станом на 01.01.2019 в обласний реєстр внесено 498 місць видалення твердих побутових відходів, у тому числі 489 сміттєзвалищ та 9 полігонів.

На сьогоднішній день на території області накопичено близько 11 млн тонн відходів I-IV класу, з них основна кількість відходів припадає на відходи IV класу. Із загальної кількості відходів IV класу більше половини накопичені на полігоні твердих побутових відходів біля с. Масани Чернігівського району. Загальний обсяг відходів (IV клас), накопичених протягом експлуатації полігону, складає близько 6 млн. тонн.

В області практично вирішена проблема поводження з промисловими відходами I-III класів небезпеки. Вжиття організаційних та адміністративних заходів дало змогу виключити їх розміщення в навколишньому природному середовищі – частина утилізується на існуючих установках, інші – передаються для знешкодження на відповідних потужностях за межі області.

За даними Державної екологічної інспекції у Чернігівській області, до переліку екологічно небезпечних об'єктів входить 27 об'єктів.

Також особливу проблему для області становлять небезпечні та заборонені до використання хімічні засоби захисту рослин (ХЗЗР), яких на 01.04.2019 на території області зберігається 284,3 тонни. Непридатні ХЗЗР зберігаються у 52 складських приміщеннях, які знаходяться у незадовільному стані. Умови зберігання більшості пестицидів не відповідають діючим екологічним і санітарним нормам.

Екологічно-небезпечні об'єкти області

Відповідно до критеріїв, визначених постановою Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 808 «Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку», на території області знаходяться

736 потенційно небезпечних об'єктів та об'єктів підвищеної небезпеки, на яких зберігається значна кількість хімічних, вибухових і пожежонебезпечних речовин.

Обласною комісією з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій затверджено «Перелік потенційно небезпечних об'єктів та об'єктів підвищеної небезпеки, розташованих на території Чернігівської області».

На території області розміщені 17 хімічно небезпечних підприємств, де зберігаються та використовуються 5617,5 т небезпечних хімічних речовин, з них аміаку – 5328,3 т, інших небезпечних хімічних речовин – 289,2 т. Ці підприємства розподілені по ступенях хімічної небезпеки наступним чином: II ступеня – 1 підприємство, III ступеня – 5 підприємств, IV ступеня – 11 підприємств. Кількість населення, що потрапляє в прогнозовану зону хімічного зараження, складає 1054 особи. Найбільше хімічно небезпечних об'єктів зосереджено у м. Чернігів (4).

Ситуація на територіях, постраждалих внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, стан радіаційної безпеки

Чернігівщина одна з небагатьох областей України, де відсутні підприємства атомної енергетики, підприємства з видобування та переробки уранових руд, спецкомбінати та пункти захоронення радіоактивних відходів. Стан радіаційної безпеки в основному характеризується забрудненням території, що сталося після аварії на Чорнобильській АЕС та наявністю закритих джерел іонізуючого випромінювання (ДІВ), рентгенапаратів, еталонних та контрольних джерел.

Радіаційний стан територій, забруднених у результаті Чорнобильської катастрофи, на сьогодні стабілізувався і формується в основному під впливом довгоживучих радіонуклідів цезію-137 та стронцію-90.

Діяльність щодо поводження з радіоактивними відходами, які утворюються при використанні джерел іонізуючого випромінювання в народному господарстві, виконує Державне об'єднання «Радон», яке має у своєму складі 6 міжобласних спеціалізованих комбінатів. Територіально Чернігівська область закріплена за Київським міжобласним спецкомбінатом (далі – ДСП «Київський ДМСК»).

На обліку та контролі ДСП «Київський ДМСК» на території області розташовано 3 сховища радіоактивно забруднених відходів дезактивації, утворених під час проведення робіт з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС – «Корюківський», «Семенівський» та «Ріпкинський». За інформацією ДСП «Київський ДМСК», яке здійснює контроль за їх технічним та радіаційним станом, останні регламентні роботи в Чернігівській області виконані в осінній період 2016 року. Технічний стан сховища «Корюківський» задовільний, «Ріпкинський» та «Семенівський» – незадовільний, що пов'язано з відсутністю огорожі та в'їзних воріт. Оцінка радіаційного стану всіх трьох об'єктів задовільна, параметри радіаційного контролю знаходяться в межах тимчасово визначених контрольних рівнів.

Крім того, область розміщена в зоні потенційно небезпечного впливу можливих аварій на трьох АЕС: Курській (Росія), Смоленській (Росія) та Ігналінській (Литва). Крім вищезгаданих, Чернігівщина може зазнати негативного впливу в разі аварії на Калінінській АЕС (Росія), Нововороніжській АЕС (Росія) і на АЕС, що розташовані в Болгарії, Угорщині, Чехії та Словаччині.

Проблемні аспекти:

- найбільшими забруднювачами поверхневих водних об'єктів залишаються підприємства комунального господарства. Серед причин незадовільної роботи каналізаційних очисних споруд – їх перевантаженість або недовантаженість, зношеність обладнання та відсутність коштів на проведення поточних ремонтних робіт чи реконструкції в цілому.

- порушення гідрологічного та гідрохімічного режиму малих річок регіону. На території області протікає 1560 малих річок (загальна протяжність 7017 км). Більшість малих річок маловодні, а деякі з них влітку пересихають. Русла ряду річок виражені нечітко, тому часто зливаються з прилеглими болотами. Частина малих річок повністю або частково є магістральними каналами меліоративних систем і зарегульовані шлюзами-регуляторами. Скид недостатньо очищених стічних вод та зливових (талих) вод без очистки у водні об'єкти, захаращення берегів та водного дзеркала річки сміттям та господарсько-побутовими відходами, розташування об'єктів господарської діяльності, житлової забудови, розорювання земельних ділянок у межах водоохоронних зон та прибережних захисних смуг негативно впливає на гідрохімічний стан останніх. Найбільше потерпають від антропогенного навантаження річки: Білоус, Стрижень, Борзенка, Іченька.

- Зсуви та руйнування берегів. На території області зсуви мають розвиток на крутих берегах і крутих схилах долин річок Десна, Дніпро, Удай, їх притоків, а також в ярах і балках. Ситуація ускладнюється недостатністю фінансування робіт із захисту населених пунктів від негативної дії зсувних процесів та відсутністю фінансування робіт із захисту сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод, а також берегоукріплювальних робіт.

- Державний кордон України на території Ріпкинського району Чернігівської області проходить по фарватеру річок Дніпро та Сож, де лівий берег належить Україні, а правий – Республіці Білорусь. Внаслідок шкідливої дії вод транскордонних річок Дніпро та Сож існує загроза втрат земель через розмив берегів та відрізання територій при зміні русел. Для зупинення подальшого розмиву даної ділянки берега р. Дніпро необхідно продовжити виконання берегоукріплювальних робіт протяжністю 700 метрів.

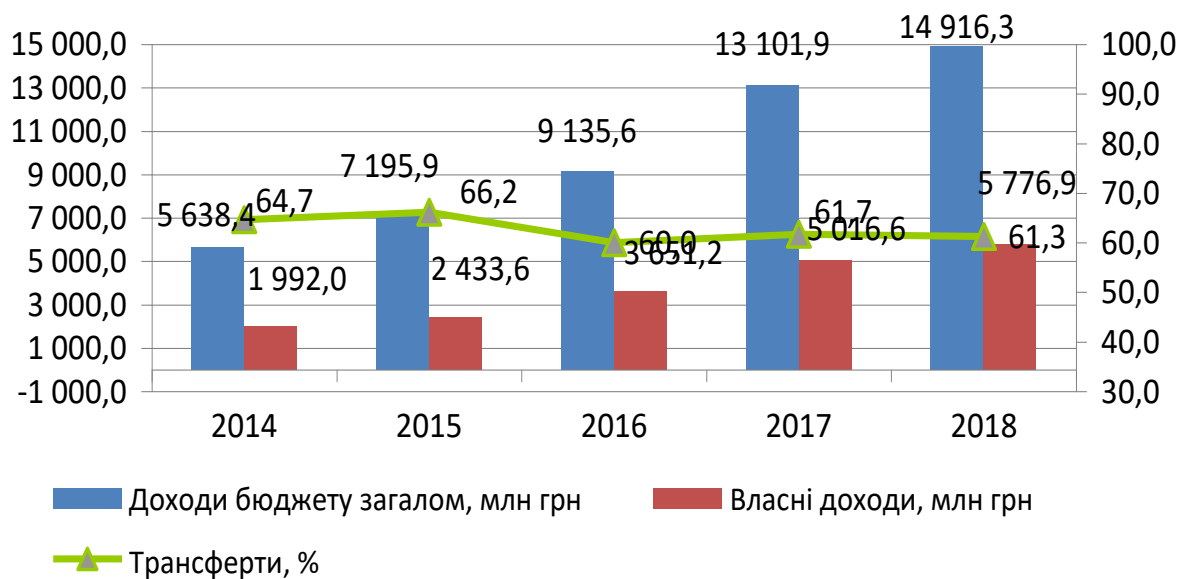
- на території області накопичено 284,3 т заборонених і непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин (ХЗЗР), стан наявних місць зберігання ХЗЗР є незадовільним, що створює загрозу забруднення ґрунтів і підземних водоносних горизонтів та виникнення надзвичайної ситуації. Для проведення робіт необхідно близько 25 млн гривень. Попри направлений до

Мінприроди запит про виділення коштів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища для здійснення природоохоронного заходу кошти у 2018 році не виділялися.

- підтоплення територій області;
- забруднення підземних водоносних горизонтів;
- незадовільний стан існуючих сміттєзвалищ та полігонів твердих побутових відходів;
- відсутність сміттєпереробних заводів.

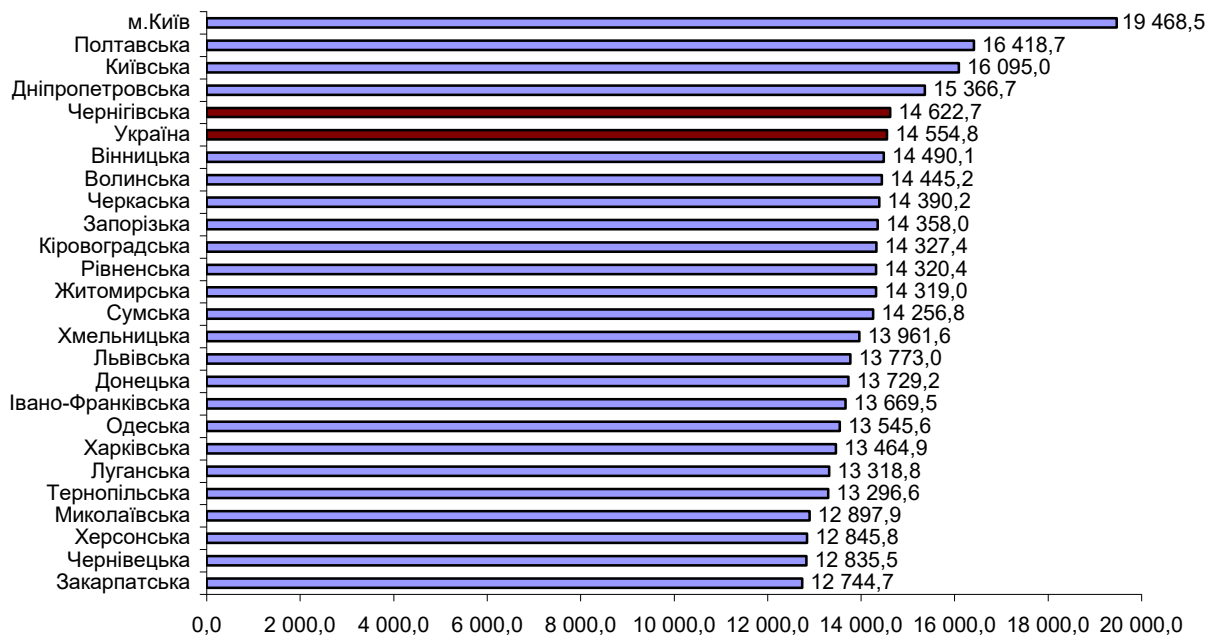
2.13. Фінансово-бюджетна ситуація

У 2018 році обсяг фактично отриманих доходів зведеного бюджету області (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) склав 14 916,3 млн грн, що у 2,6 рази більше ніж у 2014 році.

Рис. 42 Доходи зведеного бюджету Чернігівської області у 2014-2018 роках, млн грн

Доходи зведеного бюджету області в розрахунку на одного мешканця, з урахуванням офіційних трансфертів з державного бюджету, за 2018 рік склали 14 622,7 грн, що на 0,5 % більше середньодержавного показника.

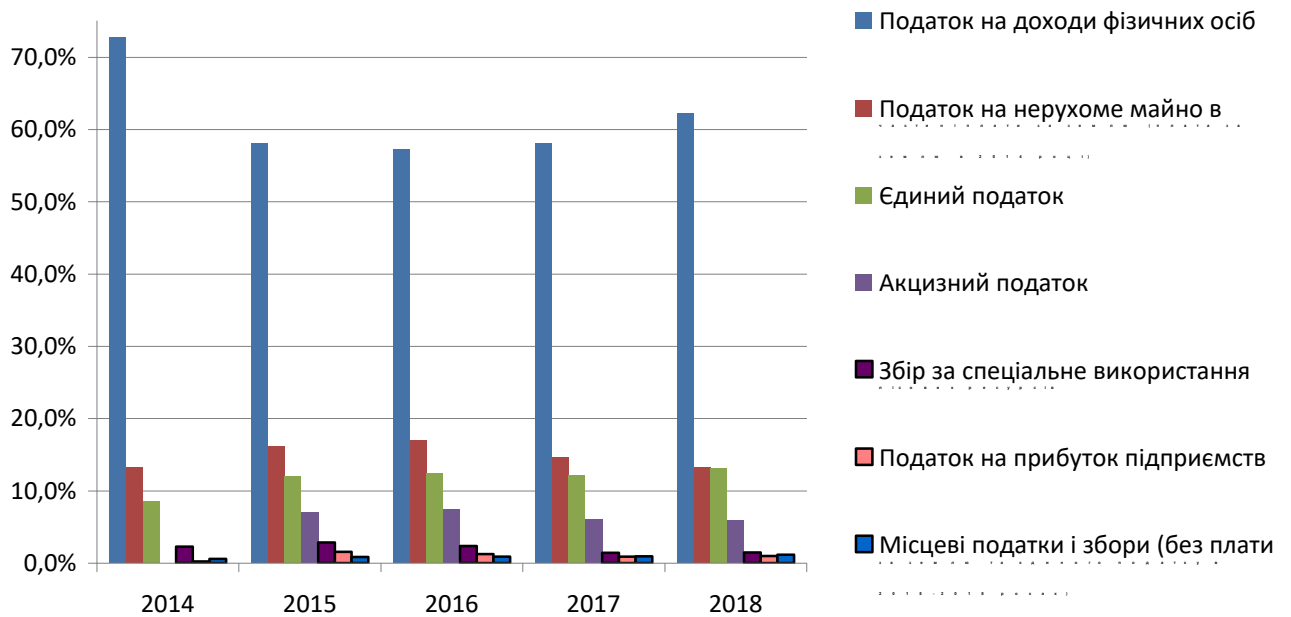
Рис.43 Бюджетна забезпеченість за регіонами України у розрахунку на 1 мешканця, грн

У структурі доходів місцевих бюджетів трансферти кожного року переважали власні доходи цих бюджетів. Найвища частка міжбюджетних трансфертів була в 2015 році – 66,2%, а найнижча у 2016 році – 60,0%, в 2017 році залежність від державного бюджету знову зросла до 61,7%, у 2018 році – дещо зменшилась і становила 61,3%.

Власні доходи бюджетів Чернігівщини по загальному і спеціальному фондах (без трансфертів) в 2018 році склали 5 776,9 млн грн (порівняно з 2014 роком їх обсяг збільшився у 2,9 рази). У тому числі доходів загального фонду бюджетів області одержано в сумі 5 276,1 млн грн, що в розрахунку на одного мешканця регіону склало 5 172,3 грн, а це на 14,3% менше середнього показника по Україні.

Обсяг податкових надходжень в цілому по області за 5 років зріс майже в 3 рази (з 1727,3 млн грн у 2014 році до 5099,9 грн у 2018 році).

З 2015 року змінилася структура власних доходів місцевих бюджетів, зокрема зменшилась питома вага податку на доходи фізичних осіб, до місцевих бюджетів зараховуються нові податки (акцизний збір, частина податку на прибуток підприємств некомунальної власності та інші).

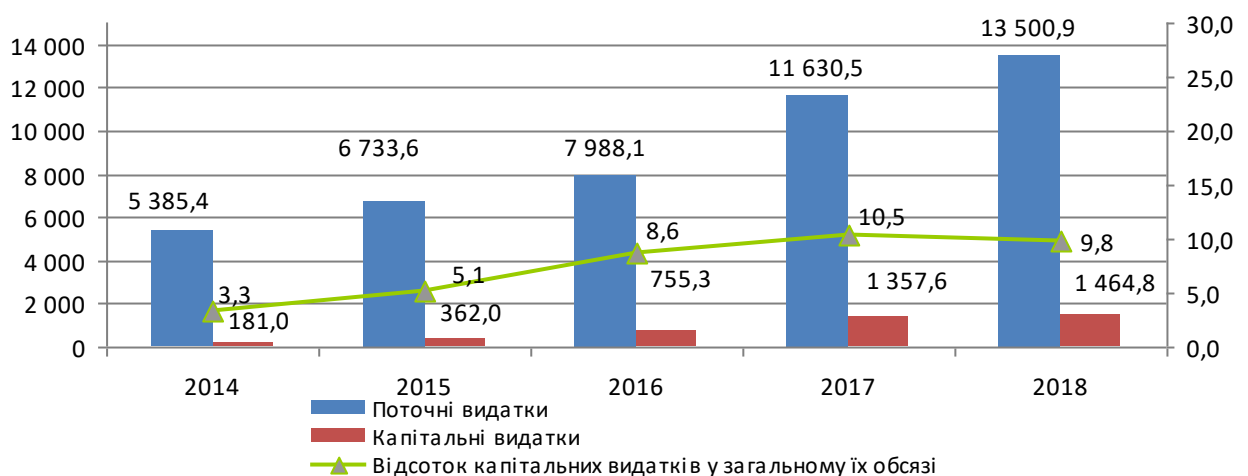

Рис.44 Структура податкових надходжень зведеного бюджету Чернігівської області, млн грн

У структурі податкових надходжень бюджетів області в 2018 році найбільша питома вага належить податку на доходи фізичних осіб – 62,3% (3 176,1 млн грн) до їх загального обсягу, надходження плати за землю склали 13,3% (677,1 млн грн), єдиного податку – 13,0% (664,6 млн грн), акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизними товарами та ввезеного на митну територію України пального – 5,9% (302,1 млн грн), податку на прибуток підприємств – 1,0% (49,9 млн грн).

Протягом 2014-2018 років спостерігалось зростання обсягів видатків та кредитування місцевих бюджетів, які в 2014 році становили 5 568,3 млн грн, а у 2018 році – 14 973,5 млн гривень. В розрахунку на одного жителя області видатки та кредитування бюджету в 2018 році склали 14,7 тис. гривень.

Капітальні видатки в 2018 році склали 1 464,8 млн грн, у 2014 році – 181,0 млн грн, відбулось їх зростання на 1 283,8 млн грн або у 8,1 раза.

Рис. 45 Поточні та капітальні видатки у бюджетах Чернігівської області в 2014-2018 роках, млн грн

Особливу роль у соціально-економічному розвитку територій відіграє бюджет розвитку місцевих бюджетів, який переважно складається із капітальних видатків, проте не враховує видатки, проведені за рахунок власних надходжень бюджетних установ. За рахунок коштів бюджету розвитку здійснюється будівництво та реконструкція установ соціально-культурної сфери і комунальних об'єктів, капітальний ремонт доріг, житла та об'єктів благоустрою, придбання техніки і обладнання для комунальних підприємств тощо.

Рис.46 Видатки бюджету розвитку місцевих бюджетів Чернігівської області в 2014-2018 роках, млн грн

2.14. Врахування гендерного компонента відповідно до урахуванням актуальних потреб галузей і регіону

Основою гендерної політики України є міжнародні норми, зафіксовані в Загальній декларації прав людини, Конвенції про політичні права жінок, Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок та інших документах.

У структурі постійного населення Чернігівської області переважають жінки. Протягом останніх чотирьох років їхня частка в загальній чисельності залишається незмінною та становить 54,6%. За цим показником Чернігівщина випереджає решту регіонів України (в Україні – 53,7%).

За останні роки в області спостерігається поступова інтеграція гендерної складової в усі сфери державної політики, забезпечення функціонування ефективного механізму протидії гендерно зумовленому насильству та торгівлі людьми. Є помітний прогрес у досягненні збалансованої участі жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних та суспільних рішень.

На управлінському рівні зростає представництво жінок на керівних посадах. За результатами місцевих виборів в Україні у 2015 році найбільший рівень представництва жінок у Чернігівській міській раді – 33,3% за наявності

законодавчої норми не менш як 30 відсотків. Середній рівень представництва жінок в міських радах по Україні – 18,1%.

Гендерний компонент включено в Комплексну обласну програму підтримки сім'ї, забезпечення гендерної рівності та протидії торгівлі людьми на період до 2020 року та враховується в інших регіональних програмах. З обласного бюджету здійснюється фінансування заходів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності.

На громадських засадах працює радник голови облдержадміністрації з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

При облдержадміністрації діє Міжвідомча рада з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми, яка є дієвим інструментом у здійсненні координації роботи всіх уповноважених органів влади, державних структур спільно з громадянським суспільством щодо реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в області. Відповідні дорадчі органи створюються при об'єднаних територіальних громадах області.

Впроваджуються проекти, які розвивають у жінок лідерські якості, в тому числі у жінок, які проживають у сільській місцевості. Постійно проводяться тренінги для жінок, що бажають стати активними та вийти на новий рівень розвитку в громадській діяльності, політиці, бізнесі. Проводяться заходи щодо запобігання та боротьби з домашнім насильством.

На регіональному та місцевих рівнях з керівного складу облдержадміністрації та райдержадміністрацій визначено відповідальних осіб за координацію заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. У більшості виконавчих органах сільських рад об'єднаних територіальних громад розпорядчими документи також визначено відповідальних осіб згідно з чинним законодавством.

Поступово розширюється штат кваліфікованих спеціалістів з питань гендерної рівності завдяки систематичним навчальним семінарам та тренінгам з цих питань. Тема забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків впроваджується в освітніх програмах навчальних закладів.

Положення Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та рекомендацій Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації жінок (CEDAW) враховуються у сфері зайнятості та праці. Проводиться активна робота щодо поширення колдоговірного регулювання трудових відносин як механізму дотримання гендерної рівності у трудових відносинах, майже 81% колективних договорів враховують ці аспекти.

Проте, існує гендерний розрив в оплаті праці. Середня заробітна плата жінок в області на кінець 2018 року становила 6422 грн, а чоловіків – 8164 грн, тобто на 27,1 % більше. Це є типовим явищем в Україні.

Сьогодні важливо визначити гендерну рівність як частину повноважень органів місцевого самоврядування, щоб забезпечити адміністративні спроможності для реалізації політики гендерної рівності. Особливу увагу необхідно приділити врахуванню гендерного аспекту при визначенні стратегій

розвитку об'єднаних територіальних громад, щоб вони враховували інтереси та практичні гендерні потреби жінок і чоловіків, дівчат та хлопців, людей з інвалідністю, інших груп, були розраховані на «середню особу» в громаді.

Проблемні аспекти:

Основними бар'єрами, що гальмують процес упровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності суспільства, є існування гендерних стереотипів, недостатній обсяг статистичних показників за ознакою статі, відсутність гендерного підходу у програмах, документах, планах на всіх рівнях і в усіх структурах.

Ключовими інструментами гендерного підходу є гендерний аналіз, гендерна статистика та гендерне бюджетування.

2.15. Оцінка результативності реалізації чинної Стратегії.

Стратегія-2027 розроблена з врахуванням звіту з оцінки результативності реалізації чинної регіональної стратегії, що передбачає аналіз позитивних та негативних аспектів, які вплинули на досягнення цілей діючої регіональної стратегії, у тому числі планів заходів за перший та другий періоди її реалізації.

В Стратегії сталого розвитку області на період до 2020 року (затверджена рішенням п'ятої позачергової сесії обласної ради шостого скликання 28 травня 2015 року) були визначені 3 стратегічні цілі:

1. Розвиток людського потенціалу – «Людина – понад усе».
2. Підвищення конкурентоспроможності області та забезпечення стійкого економічного зростання – «Конкурентоспроможний регіон».
3. Розвиток сільських територій – «Регіон рівних можливостей».

Стратегія-2020 реалізується у два етапи: Плани заходів з реалізації Стратегії у 2015-2017 роках та у 2018-2020 роках.

План на 2015-2017 роки містив 54 технічні завдання для реалізації проектів регіонального розвитку. За ці 3 роки реалізовувалось 48 технічних завдань, профінансовано більше 3,6 млрд грн (при запланованому обсязі 1,7 млрд грн.).

План на 2018-2020 роки після внесених змін щодо стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва складається із 63 технічних завдань з необхідним обсягом фінансових ресурсів у сумі 4,97 млрд грн.

У 2018 році реалізовувалось 47 технічних завдань на проекти регіонального розвитку, на які за рахунок усіх джерел фінансування витрачено 2,6 млрд грн (при плані на 2018 рік 1,6 млн грн).

Основними причинами, які не дозволили розпочати у 2015-2018 роках реалізацію технічних завдань на проекти, передбачені Планом заходів, є:

- обмеженість обсягів фінансування з бюджетів різних рівнів та складнощі у пошуку інвесторів;
- відсутність пропозицій щодо впровадження проектів;
- відхилення проектів за результатами конкурсного відбору як такі, що не відповідали визначеним критеріям для фінансування за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку та потребували доопрацювання;
- вплив інфляційних процесів, що призвело до подорожчання матеріалів та

вартості послуг, необхідності виконання додаткових робіт у рамках розпочатих проєктів та, у зв'язку з цим, необхідність коригування проєктно-кошторисної документації, укладання нових угод з партнерами.

3. Головні чинники і сценарії розвитку

3.1. SWOT – аналіз Чернігівської області

На основі аналізу основних тенденцій та проблем соціально-економічного розвитку регіону, оцінки природно-ресурсного, виробничого, інноваційного, фінансового і людського потенціалу визначено сильні і слабкі (внутрішні) чинники та можливі зовнішні впливи (можливості і загрози).

Внутрішні чинники

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Транзитний потенціал Балто-Чорноморського шляху (міжнародні пункти пропуску, транспортні коридори та європейські автомагістралі, наявні водні магістралі).	1. Складна демографічна ситуація. Смертність майже у 3 рази перевищує народжуваність. З кінця 60-х рр. ХХ ст. в області від'ємний природний приріст населення, щільність населення майже у 2 рази менша за середньоукраїнську.
2. Наявність ключових ресурсів: є значні природні ресурси (ліс, вода) та сировинна база для подальшої переробки (нафта, газ, скляні піски, інша будівельна сировина, торф тощо). Найкращий в Україні рівень забезпеченості водними ресурсами, зокрема – підземними джерелами якісної питної води. Збалансований розподіл земельного фонду області: майже дві третини – землі сільськогосподарського призначення.	2. Невигідне географічне розташування відносно країн Європи та інших регіонів України (віддаленість від кордонів ЄС, морських портів, південних і західних регіонів України).
3. Науковий потенціал, орієнтований на інноваційну діяльність (насамперед, у сфері біологічних, геологічних, технічних, сільськогосподарських наук).	3. Недостатньо розвинута логістична інфраструктура (незадовільний стан доріг регіонального та місцевого значення, перебувають ремонту 56,3% доріг загального користування державного значення, відсутність аеропорту, що забезпечує цивільне авіасполучення з іншими регіонами України та країнами Європи, нерозчищені фарватери річок Десна та Дніпро).
4. Висока частка економічно-активного населення (по області – 64,1%, по Україні – 62,6%).	4. Відносно низький еколого-агрономічний бал земель області в Поліській зоні, закислення ґрунтів, вражені ерозією та деградовані землі, радіоактивна забрудненість окремих територій області.
5. Наявність значної кількості вільних ділянок типу грінфілд та браунфілд, об'єктів незавершеного будівництва, придатних для	5. Домінування агрохолдингів, існуючі сільськогосподарські підприємства області головним чином спеціалізуються на

Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року

інвестування.	рослинництві, монокультурне землеробство, недостатньо розвинута сільгоспкооперація.
6. Розвинене мале і середнє підприємництво (99,9% від загальної кількості підприємств), здатне швидко адаптуватись до нових потреб ринку	6. Невідповідність наявної виробничої та ринкової інфраструктури сучасним економічним викликам, брак інноваційної інфраструктури, низька капіталізація об'єктів інтелектуальної власності та інноваційна активність.
7. Унікальна багатоманітна історико-культурна матеріальна та нематеріальна спадщина Чернігово-Сіверщини.	7. Низький рівень доходів населення (середньомісячна заробітна плата на 21,1% менша за середньоукраїнську), висока частка у них соціальних виплат і допомог.
8. Швидкі темпи проведення в області реформи місцевого самоврядування (друге місце в Україні).	8. Територіально-кваліфікаційний дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, дефіцит кадрів робітничих професій, що посилюється на тлі трудової міграції за межі області.
9. Сприятливі природно-кліматичні умови для ведення сільського господарства.	9. Недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості.
10. Поступова диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності на ринки країн ЄС, Азії, Африки, Америки (48% частка відповідних країн у 2013 році, 75,5% - у 2018 році).	10. Недостатній рівень фінансово-кредитної підтримки МСП, зокрема підприємців-початківців та стартапів, та недосконалість діючої інфраструктури підтримки підприємництва.
11. Динамічний розвиток ІТ сфери (є ІТ-кластер та активна ІТ-спільнота).	11. Значна сировинна спрямованість регіонального експорту та суттєва залежність підприємств від зовнішнього ринку збуту.
12. Наявність можливості для кластеризації економіки.	12. Неналежне поводження з відходами (відсутність роздільного збирання та переробки).
	13. Недостатньо розвинена туристична інфраструктура.
	14. Значна технічна зношеність об'єктів житлово-комунального господарства
	15. Недостатній рівень конкурентоспроможності економіки області

Зовнішні чинники

Можливості	Загрози
1. Активізація державної підтримки та МТД щодо покращення інвестиційного клімату, впровадження інновацій, підтримки розвитку малого та середнього бізнесу, громадянського суспільства, реформи місцевого самоврядування та ін.	1. Продовження геополітичної нестабільності на сході України, близькість території Росії, інформаційна агресія з її боку
2. Оптимізація та законодавча дерегуляція підприємницької, інвестиційної та господарської діяльності, вдосконалення податкової, бюджетної та банківської системи, їх адаптація до європейського права	2. Зростання конкуренції для підприємств регіону через інтеграцію України до митної території ЄС, вплив зняття протекціоністських митних тарифів

Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року

та адміністративної практики країн ЄС	
3. Діджиталізація економіки, поширення інноваційних та високотехнологічних виробництв, елементів їхньої інфраструктури	3. Ризикований інвестиційний клімат у державі (відсутність довгострокової стратегії розвитку України, малопрогнозованість політичних змін, затягування процесів реформування її управління).
4. Стійка тенденція до попиту на продовольчу продукцію росту цін на світових ринках, пов'язану зі стрімким зростанням чисельності населення	4. Повільне відновлення економіки, нові макроекономічні потрясіння, непередбачувані зміни в законодавстві, зміни на зовнішніх ринках
5. Активна політика енергозбереження, стимулювання розвитку відновлювальної енергетики, зацікавленість потенційних інвесторів в її розвитку та використання	5. Наявність та доступність привабливих для трудової міграції «центрів тяжіння» робочої сили (Київ, Польща, Чехія тощо)
6. Глобалізація ринків, популяризація та впровадження ЕКО-виробництва, в т.ч. органічного землеробства	6. Малоконтрольовані дії транснаціональних корпорацій (ТНК), неконтрольовані дії агрохолдингів, що пов'язані з ТНК
7. Зростання попиту потенційних інвесторів на кваліфіковану робочу силу для перенесення частини виробництв до області.	7. Системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (неефективність митних процедур: недосконала система фітосанітарного, радіологічного контролю; затягування процесу митного оформлення; необґрунтовані запити на надання додаткових документів)
8. Співпраця з іншими країнами у рамках політики ЄС «Східне партнерство», розвиток транскордонного та міжрегіонального співробітництва	8. Неврегульованість питання постачання на внутрішній ринок України імпортової сировини та товарів, відсутність законодавчого механізму захисту власного товаровиробника від несанкціонованого завою товарів
9. Збільшення інтересу в Україні та за кордоном до туризму: історико-культурного, «зеленого», гастрономічного, рекреаційного, релігійного, промислового, фестивального, екстремального; світова тенденція до кластеризації зазначених послуг	9. Високий рівень монополізму транспортної та енергетичної сфер України
10. Збільшення обсягів безмитної торгівлі з країнами ЄС та можливостей інтеграції до його внутрішнього ринку (в т.ч. цифрового) в рамках реалізації Угоди про Асоціацію	10. Посилення природних коливань та катаклізмів, що пов'язані з глобальною зміною клімату
11. Спрощення застосування та поширення доступності електронного врядування, а також інформаційних технологій в інших сферах сервісу, зокрема з надання адміністративних послуг	11. Забруднення поверхневих вод та атмосферного повітря підприємствами Росії та Білорусі
12. Розвиток страхової та профілактичної медицини в Україні та поширення на теренах Європи моди на здоровий спосіб життя.	12. Недостатньо ефективна діяльність державних органів із запобігання і боротьби з корупцією
13. Зростання попиту на українські товари на великих ринках з високими показниками зростання економіки.	
14. Державна підтримка низки галузевих реформ (освітньої, медичної, пенсійної) та	

розвитку пріоритетних напрямів – реконструкції доріг, спортивної інфраструктури, ЖКГ, енергозбереження, сільського господарства, водопостачання, та ін.	
---	--

3.2. Порівняльні переваги, виклики та ризики розвитку області

SWOT-матриця є методом визначення конкурентних переваг, викликів, захищеності та ризиків області, яка дозволяє виявити взаємозв'язки між внутрішніми чинниками – сильними та слабкими сторонами суб'єкта аналізу та зовнішніми впливами – можливостями та загрозами.

Далі подаються варіанти кореляцій між внутрішніми чинниками та зовнішніми впливами, які дозволяють у подальшому визначити стратегію дій для реалізації можливостей у використанні сильних сторін та зменшення ризиків впливу на слабкі сторони суб'єкта аналізу. Такі варіанти називаються стратегіями й їх може бути чотири, а саме:

1. «Порівняльні (конкурентні) переваги». За допомогою матриці зв'язків між внутрішніми чинниками, а саме сильними сторонами області та зовнішніми впливами – можливостями, визначаються найбільш перспективні сторони, які краще за інших сприймають вплив зовнішніх факторів і дають сильніший поштовх соціально-економічному розвитку.

2. «Виклики». В цьому випадку матриця зв'язків будується між слабкими сторонами регіону та зовнішніми позитивними можливостями, які дозволяють зменшити вразливість.

3. «Ризики». Матриця зв'язків між слабкими сторонами та загрозами дозволяє визначити найбільш слабкі місця (внутрішні чинники) суб'єкта аналізу при впливі негативних зовнішніх факторів – загроз, тобто найбільш імовірні ризики при подальшій реалізації планів розвитку області.

Суцільна лінія на схемах означає сильний вплив, пунктирна – слабкий. Саме ці зв'язки дозволяють визначити конкурентні переваги, виклики, захищеність та ризики при розробці стратегії розвитку області. Далі вони є основою для стратегічного вибору – формулювання стратегічних та операційних цілей розвитку області на довгострокову перспективу.

1. Порівняльні переваги «Сильні сторони- можливості»

Сильні сторони

Можливості

1. Транзитний потенціал Балто-Чорноморського шляху (міжнародні пункти пропуску, транспортні коридори та європейські автомагістралі, наявні водні магістралі).

2. Наявність ключових ресурсів: є значні природні ресурси (ліс, вода) та сировинна база для подальшої переробки (нафта, газ, скляні піски, інша будівельна сировина, торф тощо). Найкращий в Україні рівень забезпеченості водними ресурсами, зокрема – підземними джерелами якісної питної води. Збалансований розподіл земельного фонду області: майже дві третини – землі сільськогосподарського призначення.

3. Науковий потенціал, орієнтований на інноваційну діяльність (насамперед, у сфері біологічних, геологічних, технічних, сільськогосподарських наук)

4. Висока частка економічно-активного населення

5. Наявність значної кількості вільних ділянок типу грінфілд та браунфілд, об'єктів незавершеного будівництва, придатних для інвестування.

6. Розвинене мале і середнє підприємництво (99,9% від загальної кількості підприємств), здатне швидко адаптуватись до нових потреб ринку

7. Унікальна багатоманітна історико-культурна матеріальна та нематеріальна спадщина Чернігово-Сіверщини.

8. Швидкі темпи проведення в області реформи місцевого самоврядування (друге місце в Україні)

9. Сприятливі природно-кліматичні умови для ведення сільського господарства.

10. Поступова диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності на ринки країн ЄС, Азії, Африки, Америки (48% частка відповідних країн у 2013 році, 75,5% - у 2018 році).

11. Динамічний розвиток ІТ сфери (є ІТ-кластер та активна ІТ-спільнота)

12. Наявність можливості для кластеризації економіки.

1. Активізація державної підтримки та МТД щодо покращення інвестиційного клімату, впровадження інновацій, підтримки розвитку малого та середнього бізнесу, громадянського суспільства, реформи місцевого самоврядування та ін.

2. Оптимізація та законодавча дерегуляція підприємницької, інвестиційної та господарської діяльності, вдосконалення податкової, бюджетної та банківської системи, їх адаптація до європейського права та адміністративної практики країн ЄС

3. Діджиталізація економіки, поширення інноваційних та високотехнологічних виробництв, елементів їхньої інфраструктури

4. Стійка тенденція до попиту на продовольчу продукцію росту цін на світових ринках, пов'язану зі стрімким зростанням чисельності населення

5. Активна політика енергозбереження, стимулювання розвитку відновлювальної енергетики, зацікавленість потенційних інвесторів в її розвитку та використання

6. Глобалізація ринків, популяризація та впровадження ЕКО-виробництва, в т.ч. органічного землеробства

7. Зростання попиту потенційних інвесторів на кваліфіковану робочу силу для перенесення частини виробництв до області.

8. Співпраця з іншими країнами у рамках політики ЄС «Східне партнерство», розвиток транскордонного та міжрегіонального співробітництва

9. Збільшення інтересу в Україні та за кордоном до туризму: історико-культурного, «зеленого», гастрономічного, рекреаційного, релігійного, промислового, фестивального, екстремального; світова тенденція до кластеризації зазначених послуг

10. Збільшення обсягів безмитної торгівлі з країнами ЄС та можливостей інтеграції до його внутрішнього ринку (в т.ч. цифрового) в рамках реалізації Угоди про Асоціацію

11. Спрощення застосування та поширення доступності електронного врядування, а також інформаційних технологій в інших сферах сервісу, зокрема з надання адміністративних послуг

12. Розвиток страхової та профілактичної медицини в Україні та поширення на теренах Європи моди на здоровий спосіб життя.

13. Зростання попиту на українські товари на великих ринках з високими показниками зростання економіки

14. Державна підтримка низки галузевих реформ (освітньої, медичної, пенсійної) та розвитку пріоритетних напрямів – реконструкції доріг, спортивної інфраструктури, ЖКГ, енергозбереження, сільського господарства, водопостачання, та ін.

У результаті побудови SWOT-матриці зв'язків між **сильними сторонами та можливостями** можна визначити, які сторони мають найбільшу підтримку через реалізацію сприятливих можливостей.

Розвинене мале і середнє підприємництво, здатне швидко адаптовуватись до нових потреб ринку, може стаи базою розвитку економіки області за умови активізації державної підтримки та МТД щодо покращення інвестиційного клімату, впровадження інновацій, підтримки розвитку малого та середнього бізнесу.

Зростання попиту потенційних інвесторів на кваліфіковану робочу силу для перенесення частини виробництв до області сприятиме активізації інвестиційних процесів за наявності в області значної кількості вільних ділянок типу грінфілд та браунфілд, об'єктів незавершеного будівництва, придатних для інвестування.

Наявність в області ключових ресурсів: природних та сировинної бази для подальшої переробки (нафта, газ, скляні піски, інша будівельна сировина, торф тощо), найкращий в Україні рівень забезпеченості водними ресурсами, зокрема підземними джерелами якісної питної води, збалансований розподіл земельного фонду області, сприятливі природно-кліматичні умови для ведення сільського господарства – ці переваги ще більш посилять позицію області у разі подальшої глобалізації ринків, популяризації та впровадження ЕКО-виробництва, в т.ч. органічного землеробства, а також при збереженні стійкої тенденції до попиту на продовольчу продукцію росту цін на світових ринках, пов'язану зі стрімким зростанням чисельності населення.

Унікальна багатоманітна історико-культурна матеріальна та нематеріальна спадщина Чернігово-Сіверщини може стати додатковим стимулом для розвитку області у разі збільшення інтересу в Україні та за кордоном до туризму: історико-культурного, «зеленого», гастрономічного, рекреаційного, релігійного, промислового, фестивального, екстремального.

Полегшать доступ туристів до туристичних об'єктів наявний транзитний потенціал Балто-Чорноморського шляху (міжнародні пункти пропуску, транспортні коридори та європейські автомагістралі, наявні водні магістралі).

Динамічний розвиток ІТ-сфери (є ІТ-кластер та активна ІТ-спільнота) може стати дайвером економіки за умови спрощення застосування та поширення доступності електронного врядування, а також інформаційних технологій в інших сферах сервісу, зокрема з надання адміністративних послуг.

Зданість економіки області адаптуатися на нові ринки збуту, поступова диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності на ринки країн ЄС, Азії, Африки, Америки посилюватиметься при збільшенні обсягів безмитної торгівлі з країнами ЄС та можливостей інтеграції до його внутрішнього ринку (в т.ч. цифрового) в рамках реалізації Угоди про Асоціацію.

2. Виклики «слабкі сторони-можливості»

У результаті побудови SWOT-матриці зв'язків між **слабкими сторонами та можливостями** останні спроможні компенсувати перші, а саме:

Зростання попиту на українські товари на великих ринках з високими показниками зростання економіки можуть нівелювати недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості;

Збільшення інтересу в Україні та за кордоном до туризму, світова тенденція до кластеризації зазначених послуг може стимулювати розвиток туристичної інфраструктури області.

Збільшення обсягів безмитної торгівлі з країнами ЄС та можливостей інтеграції до його внутрішнього ринку (в т.ч. цифрового) в рамках реалізації Угоди про Асоціацію в перспекиві може нівелювати недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості.

Державна підтримка низки галузевих реформ (освітньої, медичної, пенсійної) та розвитку пріоритетних напрямів – ре-конструкції доріг, спортивної інфраструктури, ЖКГ, енерго-збереження, сільського господарства, водопостачання позитивно вплине на поліпшення стану об'єктів житлово-комунального господарства, зростання рівня конкурентоспроможності економіки області

У разі зростання попиту потенційних інвесторів на кваліфіковану робочу силу для перенесення частини виробництв до області нівелюватиметься такий фактор, як недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості.

Глобалізація ринків, популяризація та впровадження ЕКО-виробництва, в т.ч. органічного землеробства зменшить такі фактори, як домінування агрохолдингів, спеціалізація сільськогосподарських підприємств області головним чином на рослинництві, монокультурне землеробство.

3. Ризики «слабкі сторони – загрози»

В результаті побудови SWOT-матриці зв'язків між загрозами та слабкими сторонами можна з'ясувати, на які слабкі сторони області найбільше можуть вплинути негативні зовнішні фактори (загрози):

Продовження геополітичної нестабільності на сході України, близькість території Росії, інформаційна агресія з її боку посилює не вигідне географічне розташування відносно країн Європи та інших регіонів України (віддаленість від кордонів ЄС, морських портів, південних і західних регіонів України), також недостатній рівень конкурентоспроможності економіки області.

Високий рівень монополізму транспортної та енергетичної сфер України посилює недостатній обсяг інвестицій для виробничого та інфраструктурного розвитку області та фінансування інновацій у промисловості.

Недостатній рівень конкурентоспроможності економіки області також може посилюватися неврегульованістю питань постачання на внутрішній ринок України імпортової сировини та товарів, відсутністю законодавчого механізму захисту власного товаровиробника від несанкціонованого завозу товарів, внаслідок зростання конкуренції для підприємств регіону через інтеграцію України до митної території ЄС, недостатньо ефективною діяльністю державних органів із запобігання і боротьби з корупцією.

Наявність та доступність привабливих для трудової міграції «центрів тяжіння» робочої сили (Київ, Польща, Чехія тощо) ще більше впливає на Територіально-кваліфікаційний дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, дефіцит кадрів робітничих професій.

Повільне відновлення економіки, нові макроекономічні потрясіння, непередбачувані зміни в законодавстві, зміни на зовнішніх ринках можуть впливати на складну демографічну ситуація, зниження доходів населення

4. Сценарії розвитку Чернігівської області до 2027 року

Базові сценарні припущення

Програмою діяльності Уряду передбачено за 5 років досягнути таких результатів:

- економіка України (ВВП) зросте на 40%;
- буде створено 1 млн. нових робочих місць;
- залучено 50 млрд. доларів прямих іноземних інвестицій;
- відбудеться очевидний розвиток інфраструктури, зокрема всі основні дороги (24 000 км) будуть приведені у хороший стан, активно розвиватиметься залізниця, побудовано 5 глибоководних портів та 15 аеропортів;
- кожен українець буде забезпечений на рівні реального прожиткового мінімуму;
- рівень забруднення довкілля зменшиться принаймні на 20%;
- демографічний тренд буде позитивним (народжуватиметься і повертатиметься в Україну більше людей, ніж помиратиме і виїжджатиме).

I. Базовий сценарій (реалізуються заходи, спрямовані на розвиток області, суспільно-економічний стан країни сприяє такому розвитку).

Сценарій ґрунтується на об'єктивних та суб'єктивних факторах при швидкій модернізації країни і регіону. За цим сценарієм впровадження реформ у регіоні стикається з певними труднощами правового, фінансового та організаційного характеру.

Значний вплив мають ризики, пов'язані з військовим конфліктом на частині територій Донецької та Луганської областей.

В таких обставинах варто сконцентрувати зусилля та розвиткові ресурси на найкритичніші точки прикладання (стратегічні інвестиційні проекти), які можуть і повинні стати точками зростання економіки області. Навколо таких точок варто розвивати інфраструктуру підтримки бізнесу для обслуговування стратегічного інвестора.

Особливу уваги слід приділити аграрному сектору і сільським територіям взагалі, адже їх розвиток поліпшить сферу прикладання праці, сприятиме створенню нових робочих місць та зростанню доходів сільського населення.

В основу сценарію аокладені такі умови:

- покращення доступу підприємств до позичкового капіталу
- поступове зниження рівень корупції та зростання рівня довіри громадян та підприємців до органів влади;

- в умовах лібералізації ведення бізнесу стимулювання самозайнятості населення та зростання сектору МСП;

варто очікувати зростання державних витрат на оборону: утримання армії, закупівлю озброєнь, що може пожвавити роботу підприємств оборонного профілю.

- Україна отримає доступ до низки програм Європейського Союзу та технічну допомогу на регіональний розвиток;

- скорочуватиметься «тіньовий» сектор економіки;

- поступово зростатимуть доходи населення.

Відтак реалістичний сценарій для області відкриває можливості для проактивної політики обласної влади та органів місцевого амоврядування територіальних громад у формуванні розвиткового середовища для передусім МСП, яке здатне при невеликих ресурсах суттєво вплинути на зайнятість населення та зростання доходів домогосподарств, що є необхідною умовою економічного зростання.

II. Оптимістичний сценарій *(область активно використовує можливості в умовах швидкого суспільно-економічного розвитку країни).*

За цим сценарієм область максимально використовує соціально-економічні перетворення в країні.

Одним із найважливіших пріоритетів стане швидке впровадження адміністративно-територіальної реформи, зміцнення фінансової основи територіальних громад та ліквідація диспропорцій.

Тут характерними можуть бути такі тенденції:

- формування передумов для впровадження ефективної регіональної інвестиційної політики, внаслідок чого в область будуть залучені значні інвестиції для створення високотехнологічних підприємств у промисловості, сільському господарстві та сфері послуг;

- здійснення технологічного переоснащення та модернізації підприємств традиційних для регіону галузей харчової промисловості, а також підприємств машинобудування й приладобудування, підвищення ефективності їх діяльності та якості продукції;

- технологічна модернізація ряду експортноорієнтованих підприємств легкої та харчової промисловості, продукція яких стане ще більш конкурентоспроможною на європейських ринках;

- в аграрному секторі поступово зростатиме ступінь переробки сільгоспсировини за рахунок модернізації виробництва, підвищиться її якість відповідно до стандартів ЄС, забезпечуватиметься орієнтація на європейські ринки;

- потреба у висококваліфікованих кадрах, яка виникає внаслідок технологічної модернізації у промисловості, буде задовольнятися шляхом вдосконалення системи профтехосвіти на базі відповідних закладів підготовки та перепідготовки робітничих кадрів;

- стануть затребувані інноваційні розробки вищих навчальних закладів регіону, зв'язок між науково-дослідними установами стане взаємовигідним і стабільним;

- активно розвивається малий і середній бізнес, поступово зміщуючись зі сфери торгівлі у сферу матеріального виробництва;

- зміни в системі адміністративного устрою забезпечать фінансовими ресурсами територіальні громади. Передача повноважень з управління ресурсами територій зміцнить їх ресурсну базу. Почне розвиватися соціальна та комунальна інфраструктура громад, що стане базисом для підвищення якості життя населення області;

- території поступово будуть вирівнюватися у своєму розвитку.

III. Песимістичний сценарій (*регіон рухається по інерції, суспільно-економічний стан країни не сприяє розвитку*).

В ході економічної і політичної трансформації українського суспільства природно зростатиме міжрегіональна конкуренція.

Державна регіональна політика сформує систему стимулів для регіонального розвитку, що, разом з впровадженням адміністративно-територіальної реформи, відкриє нові можливості для регіонів, якими першими скористаються області, найбільш готові до таких змін.

На заваді швидким змінам стане інерція попереднього соціально-економічного укладу, особливо стійка у матеріально-виробничій сфері.

Для такого сценарію характерними ознаками буде:

- подальше загострення демографічної ситуації, скорочення чисельності населення в цілому по області та особливо швидко у віддалених районах та сільських територіях;

- населення працездатного віку все менше забезпечуватиметься робочими місцями через спад промислового виробництва та уповільнення темпів сільськогосподарського виробництва;

- мале і середнє підприємництво буде розвиватися невисокими темпами, переважно залишаючись у сфері торгівлі та послуг, що сприяє отриманню прибутків без суттєвих затрат;

- самозайнятність у малому бізнесі теж зросте незначно. Молодь все більше відчуватиме проблему працевлаштування в регіоні, ймовірно зростатиме рівень міграції до країн Європи

- структура регіональної економіки області суттєво не зміниться. Через відсутність значних інвестиційних ресурсів на модернізацію промислових підприємств домінуючими економічними галузями в регіоні й надалі будуть залишатися харчова промисловість, виробництво напоїв та тютюнових виробів та сільське господарство, а також галузі, з ними пов'язані.

- дещо кращі шанси для свого розвитку отримує сільське господарство у зв'язку із зростаючою потребою на продукти харчування. Проте переважання частки особистих господарств населення у виробництві продукції тваринництва поряд з подальшою монополізацією виробництва та концентрацією земель у руках великих агроформувань у рослинництві, завадять стрімкому переведенню сільськогосподарського виробництва на високотехнологічний рівень, що посилюватиме проблему зайнятості у сільських територіях;

Враховуючи, що наступні кілька років будуть особливо складними для України з огляду на загрозовано негативну демографічну динаміку (як внаслідок високої смертності, так і через масову міграцію українців за кордон), військовий конфлікт на частині територій Донецької та Луганської областей, втрату контролю над територією Автономної Республіки Крим, загрозу продовження агресивних дій Російської Федерації (аж до прямого військового вторгнення), це може вплинути на уповільнення розвитку Чернігівської області.

4. Стратегічне бачення Чернігівської області

На основі SWOT-аналізу та побудови SWOT-матриці визначено бачення розвитку області.

Стратегічне бачення розвитку області обговорювалося на засіданнях Робочої групи та тематичних підгруп. За результатами обговорення, виходячи з матеріалів дослідження соціально-економічного стану області та думок місцевих експертів, науковців, представників органів місцевого самоврядування і органів виконавчої влади було сформульовано **Стратегічне бачення майбутнього Чернігівської області:**

Чернігівщина – інвестиційно та туристично привабливий, конкурентоспроможний, екологічно чистий, доброзичливий, соціально стабільний, комфортний для життя, роботи та відпочинку регіон, що в своєму розвитку спирається на тисячолітню княжу та козацьку державницькі традиції й історико-культурну спадщину Чернігово-Сіверщини, з унікальним природно-рекреаційним потенціалом, сприятливими умовами для ведення бізнесу, інноваційною економікою, високим рівнем інформатизації та сучасною сферою послуг.

Досягнення мети розвитку області має відбуватись через реалізацію певного набору стратегічних та оперативних цілей і завдань, які базуються на комплексних конкурентних перевагах області.

5. Стратегічні, цілі розвитку області

При розробці цілей та завдань Стратегії враховувались положення Указу Президента України №722/2019 від 30 вересня 2019 року «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна», схваленої на Міжвідомчій робочій групі високого рівня для імплементації Цілей сталого розвитку.

Також цілі та завдання базуються на Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, схваленій Постановою Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 року № 188-ІХ.

Одна із стратегічних цілей («Прискорений інноваційний розвиток пріоритетних сфер економічної діяльності») розроблялась на засадах смарт-спеціалізації. Це підхід, що передбачає аргументоване визначення суб'єктами регіонального розвитку в рамках регіональної стратегії окремих стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг регіону та сприяють трансформації секторів економіки в більш ефективні.

Стратегічні, оперативні цілі та завдання до проекту Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
1. Розвиток людського потенціалу	1.1. Забезпечення умов для отримання якісної освіти	1.1.1 Підвищення якості та безпеки освітніх послуг та забезпечення рівного доступу населення до загальної середньої освіти. 1.1.2. Підвищення рівня охоплення дітей дошкільною освітою. 1.1.3. Модернізація освітнього середовища закладів професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до потреб регіонального ринку праці. 1.1.4. Створення сучасного інклюзивного освітнього середовища. 1.1.5 Забезпечення умов для реалізації принципу «навчання протягом життя».
	1.2. Створення умов для підтримки та формування здорового населення	1.2.1. Створення системи громадського здоров'я. 1.2.2. Підвищення доступності та якості надання медичної допомоги. 1.2.3. Охорона материнства та дитинства. Збереження репродуктивного здоров'я. 1.2.4. Розвиток спортивної інфраструктури.
	1.3. Розвиток сфери культури і мистецтва та збереження історико-культурної спадщини	1.3.1. Оптимізація та модернізація мережі сфери культури 1.3.2. Збереження та промоція нематеріальної культурної спадщини як головного джерела культурного розмаїття. 1.3.3. Охорона, відновлення та збереження об'єктів

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
		<p>культурної спадщини в частині історії, археології та монументального мистецтва.</p> <p>1.3.4. Створення умов для культурного розвитку і творчого самовираження громадян, у тому числі дітей, молоді, осіб з особливими потребами.</p> <p>1.3.5. Розвиток креативних індустрій та створення культурного продукту.</p>
	<p>1.4. Забезпечення соціального захисту населення та гендерної рівності</p>	<p>1.4.1. Розширення спектру соціальних послуг, впровадження новітніх технологій та інноваційних моделей соціальної роботи.</p> <p>1.4.2. Реформування інтернатних установ системи соціального захисту населення.</p> <p>1.4.3. Модернізація матеріально-технічної бази установ та закладів системи соціального захисту населення.</p> <p>1.4.4 Розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, запобігання дитячій бездоглядності.</p> <p>1.4.5. Підтримка багатодітних сімей.</p> <p>1.4.6. Організація повноцінного оздоровлення та відпочинку дітей.</p> <p>1.4.7. Подолання гендерних стереотипів. Зростання лідерства жінок та їх активна участь у процесах розвитку.</p> <p>1.4.8. Запобігання та протидія домашньому насильству або насильству за ознакою статі.</p>
	<p>1.5. Підвищення якості та конкурентоспроможності людських ресурсів</p>	<p>1.5.1. Збереження ефективно функціонуючих та створення нових робочих місць.</p> <p>1.5.2. Сприяння продуктивній зайнятості населення, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили.</p> <p>1.5.3. Проведення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних громадян.</p> <p>1.5.4. Організація ефективної профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю та безробітним населенням.</p>
<p>2 Комфортні та безпечні умови для життя</p>	<p>2.1 Розвиток транспортно-логістичної інфраструктури та задіяння транзитного потенціалу області</p>	<p>2.1.1. Модернізація мережі автомобільних доріг загального користування місцевого, державного значення, комунальних доріг та штучних споруд на них.</p> <p>2.1.2 Створення умов для відновлення авіаперевезень на міжрегіональних та міжнародних сполученнях.</p> <p>2.1.3. Створення умов для відновлення та використання транспортно-транзитних та логістичних можливостей водно-річкової мережі області.</p> <p>2.1.4. Розширення та вдосконалення мережі підприємств транспорту.</p> <p>2.1.5. Розвиток якісної, надійної, сталої та доступної транспортної інфраструктури, яка базується на основі інноваційних технологій, у т. ч. екологічно чистих видів транспорту.</p> <p>2.1.6. Забезпечення доступності дорожньо-транспортної інфраструктури для осіб з особливими потребами.</p>
	<p>2.2 Ефективне</p>	<p>2.2.1. Розроблення містобудівної документації та</p>

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
	<i>планування територіального розвитку</i>	забезпечення її публічності. 2.2.2 Впровадження геоінформаційних систем містобудівного кадастру та забезпечення їх публічності.
	<i>2.3. Підвищення якості надання населенню житлово-комунальних послуг</i>	2.3.1. Підвищення ефективності функціонування підприємств–надавачів житлово-комунальних послуг. 2.3.2. Забезпечення населення якісною питною водою. 2.3.3. Забезпечення утримання житлового фонду в належному стані, поліпшення житлових умов проживання населення та благоустрій територій населених пунктів. 2.3.4. Розвиток сфери управління твердими побутовими відходами.
	<i>2.4. Енергозбереження, розвиток відновлювальної енергетики</i>	2.4.1. Підвищення ефективності управління енергетичними ресурсами. 2.4.2. Розвиток альтернативної, відновлювальної енергетики.
	<i>2.5 Захист екосистем і збереження довкілля на засадах сталого розвитку</i>	2.5.1. Охорона навколишнього природного середовища, збереження та розвиток заповідних територій. 2.5.2. Створення умов для безпечного проживання та життєдіяльності населення. 2.5.3. Формування екологічної свідомості та екологічної культури громадян.
3. Підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки	<i>3.1. Реалізація регіонального інвестиційного потенціалу, нарощення обсягів інвестиційних надходжень</i>	3.1.1. Створення сприятливих умов та прозорого середовища для роботи інвесторів. 3.1.2. Розвиток інституційної інфраструктури, що сприяє залученню інвестицій. 3.1.3. Підтримка інвестиційної активності та збільшення інвестиційних надходжень. 3.1.4. Маркетингова промоція інвестиційного потенціалу та можливостей регіону.
	<i>3.2. Сталий розвиток агропромислового комплексу</i>	3.2.1. Розбудова виробничої аграрної інфраструктури. 3.2.2. Покращення доступу агровиробників та переробників до ринків збуту. 3.2.3. Підтримка розвитку фермерства та малих сільгоспвиробників. 3.2.4. Розбудова системи сільськогосподарського дорадництва. 3.2.5. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.
	<i>3.3. Розвиток високотехнологічного промислового виробництва</i>	3.3.1. Оптимізація роботи ланцюгів «освіта-наука-виробництво» та формування промислових кластерів за перспективними напрямками виробництва. 3.3.2. Підвищення рівня диверсифікації виробництва. 3.3.3. Створення умов для використання новітніх технологій та запровадження інновацій. 3.3.4. Сприяння просуванню продукції товаровиробників області на внутрішньому та зовнішньому ринках.
	<i>3.4. Стимулювання розвитку малого і середнього</i>	3.4.1 Підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого та середнього підприємництва. 3.4.2 Розширення доступу бізнесу до фінансово-

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
	<i>підприємництва</i>	кредитних ресурсів. 3.4.3. Інформаційно-консультаційна допомога, розвиток інфраструктури підтримки МСП та забезпечення надання якісних публічних послуг. 3.4.4. Забезпечення малого та середнього підприємництва необхідними трудовими ресурсами відповідно до ринкових потреб.
	<i>3.5. Розвиток та розширення міжнародного економічного співробітництва</i>	3.5.1. Формування позитивного міжнародного іміджу Чернігівської області. 3.5.2. Створення умов для посилення спроможності виробників щодо експорту товарів та послуг. 3.5.3. Розвиток міжрегіональної та транскордонної співпраці.
	<i>3.6. Підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів області</i>	3.6.1. Формування позитивного іміджу області як регіону, привабливого для туризму. 3.6.2. Розвиток рекреаційної інфраструктури та підвищення привабливості наявних об'єктів. 3.6.3. Розвиток зеленого (екологічного), подієвого, активного та інших видів туризму, створення сучасних туристичних маршрутів та продуктів, а також центрів відпочинку.
4. Прискорений інноваційний розвиток пріоритетних сфер економічної діяльності	<i>4.1 Нарощування виробництва якісної сільгоспспродукції та розвиток її поглибленої переробки</i>	4.1.1 Створення умов для нарощування виробництва сільгосппродукції та розбудова ланцюгів її переробки за схемою «від поля до столу». 4.1.2. Розвиток органічного землеробства та виробництва екологічно чистих продуктів харчування. 4.1.3. Підтримка розвитку інновацій в агропромисловому секторі економіки області.
	<i>4.2. Розвиток «зелених» технологій</i>	4.2.1 Підтримка розвитку інновацій у сфері «зелених технологій».
	<i>4.3. Розвиток інформаційних, інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження у різних сферах життєдіяльності і виробництва</i>	4.3.1. Сприяння якійсній підготовці фахівців ІТ-індустрії та поглиблення цифрової освіченості суспільства. 4.3.2. Формування в регіоні сприятливого середовища для розвитку ІТ-індустрії. 4.3.3. Створення інтегрованої та прозорої системи управління територіями на основі ІТ-технологій. 4.3.4 Забезпечення доступності Інтернету. 4.3.5 Впровадження ІКТ в реальний сектор економіки та сферу послуг. 4.3.6 Розвиток електронних адміністративних послуг, відкритості та прозорості влади для громадян, представників бізнесу та громадських організацій. 4.3.7. Використання ІКТ розробок для зворотнього зв'язку з жителями області .
5. Посилення спроможності громадянського суспільства	<i>5.1. Підвищення ефективності діяльності інститутів громадянського суспільства</i>	5.1.1. Посилення інституційної спроможності організацій громадянського суспільства. 5.1.2. Підвищення рівня правової і політичної культури жителів області. 5.1.3. Впровадження соціального замовлення. 5.1.4 Підтримка громадських ініціатив населення, у т.ч. молоді, молодіжних та дитячих громадських організацій.

Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
		Розвиток молодіжної інфраструктури.
	5.2. Покращення доступу громадськості до інформації	5.2.1 Розширення зони покриття сигналом вітчизняних теле- та радіо мовників. 5.2.2. Посилення спроможності місцевих (локальних) ЗМІ. 5.2.3 Підтримка місцевих теле- і радіомовників у створенні якісного контенту.

Стратегічна ціль 1 Розвиток людського потенціалу

Людський потенціал регіону – це накопичений населенням регіону запас фізичного і морального здоров'я, загальнокультурної та професійної компетентності, творчої, підприємницької та громадянської активності, що реалізуються в різноманітних сферах життєдіяльності.

Фундаментом економічного розвитку є якість людського капіталу, яка забезпечується культурою та освітою.

Відповідно до принципу людиноцентричності, закладеного в Стратегії, пріоритетним напрямом розвитку регіону в соціальному вимірі буде розвиток людського потенціалу та підвищення якості життя мешканців.

У сучасних умовах саме накопичений у регіоні людський капітал може стати драйвером розбудови економіки на інноваційних засадах. Натомість низька якість життя, нерозвиненість суспільних інститутів обумовляють загострення таких проблем як зниження рівня людського розвитку і, відповідно, подальшого послаблення конкурентоспроможності регіону, погіршення вікової структури населення внаслідок зростання кількості населення похилого віку і скорочення молодшого, погіршення співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням, зростання трудової міграції, погіршення здоров'я громадян та зниження якості освіти, що призведе до браку кваліфікованого людського капіталу у всіх сферах економічної системи регіону.

Саме тому система цілей і завдань у цій сфері охоплює діяльність у різних сферах соціально-економічного життя мешканців області, серед яких: забезпечення доступності та якості послуг охорони здоров'я, якісної освіти, соціальних послуг, популяризація здорового способу життя, розвиток регіонального ринку праці.

Досягнення стратегічної цілі передбачається через реалізацію таких оперативних цілей:

Оперативна ціль 1.1	Оперативна ціль 1.2	Оперативна ціль 1.3	Оперативна ціль 1.4	Оперативна ціль 1.5
Забезпечення умов для отримання	Створення умов для підтримки та	Розвиток сфери культури і мистецтв та	Забезпечення соціального захисту	Підвищення якості та конкуренто-

якісної освіти	формування здорового населення	збереження історико- культурної спадщини	населення та гендерної рівності	спроможності людських ресурсів
----------------	--------------------------------------	---	---------------------------------------	--------------------------------------

Оперативна ціль 1.1 Забезпечення умов для отримання якісної освіти

На сьогодні якість дошкільної освіти та мережа закладів неспроможна охопити всіх дітей дошкільного віку якісними послугами та не відповідають сучасним потребам розвитку дитини. Значна кількість дітей не має доступу до якісної дошкільної освіти, що призводить до погіршення шансів на цілісний розвиток, майбутню успішність у школі та у довгостроковій перспективі, в окремих випадках, поглиблює соціальну нерівність. Кожна дитина повинна мати доступ до якісної дошкільної освіти, що сприятиме цілісному розвитку дитини, формуванню її особистості, розвитку творчих здібностей, набуттю нею соціального досвіду. Для цього потрібно стимулювати розвиток мережі дошкільних закладів, у тому числі приватних, розширення форм здобуття дошкільної освіти.

Українська шкільна освіта не надає учням ті знання, вміння та компетентності, що є необхідними для подальшого успішного професійного та особистого розвитку. Крім того, існує велика диспропорція в якості освіти між міськими та сільськими школами, що призводить до нерівності можливостей учнів. Необхідно продовжити втілювати програму “Нова українська школа” на засадах дитиноцентризму, педагогіки партнерства, компетентісно орієнтованого навчання, що базується на цінностях. Щоб її випускники були самодостатніми, творчими та креативними особистостями, які мають ґрунтовні знання та володіють компетентностями, що потрібні у сучасному світі.

В кожній школі необхідно створити безпечне, комфортне, сучасне та інклюзивне освітнє середовище. Це стимулюватиме учнів до навчання.

На сьогодні професійна освіта не зовсім приваблива внаслідок застарілості та тривалості програм підготовки, зношеності матеріально-технічної бази закладів, низької кваліфікації викладацького складу, слабкого зв'язку між закладом освіти та роботодавцем. Тому необхідно відновити позитивний імідж професійної освіти, забезпечити відповідність змісту і тривалості програм професійної (професійно-технічної та фахової передвищої) освіти потребам ринку праці. Система здобуття професійних кваліфікацій повнна відповідати потребам регіонального ринку праці.

Для виконання поставлених цілей напрацьовано низку завдань і потенційно можливих сфери реалізації проектів.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
1.1.1 Підвищення якості та безпеки освітніх послуг та забезпечення рівного доступу населення до загальної середньої освіти	<ul style="list-style-type: none"> • оптимізація мережі закладів загальної середньої освіти області з урахуванням демографічних, економічних і соціальних перспектив; • вдосконалення функціонування опорних шкіл, створення єдиного освітнього простору в межах освітнього округу. • забезпечення організованим та безпечним підвозом учнів і педагогічних працівників до місць навчання та роботи; • продовження роботи щодо забезпечення належних санітарно-гігієнічних умов для отримання освітніх послуг;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	<ul style="list-style-type: none"> • діджиталізація освіти, її матеріально-технічне та фахове забезпечення; • розвиток мережі закладів позашкільної освіти для забезпечення рівного доступу дітей з урахуванням їх особистісних потреб; • розвиток і системна робота з обдарованою і талановитою молоддю.
<p>1.1.2. Підвищення рівня охоплення дітей дошкільною освітою</p>	<ul style="list-style-type: none"> • модернізація мережі закладів дошкільної освіти у відповідності до потреб населення; • приведення мережі закладів дошкільної освіти у відповідність до потреб населення; • відкриття додаткових груп на базі діючих закладів дошкільної освіти, груп короткотривалого перебування дітей тощо;
<p>1.1.3. Модернізація освітнього середовища закладів професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до потреб регіонального ринку праці.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • створення на базі професійних (професійно-технічних) закладів освіти навчально-практичних центрів із пріоритетних для регіону професій; • залучення потенційних роботодавців до участі у підготовці кваліфікованих робітників шляхом розвитку дуальної форми освіти; • оптимізація мережі закладів професійної (професійно-технічної) освіти шляхом створення багатопрофільних регіональних центрів; • створення на базі окремих закладів професійної (професійно-технічної) освіти центрів професійної досконалості; • оновлення матеріально-технічної бази закладів професійної (професійно-технічної) освіти; • упровадження в освітній процес стандартів професійної (професійно-технічної) освіти з модульно-компетентнісним підходом; • задоволення потреб молоді й дорослого населення у здобутті якісної професійної (професійно-технічної) освіти; • популяризація престижності робітничих професій, формування позитивного іміджу закладів професійної
<p>1.1.4. Створення сучасного інклюзивного освітнього середовища.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення інклюзивним навчанням в закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої та фахової передвищої освіти осіб з особливими освітніми потребами; • збереження та розвиток мережі закладів позашкільної освіти для забезпечення рівного доступу дітей відповідної категорії з урахуванням їх особистісних потреб; • забезпечення умов для організованого та безпечного підвозу учнів з особливими освітніми потребами до місць навчання та додому.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
1.1.5 Забезпечення умов для реалізації принципу «навчання протягом життя»	<ul style="list-style-type: none"> • поширення в області інноваційних освітніх продуктів; • підтримка ініціатив закладів фахової передвищої, вищої та післядипломної освіти щодо залучення до перекваліфікації визначених цільових категорій громадян; • розробка та просування нових освітніх продуктів на ринку освітніх послуг; • стимулювання розширення застосування сучасних інформаційних та комунікаційних технологій у навчальному процесі; • підтримка розвитку міжрегіонального та міжнародного співробітництва у сфері передвищої, вищої та післядипломної освіти; • стимулювання створення та підтримка діяльності саморегульованих організацій закладів передвищої, вищої та післядипломної освіти. • поширення елементів дуального навчання під час підготовки здобувачів вищої освіти та фахової передвищої освіти.

Очікувані результати

- покращення якості надання освітніх послуг;
- забезпечення освітою дітей з особливими освітніми потребами;
- підвищення рівня конкурентоспроможності випускників закладів освіти;
- поліпшення доступності учнів до місць навчання;
- готовність населення, у тому числі молоді, до життя в умовах ринкової економіки;
- забезпечення реалізації права дітей на доступність дошкільної освіти, повноцінний фізичний та інтелектуальний розвиток, формування передумов навчальної діяльності;
- збалансування обсягів і напрямів підготовки кадрів з регіональною потребою ринку праці;
- забезпечення реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на доступність дошкільної освіти, повноцінний фізичний та інтелектуальний розвиток, формування передумов навчальної діяльності;
- надання освітніх послуг у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої та фахової передвищої освіти особам з особливими освітніми потребами;
- створення інклюзивного середовища в освітніх закладах області;
- поліпшення доступності до закладів освіти для учнів з особливими потребами до місць навчання.
- покращення показників зміни професій в зрілому віці;
- інтенсифікація застосування міжнародного та українського досвіду в закладах освіти області, модернізація їхнього навчального процесу;
- підвищення конкурентоспроможності закладів передвищої, вищої та післядипломної освіти в Україні та світі.

Індикатори:

- частка випускників закладів загальної середньої освіти, які отримали за результатами зовнішнього незалежного оцінювання з англійської мови,

української мови, математики, історії України 160 балів і вище, у загальній кількості учнів, що проходили тестування з цих предметів;

- результативність участі школярів у Всеукраїнських етапах учнівських олімпіад з навчальних предметів, конкурсі-захисту науково-дослідницьких робіт учнів - членів Малої академії наук України, інших інтелектуальних змаганнях;
- охоплення дітей (віком від трьох до шести років) дошкільною освітою у закладах дошкільної освіти;
- чисельність дітей у закладах дошкільної освіти у розрахунку на 100 місць;
- чисельність випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти працевлаштованих на перше робоче місце;
- охоплення дітей з особливими освітніми потребами дошкільною освітою;
- кількість дітей з особливими освітніми потребами, залучених до занять у закладах позашкільної освіти;
- охоплення освітою учнів з особливими освітніми потребами в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, працевлаштовання на перше робоче місце;
- охоплення освітою осіб з особливими освітніми потребами в закладах вищої та фахової передвищої освіти;
- відсоток осіб, які змінюють професію в зрілому віці;
- кількість та обсяги поширення в області нових освітніх продуктів;
- кількість студентів (слухачів) та викладачів – учасників обмінів, кількість запроваджених ними до навчального процесу інновацій;
- відсоток мешканців області, охоплений різними формами навчання дорослих протягом року.

Оперативна ціль 1.2. Створення умов для підтримки формування здорового населення

Сьогодні Україна посідає перші місця в Європі за показниками смертності від серцево-судинних захворювань, друге – за рівнем смертності, асоційованої з алкоголем, п'яте – за споживанням алкоголю на душу населення, шосте – за рівнем смертності внаслідок онкологічних хвороб, сьоме – за поширеністю тютюнопаління серед чоловіків. Загрозливих масштабів набуває поширення неінфекційних захворювань. Це негативно впливає на якість життя людей та знижує продуктивність їх праці.

Необхідно залучати населення до формування здорового способу життя, запроваджувати заходи для зниження рівня вживання алкоголю, тютюну та наркотиків серед молоді та дорослого населення. Як наслідок, люди хворітимуть менше, отже будуть більш економічно активними, що позитивно вплине на їх якість життя та продуктивність праці.

Система охорони здоров'я області не в змозі кардинально вплинути на демографічну кризу, але за рахунок організації чіткої роботи, населення отримує своєчасну та якісну медичну допомогу. Головними завданнями є реформування сфери охорони здоров'я області з акцентом на первинну ланку; надання доступної, якісної, сучасної медичної допомоги населенню; покращення

надання медичної допомоги матерям та дітям; профілактика та лікування соціально-небезпечних хвороб.

На сьогодні фізична культура і спорт стають дедалі більш затребуваними у суспільстві. Нинішній курс – орієнтація на пропаганду фізичної культури та спорту і здорового способу життя та створення умов і можливостей для масових занять населення фізичною культурою і спортом, активного відпочинку та реалізації своїх природних здібностей через спорт вищих досягнень.

Наявність стійкого запиту суспільства на створення якісних умов для занять населення фізичною культурою і спортом та активного відпочинку, зростання усвідомлення суспільством переваг здорового способу життя і активних занять фізичною культурою і спортом та схильність більшості молодих людей до високотехнологічної, активної, творчої і продуктивної діяльності на основі здорового способу життя є важливими підставами для активації всіх процесів і реалізації всіх можливостей для розбудови доступної спортивної інфраструктури для занять фізичною культурою і спортом.

Наявність розгалуженої мережі спортивних закладів і споруд безумовно сприятиме формуванню здорового покоління і вихованню фізично загартованих, морально стійких, високопрацевдатних, стійких до випробувань членів суспільства.

Децентралізація влади, наявність нормативно-правової бази для фінансування будівництва і реконструкції спортивних об'єктів з коши державного бюджету відкриває нові можливості місцевих органів влади для реалізації запитів суспільства на кращі умови існування та можливість реалізації своїх здібностей і намірів та сприяє розбудові доступної спортивної інфраструктури для занять мешканців фізичною культурою і спортом. Наявність доступної якісної матеріально-спортивної бази відкриває додаткові можливості для відкриття на ній закладів з фізичної культури і спорту і проведення спортивних заходів та реалізації молодими людьми своїх здібностей до занять спортом та можливості для самореалізації через спорт вищих досягнень.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
1.2.1. Створення системи громадського здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення умов щодо збереження та зміцнення здоров'я населення області; • профілактика та забезпечення раннього виявлення серцево-судинних та судинно-мозкових захворювань, онкологічної патології, туберкульозу, ВІЛ/СНІД та інших; • проведення інформаційно-просвітницьких кампаній щодо попередження соціально небезпечних хвороб, значення вакцинації, профілактики шкідливих звичок (тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії); • проведення інформаційно-оздоровчих заходів спільно із закладами охорони здоров'я, освіти, органів місцевої влади, засобами масової інформації та громадськими організаціями щодо пропаганди здорового та активного способу життя, формування відповідального ставлення до власного здоров'я та демографічних традицій; • підтримка проектів громадських організацій з профілактики соціально небезпечних хвороб; • популяризація здорового способу життя та рухової

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	активності; <ul style="list-style-type: none"> • залучення населення до систематичних занять фізичною культурою і спортом; • проведення масових фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів для усіх категорій населення.
1.2.2. Підвищення доступності та якості надання медичної допомоги	<ul style="list-style-type: none"> • оптимізація та модернізація мережі закладів охорони здоров'я, що надають медичну допомогу (в. т.ч. матеріально – технічне забезпечення, впровадження електронних та телемедичних сервісів, оптимізація покриття мережею Інтернет). • кадрове забезпечення галузі охорони здоров'я, підвищення рівня кваліфікації медичних працівників. • розширення та розвиток спеціалізованих та високоспеціалізованих медичних послуг, покращення якості їх надання; • забезпечення закладів охорони здоров'я лікарями-вузькопрофільними спеціалістами; • підвищення рівня кваліфікації медичних працівників; • забезпечення молодих спеціалістів належним соціальним захистом та житлом; • розширення мережі баз постійного базування екстреної медичної допомоги та медицини катастроф з метою забезпечення нормативного доїзду до пацієнта; • забезпечення первинної ланки медичної допомоги, обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф автотранспортом та кваліфікованими кадрами; • забезпечення пільгових контингентів лікарськими засобами та технічними засобами медичної реабілітації, згідно чинного законодавства; • забезпечення умов для проведення профілактичних оглядів населення з метою раннього виявлення соціально небезпечних хвороб та інших захворювань, в т.ч. жителів віддалених районів; • забезпечення виконання імунопрофілактики з дотриманням Національного календаря профілактичних щеплень.
1.2.3. Охорона материнства та дитинства. Збереження репродуктивного здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток перинатальної допомоги в області шляхом створення центру III рівня надання перинатальної допомоги та міжрайонних пологових стаціонарів (перинатальних центрів II рівня); • надання послуг та проведення інформаційно-просвітницьких заходів з питань збереження репродуктивного здоров'я; • забезпечення профілактичного щеплення дитячого населення області з дотриманням Національного календаря профілактичних щеплень; • проведення профілактичних медичних оглядів дошкільнят та дітей шкільного віку; • забезпечення та покращання умов надання дітям спеціалізованої медичної допомоги - санаторно-курортного лікування та медичної реабілітації.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
1.2.4. Розвиток спортивної інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> • будівництво нових капітальних спортивних об'єктів; • будівництво нових і реконструкція наявних спортивних майданчиків для масового використання; • капітальний ремонт, реконструкція і оснащення наявних спортивних споруд; • розширення та підтримка мережі спортивних шкіл, клубів, секцій, фізкультурно-оздоровчих груп.

Очікувані результати:

- підвищення рівня поінформованості та обізнаності населення, особливо молоді, щодо здорового способу життя та формування відповідального ставлення до власного здоров'я, відмови від шкідливих звичок, профілактики захворювань;
  - забезпечення ранньої діагностики серцево-судинних (гіпертонічна хвороба, ішемічна хвороба серця, інфаркт, інсульт), та онкологічних захворювань, цукрового діабету, туберкульозу, ВІЛ – інфекції;
  - зниження показників перинатальної, немовлячої та дитячої смертності, відсутність материнської смертності;
    - зниження показників захворюваності та інвалідності;
    - зниження показників захворюваності на «соціальні хвороби»;
    - забезпечення доступності до якісної та ефективної медичної допомоги населення (в тому числі для людей з особливими потребами), особливо у сільській місцевості в умовах реформування галузі охорони здоров'я;
      - підвищення рівня охоплення населення вакцинацією;
      - наближення медичної допомоги до населення за територіальним принципом;
        - розвиток та активізація громадського руху за здоровий спосіб життя;
        - збереження репродуктивного здоров'я дітей та молоді, утвердження інституту сім'ї та сімейних цінностей, забезпечення доступу до послуг з планування сім'ї;
        - покращання демографічної ситуації в області (зниження темпів природного скорочення населення);
          - підвищено рівень спортивної інфраструктури
          - зміцнено матеріально-технічну базу дитячо-юнацьких спортивних шкіл, шкіл вищої майстерності, баз олімпійської підготовки;
          - збільшення кількості осіб з високим і достатнім рівнем фізичної підготовленості;
          - проведення тестування фізичної підготовленості населення;
          - проведено масових фізкультурно-спортивних заходів;
          - збільшення обсягів рухової активності населення;
          - збільшення кількості уроків фізичної культури та обсягів рухової активності в позаурочний час у навчальних закладах.

Індикатори:

- рівень народжуваності, смертності, природного приросту населення;

- частка населення у віці до 17 років;
- середня очікувана тривалість життя при народженні;
- рівень захворюваності та інвалідності населення;
- рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД, туберкульоз, алкоголізм та наркоманію;
- рівень смертності від неінфекційних захворювань (хвороби системи кровообігу, цереброваскулярних хвороб онкологічних захворювань);
- показники материнської, перинатальної, немовлячої, дитячої смертності;
- рівень охоплення імунопрофілактикою населення області;
- рівень кадрового забезпечення закладів охорони здоров'я;
- кількість проведених профілактичних оглядів закладами охорони здоров'я;
- рівень оснащення закладів охорони здоров'я відповідно до таблицю оснащення;
- кількість збудованих, відремонтованих чи реконструйованих стадіонів, плавальних басейнів, спортивних залів, інших споруд;
- кількість збудованих або реконструйованих спортивних майданчиків зі штучним покриттям;
- кількість спортивних шкіл, їх відділень з видів спорту, спортивних клубів, секцій, фізкультурно-оздоровчих груп;
- кількість осіб з низьким, високим та достатнім рівнем фізичної підготовленості.

Оперативна ціль 1.3. Розвиток сфери культури і мистецтв та збереження історико-культурної спадщини

На сьогодні в галузі культури існує ряд проблем, зокрема зменшення закладів культури в селах в ході реформи децентралізації, Брак фінансування закладів культури, відсутність мотивації та умов для залучення молодих спеціалістів до роботи в клубних закладах, загроза закриття філій мистецьких шкіл, які територіально відносяться до інших об'єднаних територіальних громад. Стан інформаційно-документальних ресурсів публічних бібліотек області не відповідає сучасним інформаційним потребам суспільства, незадовільним є стан матеріально-технічної бази бібліотек, переважна їх більшість не відповідає нормативам розміщення комп'ютерної техніки. Існує невідповідність формування бібліотечних фондів та організації доступу до них сучасним потребам користувачів та вимогам суспільства.

Загальна спрямованість модернізації галузі культури області полягає у приведенні її у відповідність до потреб сучасного життя, цілеспрямованої орієнтації на задоволення культурних запитів жителів Чернігівщини, наближення до європейських стандартів.

Події, заходи, історико-культурна спадщина - як матеріальна, так і нематеріальна є ресурсною базою для розвитку громад. Нематеріальна культурна спадщина через культурні креативні індустрії є ресурсом для виробництва (національний одяг, іграшки, предмети побуту та декору тощо).

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
1.3.1. Оптимізація та модернізація мережі сфери культури	<ul style="list-style-type: none"> • організація раціонального використання культурно-ресурсного потенціалу (закладів, установ, підприємств сфери культури); • розробка та впровадження функціонально та організаційно нових ефективних моделей закладів надання культурних послуг з урахуванням щільності населення та територіальної доступності. • створення на базі існуючих закладів культури центрів розвитку для всіх вікових груп;
1.3.2. Збереження та промоція нематеріальної культурної спадщини як головного джерела культурного розмаїття	<ul style="list-style-type: none"> • популяризація народних традицій, ремесел, фольклору, художніх промислів шляхом проведення фестивалів, ярмарок, майстер-класів, фольклорно-етнографічних експедицій. • діджиталізація елементів нематеріальної культурної спадщини регіону (розроблення електронного реєстру). • створення он-лайн-платформи «Історико-туристичений гід доповненої реальності»
1.3.3. Охорона, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини в частині історії, археології та монументального мистецтва	<ul style="list-style-type: none"> • розроблення місцевих програм з відповідними кошторисами на здійснення пам'яткоохоронних заходів (ремонтно-реставраційні роботи на пам'ятках історії та монументального мистецтва, рятівні на пам'ятках археології, паспортизація об'єктів культурної спадщини, визначення меж пам'яток археології, розробка та затвердження охоронних зон пам'яток і територій, інвентаризація пам'яток, виготовлення та встановлення охоронних дошок).
1.3.4. Створення умов для культурного розвитку і творчого самовираження громадян, у тому числі дітей, молоді, осіб з особливими потребами	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток аматорського та професійного мистецтва; • розвиток спроможного гастрольно-концертного ринку області; • збереження мережі мистецьких шкіл, відкриття нових філій та спеціалізацій, збільшення контингенту учнів; • забезпечення доступу громадян, у тому числі дітей, молоді, осіб з особливими потребами до формальної та неформальної культурно-мистецької освіти; • розвиток та актуалізація інформаційних ресурсів бібліотек на електронних носіях і забезпечення доступу до них; • відновлення та збереження об'єктів музейної мережі, підтримка впровадження сучасних технологій до музейної практики, реекспозиція існуючих музеїв та створення нових інтерактивних комплексів.
1.3.5. Розвиток креативних індустрій та створення культурного продукту	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження кластерних моделей розвитку культури в громадах в умовах децентралізації; • створення доданої вартості та робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження як наслідок індивідуальної творчості, навичок і таланту; • створення сприятливих умов для творчої самореалізації особистості через розмаїття форм художнього самовираження, міжкультурний діалог, культурний взаємообмін та мобільність людей та ідей; • створення, виробництво, поширення, збереження

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	національного культурного продукту і підвищення рівня його споживання шляхом формування цілісного інформаційно-культурного простору.

Очікувані результати:

- задоволення культурних потреб населення та забезпечення рівного доступу громадян до культурних послуг незалежно від місця проживання;
- забезпечення відповідних умов для надання сучасних і якісних послуг населенню;
- активізація культурно-мистецької творчості всіх категорій громадян (похилого віку, з обмеженими можливостями, внутрішньо переміщених осіб, учасників ООС);
- етнічні та релігійні спільноти зберігають та розвивають свою культурну самобутність;
- промоція продукції народних майстрів, художніх ремесел;
- місцева влада, населення та бізнес поінформовані про цінність і значення елементів нематеріальної культурної спадщини для розвитку і престижу міста, району, громади;
- збереження та відновлення об'єктів історико-культурної спадщини;
- формування новітнього культурного простору;
- збагачення духовного життя, формування моральних якостей та зростання національно-патріотичних настроїв мешканців області;
- співпраця з територіальними громадами та регіонами України і області;
- культурно-мистецька освіта є доступною та користується попитом серед всіх вікових категорій;
- створення інтелектуального простору;
- зростання кількості привабливих об'єктів територій, оновлення та створення сучасних музейних експозицій відповідно до вимог сьогодення;
- підвищення економічної привабливості територій
- створення позитивного іміджу області та розвиток міжнародного обміну.

Індикатори:

- кількість інфраструктурних об'єктів культури, у тому числі модернізованих (одиниць);
- обсяг інвестицій у будівництво та модернізацію об'єктів культури;
- кількість робочих місць у новостворених закладах культури (одиниць);
- кількість культурних осередків в районах, містах, об'єднаних територіальних громадах;
- кількість внесених елементів Національно-культурної спадщини (НКС) до регіонального переліку;
- кількість внесених елементів НКС до Національного переліку;
- кількість відремонтованих та відновлених об'єктів історії та монументального мистецтва;
- кількість досліджених об'єктів археології;

- кількість виготовлених паспортів на об'єкти історії, археології та монументального мистецтва;
- кількість розробленої проектної документації з визначення меж пам'яток археології;
- кількість пам'яток, навколо яких визначені охоронні зони та території;
- кількість виготовлених та встановлених охоронних дошок.
- кількість культурно-мистецьких заходів, у т.ч. міжнародних, (одиниць);
- кількість учасників культурно-мистецьких та просвітницьких заходів;
- кількість шкіл, філій, спеціалізацій, контингенту учнів;
- кількість населення, яке здобуває мистецьку освіту різних рівнів;
- кількість бібліотечних користувачів;
- кількість музейних відвідувачів;
- кількість реалізованих проектів у сфері креативних індустрій;
- кількість осіб, задіяних у сфері культурних індустрій в районах, містах, ОТГ.

Оперативна ціль 1.4. Забезпечення соціального захисту населення та гендерної рівності

Критеріями ефективності діяльності у сфері соціального захисту є рівень охоплення соціальними послугами осіб, які потребують різних видів соціального обслуговування.

Також пріоритетом є створення умов для розвитку мережі надавачів соціальних послуг для осіб похилого віку, у тому числі освітніх послуг, запровадження новітніх технологій у сфері догляду за особами похилого віку, підвищення стандартів геріатричних пансіонатів, збільшення кількості та різноманіття соціальних послуг для осіб похилого віку. Для таких осіб повинні бути створені умови для активного життя, вони мають кваліфікований та сучасний догляд і гідне матеріальне забезпечення.

Створення умов для повноцінного існування та захисту сім'ї, сімейних цінностей, підтримки і виховання дітей, формування сім'ї, орієнтованої на народження і виховання двох і більше дітей - один із головних пріоритетів державної сімейної політики. Саме сім'ї належить особлива місія у зберіганні традиційних цінностей, які є фундаментальними для розвитку будь-якого суспільства. Кожна дитина повна зростати та виховуватися в родині або в умовах, максимально наближених до сімейних, у благополучному, доброзичливому та безпечному середовищі, де дбають про потреби та інтереси дітей. Серед пріоритетів – запобігання ранньому соціальному сирітству, зменшення кількості відмов від новонароджених дітей, значну увагу необхідно приділити зміцненню інституту сім'ї шляхом формування засад відповідального усвідомленого батьківства.

Сім'ї, що опинилися в складних життєвих обставинах, зокрема через низькі доходи, повинні отримувати своєчасну та професійну допомогу, включаючи фінансову, яка спрямована на швидкий вихід із кризи та подолання складних життєвих обставин.

Проблемою є недостатня виявленість сімей, які опинились в складних життєвих обставинах, задавленість проблем та криз у сім'ях – не вистачає системного підходу до даного питання, методологічного та кадрового забезпечення. Тому важливим є створення ефективної служби та навчання фахівців із соціальної роботи, розроблення методології моніторингу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, координація місцевих органів влади щодо роботи із сім'ями. Соціальна допомога надається тим, хто її реально потребує. Держава допомагає не окремій людині, а родині, враховуючи потреби та пільги всіх членів сім'ї. Соціальна допомога стимулює членів родини подолати складні життєві обставини та повернутися до активного економічного та соціального життя.

Одним із найважливіших завдань у сфері соціального захисту дітей є реалізація їх права на оздоровлення та відпочинок, забезпечення повноцінного оздоровлення та відпочинку дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки.

Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є головною передумовою розвитку людського потенціалу. Сьогодні в області спостерігається позитивна тенденція щодо інтеграції гендерної складової в усі сфери державної політики. Основними бар'єрами, що гальмують процес упровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності суспільства, є існування гендерних стереотипів, недостатній обсяг статистичних показників за ознакою статі, відсутність гендерного підходу у програмах, документах, планах на всіх рівнях і в усіх структурах.

В Україні сформовано певну законодавчу базу у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, проте в суспільстві реально існує гендерний дисбаланс та насильство. Жінки і чоловіки на практиці не користуються однаковими правами, зокрема, це стосується нерівності заробітної плати та відсутності паритетного політичного представництва.

Економічна незалежність та розширення прав і можливостей жінок є передумовою для забезпечення гендерної рівності. Створення сприятливого середовища для розвитку ділової активності та бізнесових ініціатив жінок, розширення грантових форм підтримки та програм мікрокредитування жіночого підприємництва є важливим завданням для досягнення операційної цілі. Викорінення стереотипів є основоположним для досягнення рівності між жінками і чоловіками. Актуальним залишається необхідність запобігання проявам дискримінації за ознакою статі, забезпечення надання усім постраждалим від гендерно зумовленого насильства необхідних послуг, у тому числі з улаштування до спеціальних закладів.

Однією з головних проблем в досягненні гендерної рівності в економічній, політичній та інших сферах є дискримінація. Окремі групи осіб, такі як жінки та

чоловіки з інвалідністю, жінки та чоловіки похилого віку, особливо у сільській місцевості (що важливо з огляду на реформу децентралізації), внутрішньо переміщені жінки і чоловіки, ВІЛ-позитивні, наркозалежні, а також жінки і чоловіки із національних меншин страждають від множинних форм дискримінації. Як роботодавці, так і працівники не мають достатніх знань щодо проявів дискримінації та існуючих правових шляхів її подолання. Тому для забезпечення рівності жінок і чоловіків, слід боротися проти різноманітних форм дискримінації та зневаги.

Побудова засад інклюзивного розвитку передбачає викорінення усіх форм експлуатації людей. Варто належну увагу приділити проблемі торгівлі людьми і гендерно зумовленого насильства. Подолання цих ризиків можливе за допомогою належних механізмів ідентифікації та захисту.

Соціальна активність жителів Чернігівщини регіону останнім часом значно зростає, втілюються в життя цікаві ідеї, вирішуються проблеми, органам державної влади надаються ефективні пропозиції. Тому важливим завданням для досягнення операційної цілі є підтримка інституцій громадянського суспільства, залучення та використання досвіду і знань громадських організацій, зокрема тих, що спеціалізуються на питаннях гендерної рівності, для розробки, імплементації та оцінки політик, програм й діяльності.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
1.4.1. Розширення спектру соціальних послуг, впровадження новітніх технологій та інноваційних моделей соціальної роботи	<ul style="list-style-type: none"> • збільшення рівня охоплення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, соціальними послугами; • розвиток соціальних послуг за місцем проживання їх отримувачів безпосередньо у громаді; • впровадження інноваційних моделей у соціальній роботі; • запровадження закупівлі соціальних послуг у структур недержавної форми власності.
1.4.2. Реформування інтернатних установ системи соціального захисту населення	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження державних стандартів надання соціальних послуг підопічним інтернатних закладів; • проведення навчання та/або підвищення кваліфікації працівників інтернатних установ.
1.4.3. Модернізація матеріально-технічної бази установ та закладів системи соціального захисту населення	<ul style="list-style-type: none"> • оновлення матеріально-технічної бази установ та закладів системи соціального захисту населення; • надання якісних та доступних соціальних послуг населенню в територіальних громадах.
1.4.4 Розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, запобігання дитячій бездоглядності	<ul style="list-style-type: none"> • підтримка сімейних форм виховання; • удосконалення проведення інформаційної роботи щодо усиновлення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштування таких дітей у сім'ї опікунів, піклувальників прийомні сім'ї та ДБСТ»; • розвиток послуги патронатного виховання як тимчасового догляду, виховання та реабілітації дитини; • надання соціальних послуг, в т.ч. соціальний супровід сімей, які потрапили в складні життєві обставини; • забезпечення надання якісних соціальних послуг для збереження сімей, попередження вилучення дитини з сім'ї, недопущення позбавлення батьківських прав;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	<ul style="list-style-type: none"> • розширення надання послуг соціального супроводу жінкам, які мають ризики відмови від дитини у пологовому будинку; • розвиток системи соціальних послуг на рівні територіальних громад, забезпечення гідних стандартів отримання соціальних послуг незалежно від місця проживання.
1.4.5. Підтримка багатодітних сімей	<ul style="list-style-type: none"> • створення сприятливих умов для проживання та виховання дітей в багатодітних сім'ях; • проведення навчання серед членів багатодітної родини щодо відкриття власної справи.
1.4.6. Організація повноцінного оздоровлення та відпочинку дітей	<ul style="list-style-type: none"> • організація оздоровлення та відпочинку дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки; • забезпечення належних умов функціонування дитячих закладів оздоровлення та відпочинку області.
1.4.7. Подолання гендерних стереотипів. Зростання лідерства жінок та їх активна участь у процесах розвитку	<ul style="list-style-type: none"> • створення комплексної системи реагування на випадки дискримінації за ознакою статі; • зміцнення державно-приватного партнерства у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; • заохочення підприємницької діяльності жінок, зокрема в сільській місцевості, забезпечення участі у політичному та громадському житті; • вивчення та поширення кращого досвіду діяльності жінок-професіоналок шляхом; • створення сприятливих умов для поєднання професійних і сімейних обов'язків працівниками з дітьми; • підвищення професійного рівня державних службовців, представників органів місцевого самоврядування, працівників державних підприємств, установ та організацій рівня знань з питань протидії дискримінації та гендерно зумовленого насильства; • проведення заходів стосовно забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на робочому місці; • проведення інформаційних кампаній, спрямованих на запобігання та протидію дискримінації та насильства за ознакою статі; • інтеграція гендерних підходів через співпрацю з громадськими організаціями
1.4.8. Запобігання та протидія домашньому насильству або насильству за ознакою статі	<ul style="list-style-type: none"> • створення та діяльність спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі; • забезпечення доступу до соціальних послуг особам, які постраждали від насильства за ознакою статі та домашнього насильства, або щодо яких існує така загроза; • удосконалення механізму надання невідкладної соціально-психологічної допомоги особам, які її потребують, але проживають на території, де отримання такої допомоги є ускладненим; • проведення інформаційно-просвітницької діяльності щодо форм, проявів та наслідків насильства, формування нетерпимого ставлення громадян до цих явищ.

Очікувані результати:

- поліпшення якості надання соціальних послуг;
- збільшення кола осіб, охоплення соціальними послугами відповідно до потреби;
- забезпечення надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів;
- підвищення рівня кваліфікації працівників інтернатних установ;
- зменшення кількості дітей та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО);
- зменшення наповнення інтернатних закладів дітьми за заявами батьків;
- реалізація права кожної дитини на виховання у сім'ї;
- відновлення інституту фахівців із соціальної роботи;
- забезпечення належних умов для виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейному чи наближеному до сімейного оточенні;
- забезпечення захисту прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом з батьками чи законними представниками;
- покращення рівня проживання багатодітних сімей, створення сприятливих умов для виховання дітей в таких сім'ях;
- охоплення послугами оздоровлення та відпочинку не менш як 55% загальної чисельності дітей шкільного віку;
- максимальне забезпечення дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки;
- поліпшено умови надання оздоровчих та відпочинкових послуг місцевими дитячими закладами оздоровлення та відпочинку;
- забезпечення гендерного паритету в усіх сферах суспільного життя;
- забезпечення розвитку підприємницької діяльності жінок;
- розширення економічних можливостей жінок, зменшення гендерного розриву у економічних можливостях та політичній участі жінок і чоловіків;
- зменшення гендерного дисбалансу у сфері державної служби та управління людськими ресурсами.
- зниження рівня насильства стосовно жінок та дітей;
- якісна допомога особам, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі;
- гарантування постраждалим особам безпеки та їх основоположних прав і свобод.

Індикатори:

- чисельність осіб, які охоплені соціальними послугами;
- чисельність закладів та установ, які надають якісні послуги відповідно до потреб населення;
- чисельність укладених договорів з підопічними на надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів;
- чисельність працівників, які підвищили свою кваліфікацію.
- кількість дітей, які перебувають у СЖО;

- частка дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, охоплених сімейними формами виховання;
- частка сімей, які перебувають під соціальним супроводом;
- кількість створених прийомних сімей та ДБСТ;
- кількість створених патронатних сімей;
- частка багатодітних сімей, які отримали допомогу;
- частка дітей шкільного віку, охоплених оздоровленням, від загальної кількості;
  - кількість охоплених оздоровленням дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки;
  - кількість закладів оздоровлення та відпочинку дітей в області;
  - кількість закладів оздоровлення та відпочинку області, які належать до вищої/ першої/другої/третьої категорій.
- Частка жінок серед депутатів обласної ради та місцевих рад;
- рівень економічної активності жінок;
- співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків;
- кількість заходів, інформаційно-просвітницьких кампаній, спрямованих на подолання гендерних стереотипів та запобігання проявам дискримінації;
  - кількість осіб, які взяли участь у заходах;
  - кількість підтриманих проєктів громадських організацій, спрямована на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
  - кількість комплексних консультаційних послуг, наданих постраждалим від дискримінації за ознакою статі;
  - кількість створених спеціалізованих служб підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства;
  - чисельність осіб, які отримали допомогу в спеціалізованих службах підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі.

Оперативна ціль 1.5. Підвищення якості та конкурентоспроможності людських ресурсів

Протягом останніх п'яти років на ринку праці Чернігівської області простежуються наступні тенденції: погіршення демографічної ситуації, посилення депопуляційних процесів і як наслідок – старіння робочої сили, порівняно з іншими регіонами України низька оплата праці і як наслідок - нестача кваліфікованих кадрів, зокрема, через відтік працездатних громадян до інших регіонів держави та у інші країни. Створення сучасних, якісних робочих місць з гідною оплатою праці залишатиметься головним завданням на тривалий час.

Пріоритетом на наступні роки є подальша робота по виявленню і розширенню кола вакансій, взаємодії з роботодавцями по формуванню банку вакансій і підбору кадрів, профдіагностичному обстеженню кожної безробітної

особи, оцінці її професійної придатності, організації необхідного професійного навчання або підвищення кваліфікації – тобто надання комплексу соціальних послуг під конкретний результат.

Система організації професійного навчання безробітних удосконалюватиметься в напрямку максимального задоволення потреб роботодавців в робітничих кадрах необхідного їм професійно-кваліфікаційного рівня, навчання за індивідуальними планами, шляхом стажування безпосередньо на підприємствах та в організаціях. Також розвиватимуться нові напрямки роботи – надання можливості отримання особам старше 45 років ваучерів для підтримання конкурентоспроможності шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності; підтвердження результатів неформального навчання.

Пріоритетом також буде подальше розгортання активних програм сприяння зайнятості таких категорій населення, як молодь, жінки, соціально вразливі верстви населення, зокрема сироти, інваліди, внутрішні переселенці, демобілізовані військовослужбовці, які брали участь в АТО/ООС.

Розбудова інноваційної та конкурентоспроможної економіки регіону вимагає підготовки висококваліфікованих фахівців. Зважаючи на основні проблеми, які стримують ефективний розвиток людського потенціалу в області, основними напрямками спрямування спільних зусиль у найближчій перспективі повинен стати розвиток компетенцій та вмій в контексті вимог ринку праці з урахуванням потреб усіх груп населення. При цьому акцент необхідно робити на імплементації засад освіти впродовж життя та освіти «срібного віку». Останнє особливо актуальне з огляду на старіння населення області та необхідність підвищення соціальної та економічної активності людей передпенсійного та пенсійного віку.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
1.5.1. Збереження ефективно функціонуючих та створення нових робочих місць.	<ul style="list-style-type: none"> • створення освітньо-виробничої комунікативної платформи; • сприяння працевлаштуванню на створені нові робочі місця суб'єктами господарювання з належними умовами та гідною оплатою праці в усіх сферах економічної діяльності; • визначення переліку професій, які користуються найбільшим попитом в регіоні; • організація громадських робіт в інтересах територіальних громад та інших робіт тимчасового характеру, які заохочують та стимулюють безробітних до продуктивної зайнятості та надають їм матеріальну підтримку.
1.5.2. Сприяння продуктивній зайнятості населення, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили	<ul style="list-style-type: none"> • сприяння працевлаштуванню населення, що шукає роботу та звертається за послугами до державної служби зайнятості, на вільні та новостворені робочі місця; надання їм повного комплексу соціальних послуг відповідно до чинного законодавства; • розвиток клієнтоорієнтованості, запровадження інституту «кар'єрних радників»; • розробка індивідуальних планів працевлаштування для кожного безробітного;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	<ul style="list-style-type: none"> • проведення семінарів та тренінгів з техніки пошуку роботи, інших інформаційних та консультаційних заходів.
<p>1.5.3. Проведення професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації безробітних громадян.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • професійне навчання та перенавчання безробітних громадян за конкретним замовленням роботодавців, зокрема, шляхом стажування безпосередньо на робочих місцях підприємств та організацій – замовників кадрів, шляхом організації навчання за індивідуальними планами і програмами; • надання адресних профорієнтаційних послуг безробітним, навчання затребуваним на локальних ринках праці професіям, сприяння працевлаштуванню після професійного навчання (перенавчання).
<p>1.5.4. Організація ефективної профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю та безробітним населенням</p>	<ul style="list-style-type: none"> • створення центру профорієнтації «Обери професію – обери майбутнє» для сільської учнівської молоді; • забезпечення доступу молоді до сучасних профорієнтаційних методик; • розширення тематики профорієнтаційних семінарів для безробітних осіб у рамках культурно-просвітницького проекту «Збережемо традиції предків» з популяризації традиційних народних ремесел, як засобу самозайнятості населення; • сприяння молодіжній зайнятості, професійної самореалізації молоді, розвиток молодіжного підприємництва, створення нових робочих місць для молоді; • удосконалення системи профорієнтаційної роботи серед молоді. Стимулювання економічної активності молоді, сприяння її само зайнятості

Очікувані результати:

- підвищення рівня зайнятості населення;
- збільшення кількості новостворених робочих місць;
- підвищення якості та конкурентоспроможності наявної робочої сили з урахуванням потреб ринку праці та замовлень роботодавців;
- задоволення потреб роботодавців у кваліфікованій робочій силі;
- розширення кола та напрямів проведення громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру; постійна мотивація безробітних громадян до трудової діяльності, надання їм матеріальної підтримки під час безробіття;
- зростання чисельності учнівської молоді, яка скористалася профорієнтаційними послугами;
- залучення молоді до роботи з профорієнтаційною веб-базованою платформою «Моя професія: консультаційна мережа»;
- поширення культурно-просвітницької інформації про традиційні народні ремесла регіону для можливої само- зайнятості безробітних громадян у цій сфері.
- зростання рівня зайнятості молоді, підвищення ділової активності й самоорганізації молодих людей;
- зменшення відтоку за межі області молодих спеціалістів

Індикатори:

- рівень зайнятості населення (за методологією МОП);
- кількість осіб, працевлаштованих на створені нові робочі місця;
- співвідношення чисельності прийнятих на роботу на створені нові

робочі місця до чисельності осіб, звільнених у зв'язку зі змінами в організації виробництва;

- чисельність працевлаштованих безробітних громадян (осіб);
- рівень працевлаштування безробітних громадян (%).
- чисельність безробітних громадян, скерованих на професійне навчання, перенавчання та підвищення кваліфікації (осіб);
- рівень працевлаштування безробітних громадян після проходження професійного навчання (%).
- чисельність безробітних громадян, залучених до громадських та інших робіт тимчасового характеру (осіб).
- охоплення учнів 8-11 класів ЗЗСО профорієнтаційними послугами;
- кількість молоді, яка пройшла тестування за допомогою профдіагностичних методик;
- зростання кількості осіб, охоплених профорієнтаційними заходами у рамках культурно-просвітницького проекту «Збережемо традиції предків»;
- рівень охоплення молоді заходами профорієнтації;
- кількість заходів (проектів) з питань молодіжної зайнятості.
- відсоток осіб, які змінюють професію в зрілому віці;
- кількість та обсяги поширення в області нових освітніх продуктів;
- кількість студентів (слухачів) та викладачів – учасників обмінів, кількість запроваджених ними до освітнього процесу інновацій.

Стратегічна ціль 2 Комфортні та безпечні умови для життя

Стратегія ставить перед собою важливу для всіх людей ціль – створити в регіоні комфортні та безпечні умови проживання для його мешканців.

Одним із основних критеріїв ефективності розвитку регіону має стати забезпечення комфортного, безпечного середовища життєдіяльності для людей на всій території регіону, незалежно від розташування місцевості. Громадяни мешкають у конкретних містах, селищах і селах, де повсякденно мають вирішуватись проблеми життєзабезпечення. Комфортне і безпечне середовище життєдіяльності, яке визначається рівнем захищеності життєво важливих інтересів особи, є запорукою уникнення міграційних настроїв у громаді та ексклюзії окремих груп населення, активного включення мешканців в соціально-економічні відносини в регіоні, що забезпечить стале зростання кожної окремої громади та регіону загалом.

Це стосується охорони природного середовища, що оточує людину, піклування про її умови проживання, якісні комунальні та соціальні послуги, комфортне урбаністичне середовище та багато інших складових, що входять до поняття якості життя.

Для забезпечення добробуту населення, його всебічного розвитку необхідно створити належні умови. Це одна з вимог принципу соціальної справедливості. Створення для населення розвиненої інфраструктури та забезпечення якісними житлово-комунальними послугами, є одними з визначальних показників характеристик забезпеченості населених пунктів.

Проаналізувавши порівняльні переваги, виклики та ризики області, врахувавши можливості впливу на вирішення існуючих проблем, у межах стратегічної цілі на досягнення комфооритних та безпечних умов для життя людини, першочергову увагу слід зосередити на:

- покращенні інфраструктури населених пунктів, зокрема дорожньої, транспортної доступності;
- енергоефективності та ощадливому використанні ресурсів, що забезпечує зростання економіки із зменшенням негативного впливу на довкілля та зміцнює енергетичну безпеку держави.
- залученні громадськості до вирішення житлово-комунальних проблем через посилення громадського контролю за діяльністю комунальних підприємств, пошуку сучасних підходів до проведення реформ у житлово-комунальній галузі, зростанні інформованості у сфері енергозбереження;
- формуванні екологічного світогляду, заходах для збереження довкілля, очищення забруднених територій, формування сучасних підходів до вирішення проблем, пов'язаних з твердими побутовими відходами.

Досягнення стратегічної цілі передбачається через реалізацію таких оперативних цілей:

Оперативна ціль 2.1	Оперативна ціль 2.2	Оперативна ціль 2.3	Оперативна ціль 2.4	Оперативна ціль 2.5.
Розвиток транспортно-логістичної інфраструктури та задіяння транзитного потенціалу області	Ефективне планування територіального розвитку	Підвищення якості надання населенню житлово-комунальних послуг	Енергозбереження та розвиток відновлювальної енергетики	Захист екосистем і збереження довкілля на засадах сталого розвитку

Оперативна ціль 2.1 Розвиток транспортно-логістичної інфраструктури та задіяння транзитного потенціалу області.

Поганий стан автомобільних доріг став загальнонаціональною проблемою. Не зважаючи на те, що за останні роки витрати на ремонт і будівництво автомобільних доріг суттєво збільшилися, проблеми накопичені у цій сфері і масштаби вимагають величезних коштів протягом значного періоду часу.

Пріоритетним напрямком в автодорожньому господарстві є забезпечення розбудови мережі якісних автомобільних доріг загального користування державного і місцевого значення, мостів, підвищення безпеки руху під час забезпечення високої швидкості, комфорту та економічності перевезень, а також забезпечення їх якісного експлуатаційного утримання.

Реалізація першочергових завдань по розбудів і дорожньо-транспортної інфраструктури дасть можливість:

- поліпшити транспортно-експлуатаційний стан автомобільних доріг за основними маршрутами, в першу чергу до центрів сервісних послуг;
- надходження додаткових коштів від транзитних автомобільних перевезень та розвитку автомобільного туризму;

- більш ширше використання експортного та логістичного потенціалу області;
- зниження собівартості перевезення вантажів і пасажирів та збільшення прибутку на автомобільному транспорті у зв'язку з поліпшенням умов експлуатації автомобільного транспорту;
- економію капітальних вкладень в автомобільний транспорт у зв'язку з підвищенням продуктивності роботи автомобілів на дорогах;
- зниження втрат від ДТП, що трапляються через незадовільний стан автомобільних доріг;
- створення умов для розвитку автомобільних доріг загального користування відповідно до вимог європейських і світових стандартів.

На даний час не достатньо використовується потенціал річкових транспортних перевезень. Для задоволення потреб ринку вантажоперевезень та пасажироперевезень є необхідність розчищення фарватеру річки Десна, розбудови сучасної інфраструктури річкового транспорту, забезпечення ефективної економічної діяльності портового господарства та підприємств річкового транспорту. Актуальним є створення умов для відновлення та використання транспортно-транзитних можливостей водно-річкової мережі області.

В області відсутній аеропорт, що забезпечує цивільне авіасполучення з іншими регіонами України та країнами Європи. Чернігівщина має досить слабкі зв'язки з рештою українських регіонів та країнами Євросоюзу через особливості географічного розміщення – відносно віддаленістю, та суттєві відмінності у структурі регіональних економічних зв'язків, обумовлених, в першу чергу, слабкою транспортною інфраструктурою, У разі створення міжнародного цивільного аеропорту в короткотерміновій перспективі дає позитивний ефект та зростання показників перевезень.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
2.1.1. Модернізація мережі автомобільних доріг загального користування місцевого, державного значення, комунальних доріг та штучних споруд на них.	<ul style="list-style-type: none"> • організація виконання робіт з будівництва, капітального ремонту або реконструкції штучних споруд, що перебувають у аварійному та непридатному для безпечної експлуатації стані; • підвищення вантажопідйомності та збереження автомобільних доріг (державного і місцевого значення); • удосконалення матеріально-технічної бази дорожнього господарства; виконання робіт з будівництва та реконструкції автомобільних доріг (державного і місцевого значення).
2.1.2 Створення умов для відновлення авіаперевезень на міжрегіональних та міжнародних сполученнях.	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток авіаційних перевезень та підвищення рівня їх доступності для населення; • залучення інвестицій для фінансування проєктів з будівництва та реконструкції інфраструктури авіаперевезень; • забезпечення швидкісного наземного транспортного сполучення між аеропортами та населеними пунктами, створення логістичних

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
	центрів; • розробка техніко-економічного обґрунтування і комплексного проєкту відновлення авіаційних перевезень.
2.1.3 Створення умов для відновлення та використання транспортно-транзитних та логістичних можливостей водно-річкової мережі області	• розробка техніко-економічного обґрунтування і комплексного проєкту відновлення судноплавства на річках області; • організація контрольованого видобутку і використання річкового піску та інертних матеріалів під час розчищення фарватеру річок Десна і Дніпро; • забезпечення регулювання річкового руху; будівництво та розвиток водної інфраструктури і річкового транспорту.
2.1.4. Розширення та вдосконалення мережі підприємств транспорту.	• підтримка створення комунальних підприємств автомобільного транспорту в територіальних громад області для надання послуг з перевезень пасажирів та їх функціонування.
2.1.5. Розвиток якісної, надійної, сталої та доступної транспортної інфраструктури, яка базується на основі інноваційних технологій, у т. ч. екологічно чистих видів транспорту.	• розширення мережі електротранспорту та її оновлення; • впровадження використання екологічно чистих видів транспорту на маршрутах загального користування, оновлення рухомого складу; • розвиток велоінфраструктури.
2.1.6. Забезпечення доступності дорожньо-транспортної інфраструктури для осіб з особливими потребами.	• збільшення парку транспортних засобів громадського користування з урахуванням потреб осіб з особливими потребами; забезпечення необхідною інфраструктурою для функціонування транспортних засобів, пристосованих для перевезення осіб з особливими потребами.

Очікувані результати:

- покращення стану автомобільних доріг загального користування місцевого і державного значення, комунальних доріг та штучних споруд на них;
- підвищення рівня безпеки дорожнього руху;
- безперервне транспортне сполучення між населеними пунктами області, зменшення кількості надзвичайних ситуацій, пов'язаних із незадовільним функціонуванням об'єктів дорожньої інфраструктури;
- відновлення в області міжрегіональних та міждержавних авіаперевезень
- нові кваліфіковані робочі місця в будівництві, суднобудівництві, судноплавстві та інфраструктурі річок Десна та Дніпро;
- функціонування міжнародного річкового транзиту вантажів з Білорусі в Чорне море;
- зниження собівартості транспортування продукції товаровиробників Чернігівщини в морські порти, підвищення конкурентоспроможності експортерів області на зовнішніх ринках;
- зниження навантаження на автомобільні дороги, підвищення якості їх стану і зниження витрат на відновлення;

- зниження рівня екологічного забруднення довкілля автомобільними викидами;
- підвищення якості надання послуг з перевезення пасажирів та багажу автотранспортом;
- забезпечення населення області регулярним, якісним та безпечним транспортним сполученням;
- поліпшення енергоефективності електротранспорту;
- покращення екологічного стану довкілля;
- збільшення долі екологічно чистих видів транспорту у пасажирських перевезеннях;
- поліпшення транспортного обслуговування пасажирів, у тому числі осіб з обмеженими можливостями, людей похилого віку, соціально незахищених категорій.

Індикатори:

- відремонтовано доріг загального користування, км;
- відремонтовано штучних споруд, од. (пог. м);
- побудовано доріг загального користування, км
- Обсяг перевезень пасажирів авіатранспортом, тис осіб.;
- обсяг перевезень вантажів та пошти авіатранспортом, тис. тонн.
- протяжність відновленого фарватеру, кілометрів;
- кількість створених робочих місць, од;
- обсяг видобутого піску з річок, тонн;
- обсяг інвестицій дл реалізації проектів, млн грн;
- кількість одиниць річкового флоту, задіяних в реалізації проектів;
- кількість введених в експлуатацію об'єктів річкової інфраструктури;
- кількість об'єктів річкового флоту, вироблених на підприємствах області.
- кількість перевезених пасажирів автотранспортом, млн осіб;
- частка електротранспорту у внутрішньому сполученні, %.
- протяжність велосипедних доріжок, км.;
- кількість велопарковок;
- частка транспортних засобів громадського користування, що враховують потреби людей з особливими потребами, %;
- кількість одиниць електротранспорту на 10 тис. населення, у т.ч. громадського.

Оперативна ціль 2.2 Ефективне планування територіального розвитку

Містобудівна документація – це основний документ довгострокового стратегування ефективного розвитку території, який визначає основні напрями та заходи, сприяє покращенню інвестиційного клімату, розвитку промисловості, створює умови для збереження повноцінного життєвого середовища, тощо.

Відсутність оновленої містобудівної документації створює вкрай негативний інвестиційний клімат регіону, унеможлиблює процес планування

розвитку населеного пункту, зміни цільового призначення земельних ділянок, видачі дозвільної документації, що фактично зупиняє процес будівництва нових об'єктів, в тому числі і тих, які фінансуються за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку, коштів державного та місцевих бюджетів. Це спричиняє критичну ситуацію щодо забезпеченості населених пунктів регіону містобудівною документацією, що як наслідок призводить до безсистемного, хаотичного та неконтрольованого розвитку територій.

Фактор застарілості (відсутності) містобудівної документації призводить до сповільнення розвитку регіону в цілому, знижує ефективність просторового планування розвитку території, призводить до непослідовної забудови територій громад, і як наслідок – втрати потенційних інвестицій, несистемне розміщення туристично-рекреаційних об'єктів, об'єктів промисловості, громадської забудови, тощо.

Геоінформаційні системи містобудівного кадастру є важливим елементом планування та управління просторовим розвитком території, досягнення якості, публічності та оперативності прийняття управлінських рішень, покращення інвестиційного клімату, спрощення та прискорення дозвільних процедур у сфері будівництва.

Відсутність геоінформаційних систем містобудівного кадастру на місцевому та субрегіональному рівні призводить до відставання регіону в організації ефективного просторового планування розвитку територій та публічного управління в державній сфері, призводить до розподіленості та неузгодженості геопросторових даних області, унеможливорює створення повноцінної доступності до матеріалів містобудівної документації.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
2.2.1. Розроблення містобудівної документації та забезпечення її публічності	<ul style="list-style-type: none"> • розроблення (коригування) генеральних планів, зонінгу населених пунктів; • розроблення схем планувань територій об'єднаних громад; • розроблення (коригування) схем планувань територій районів; • розроблення (коригування) схеми планування області
2.2.2 Впровадження геоінформаційних систем містобудівного кадастру та забезпечення їх публічності	<ul style="list-style-type: none"> • створення геоінформаційних систем містобудівного кадастру на місцевому (міст обласного значення) рівні; • створення геоінформаційних систем містобудівного кадастру на районному рівні; • створення геоінформаційних систем містобудівного кадастру на обласному рівні.

Очікувані результати:

- забезпечення адміністративно-територіальних утворень відповідною містобудівною документацією;
- дотримання державних, громадських та приватних інтересів в розвитку територій;
- повноцінне забезпечення реалізації державної політики у сфері містобудування та архітектури;

- створення привабливого інвестиційного клімату;
- ефективна реалізація владних повноважень державних органів та органів місцевого самоврядування;
- підвищення ефективності управління майном і земельними ресурсами, публічності в обґрунтуванні управлінських рішень;
- провадження геоінформаційної політики у сфері містобудування, архітектури і територіального планування;
- своєчасне взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій.

Індикатори:

- кількість розробленої містобудівної документації;
- кількість створених систем містобудівного кадастру відповідного рівня.

Оперативна ціль 2.3. Підвищення якості надання населенню житлово-комунальних послуг

Належне утримання житлового господарства є одним з найважливіших питань, як і виникають перед органами місцевого самоврядування.

Технічний стан підприємств водопровідно-каналізаційного господарства області, як і по всій країні, критичний, а це призводить до погіршення рівня наданих споживачам послуг з водопостачання та водовідведення, значних втрат, збільшення собівартості тарифу.

Хоча стан водопровідно-каналізаційного господарства Чернігівської області за 2015-2018 роки, з урахуванням проведених заходів і покращився, на сьогодні він характеризується дефіцитом фінансових ресурсів, необхідних для належної експлуатації та обслуговування систем водопостачання та водовідведення, незадовільним технічним станом споруд, мереж та обладнання. Частина водопровідно-каналізаційних споруд і мереж фактично відпрацювала свій термін експлуатації, мережі перебувають в аварійному стані. Звичайно, за декілька років, вирішити всі питання водопровідно-каналізаційного господарства неможливо, тому що ця галузь відноситься до найбільш капіталоємних.

Покращення якості послуг буде здійснюватися за рахунок оновлення основних фондів підприємств енергетики та житлово-комунального господарства, мінімізації у мережах тепло-, водопостачання та водовідведення. Ще одним напрямком діяльності буде забезпечення впровадження ефективних систем централізованого тепlopостачання, зокрема з використанням відновлюваних джерел енергії, скидної теплової енергії, когенерації або сукупності таких джерел та технологій.

Енергоефективність та ощадливе використання ресурсів є пріоритетом, що впливає на добробут населення, забезпечує зростання економіки із зменшенням негативного впливу на довкілля та зміцнює енергетичну безпеку держави. Пріоритетом є підтримка розвитку відновлюваних джерел енергії.

Впровадження енергоефективних технологій через інструменти, які надаватиме держава, дасть можливість домогосподарствам знизити комунальні платежі та забезпечити більш комфортні умови проживання, підприємствам – підвищити конкурентоспроможність продукції, створити робочі місця та зменшити витрати коштів платників податків.

Аналіз ситуації у сфері поводження з побутовими відходами свідчить, що система збирання, сортування, транспортування, переробки та утилізації ресурсно-цінних відходів в області розвинута вкрай недостатньо. Основну складову в загальній масі відходів, що утворюються в області, займають відходи IV класу небезпеки (тверді побутові відходи), які, в основному, видаляються на полігони, сміттєзвалища, накопичувачі тощо. Дотримання правил експлуатації сміттєзвалищ носить епізодичний характер на всій території Чернігівської області. Тому гостро стоїть питання зміни домінуючого способу поводження з побутовими відходами, яким досі залишається їх вивезення та захоронення на полігонах та сміттєзвалищах. Необхідно збільшити частку вторинної переробки побутових відходів. Для зменшення потреби у будівництві нових полігонів та зменшення навантаження на існуючі необхідно збільшити кількість потужностей для перероблення побутових відходів.

За умови встановлення на законодавчому рівні економічних стимулів для залучення інвестицій в інфраструктуру з поводження з відходами, буде забезпечено координацію та інформаційну підтримку органів місцевого самоврядування щодо залучення інвестицій в місцеву інфраструктуру з поводження з відходами. Як наслідок, замість шкоди довкіллю повинен з'явитися ефективний ринок поводження з відходами.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
2.3.1. Підвищення ефективності функціонування підприємств–надавачів житлово-комунальних послуг	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження передових технологій у житлово-комунальній сфері; • покращення стану (реконструкція, модернізація) мереж тепло-, електро-, газо-, водопостачання та водовідведення; • підвищення інвестиційної привабливості житлово-комунальної сфери; • розвиток сфери житлово-комунальних послуг і впровадження сучасних механізмів їх надання.
2.3.2. Забезпечення населення якісною питною водою	<ul style="list-style-type: none"> • відновлення, охорона та раціональне використання джерел питного водопостачання; • реконструкція аварійних водопровідних мереж і споруд на них; • розвиток водопровідно-каналізаційного господарства, • захист джерел питного водопостачання від шкідливого впливу суб'єктів господарювання та об'єктів, що створюють загрозу забрудненню вод; • проведення досліджень стану водних ресурсів області реалізація загальнодержавних цільових програм з водозабезпечення.
2.3.3. Забезпечення утримання житлового фонду в належному стані, поліпшення житлових умов	<ul style="list-style-type: none"> • Сприяння створенню і розвитку потенціалу ОСББ в області; • підвищення рівня енергоефективності в багатоквартирному житловому фонді; • розробка програм сприяння створенню ОСББ; • налагодження співпраці з проектами «Енергоефективність у житловому секторі України» (IFC) та ЄС/ПРООН «Об'єднання

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
проживання населення та благоустрій територій населених пунктів	<p>співвласників будинків для впровадження сталих енергоефективних рішень»;</p> <ul style="list-style-type: none"> • проведення тренінгів/семінарів для працівників органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, ОСББ та управителів багатоквартирного житлового фонду щодо впровадження енергоефективних заходів; • реалізація державних та місцевих програм підтримки житлового будівництва; • реконструкція існуючих приміщень під житлові будинки; • забезпечення житлом незахищених верств населення; • забезпечення культурних потреб та здорового способу життя населення; • створення комфортного громадського простору.
2.3.4. Розвиток сфери управління твердими побутовими відходами	<ul style="list-style-type: none"> • запровадження нових технологій та форм організації поводження з твердими побутовими відходами; • будівництво об'єктів приймання, переробки та утилізації ТПВ, розширення сфер їх використання як вторинної сировини; • будівництво нових полігонів твердих побутових відходів, які відповідають встановленим стандартам; • популяризація сортування твердих побутових відходів; • проведення тренінгів/семінарів для працівників органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання з управління побутовими відходами; • проведення освітньо-інформаційної кампанії серед населення щодо екологічної необхідності постійного та правильного поводження з побутовими відходами та важливості впровадження роздільного збирання твердих побутових відходів. • поширення пропаганди екологічного світогляду серед населення, протидії негативним проявам браконьєрства;

Очікувані результати:

- підвищення якості надання комунальних послуг;
- безаварійна робота підприємств-надавачів житлово-комунальних послуг;
- підвищення надійності функціонування мереж тепло-, електро-, газо-, водоопостачання та водовідведення;
- покращення якості питної води;
- розширення мереж централізованого водопостачання та водовідведення.
- збільшення кількості створених ОСББ;
- розширення ринку управителів житлового фонду;
- перехід до нових форм управління житловим фондом;
- підвищення рівня енергоефективності багатоквартирних будинків;
- поліпшення інфраструктури житлового фонду;
- збільшення введення житла в експлуатацію;
- облаштування місць для активного відпочинку та дозвілля населення;
- створення привабливих та комфортних умов для проживання і відпочинку населення;
- облаштування велодоріжок;
- будівництво та проведення ремонту зупинок громадського транспорту та

доріг комунальної власності;

- зменшення обсягів захоронення неперероблених побутових відходів;
- впровадження системи роздільного збирання ТПВ;
- зростання частки заготівлі, утилізації та використання відходів, як вторинної сировини;
- оновлення парку спецавтотранспорту та контейнерного парку для збору та вивезення твердих побутових відходів та їх роздільного збирання.

Індикатори:

- протяжність реконструйованих, модернізованих газових, електричних, теплових, водопровідно-каналізаційних мереж та обладнання, км;
- обсяг залучених коштів на виконання заходів з реконструкції та модернізації мереж;
- кількість створених ОСББ;
- кількість ОСББ, які взяли участь у програмах підтримки впровадження енергоефективних проектів;
- кількість багатоквартирних будинків, в яких проведені роботи капітального характеру;
- введення в експлуатацію нового житла;
- кількість встановлених/відремонтованих дитячих та спортивних майданчиків;
- протяжність велодоріжок;
- кількість встановлених/відремонтованих зупинок громадського транспорту в населених пунктах;
- протяжність відремонтованих доріг комунальної власності
- кількість відремонтованих/реконструйованих парків та скверів,од.
- обсяг утилізованих відходів (частка від загальної кількості утворених відходів);
- кількість стихійних сміттєзвалищ;
- кількість нових сміттєвозів і контейнерів для твердих побутових відходів та їх роздільного збирання;
- частка населених пунктів, у яких впроваджено роздільне збирання твердих побутових відходів, у загальній кількості населених пунктів регіону;
- об'єм утворених побутових відходів в розрахунку на 1 мешканця області.

Оперативна ціль 2.4. Енергозбереження та розвиток відновлювальної енергетики

Енергоефективність та ощадливе використання ресурсів є пріоритетом, що впливає на добробут українців, забезпечує зростання економіки із зменшенням негативного впливу на довкілля та зміцнює енергетичну безпеку держави.

Енергоефективність та ощадливе використання ресурсів є пріоритетом, що впливає на добробут населення, забезпечує зростання економіки із зменшенням негативного впливу на довкілля та зміцнює енергетичну безпеку держави. Пріоритетом є підтримка розвитку відновлюваних джерел енергії.

Впровадження енергоефективних технологій через інструменти, які надаватиме держава, дасть можливість домогосподарствам знизити комунальні платежі та забезпечити більш комфортні умови проживання, підприємствам – підвищити конкурентоспроможність продукції, створити робочі місця та зменшити витрати коштів платників податків.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
2.4.1. Підвищення ефективності управління енергетичними ресурсами	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження енергоефективних заходів у будівлях житлового фонду та бюджетної сфери; • модернізація об'єктів житлово-комунального господарства з використанням сучасних енергозберігаючих технологій; • впровадження енергоефективних технологій та устаткування, вдосконалення обліку та контролю витрачання енергоресурсів; • проведення просвітницької роботи, спрямованої на підвищення свідомості населення до енергоощадності; • впровадження енергоефективних технологій та устаткування, вдосконалення обліку та контролю витрачання енергоресурсів; • впровадження сучасних технологій для підвищення якості роботи мереж зовнішнього освітлення.
2.4.2. Розвиток альтернативної, відновлювальної енергетики	<ul style="list-style-type: none"> • реалізація проектів з розвитку альтернативної, відновлювальної енергетики; • розширення сфер використання місцевих видів твердого палива та біопалива; • проведення заміни існуючих газових котлів на котли, які працюють на альтернативних видах палива, в бюджетній сфері та житлово-комунальному господарстві; • розвиток виробництва альтернативних видів палива та розширення використання відновлювальних джерел енергії; • будівництво об'єктів відновлюваної енергетики.

Очікувані результати:

- оптимізація витрат енергоресурсів, підвищення ефективності їх використання;
- покращення технічного стану будівель та продовження терміну їх експлуатації;
- поліпшення комфортності умов перебування у будівлях;
- раціональне використання коштів державного та місцевих бюджетів, які спрямовуються на компенсацію витрат, пов'язаних з використанням енергетичних ресурсів;
- підвищення енергетичної незалежності та енергетичної безпеки;
- збільшення частки відновлюваних джерел енергії у структурі споживання паливно-енергетичних ресурсів області;
- зменшення споживання природного газу.

Індикатори:

- кількість реалізованих інвестиційних проєктів з енергоефективності, одиниць;
- частка бюджетних установ регіону, щодо яких у звітному періоді було укладено енергосервісні договори, до загальної кількості бюджетних установ регіону;
- рівень впровадження енергозберігаючих джерел світла у зовнішньому освітленні населених пунктів, % до загальної кількості світлоточок;
- частка домогосподарств, які уклали кредитні договори в рамках механізмів підтримки заходів з енергоефективності в житловому секторі за рахунок коштів державного бюджету (у тому числі із співфінансуванням з місцевих бюджетів), % до загальної кількості домогосподарств регіону;
- частка оснащення багатоквартирних житлових будинків побутовими приладами обліку теплової енергії, до загальної кількості багатоквартирних будинків, які підлягають оснащенню;
- потужність об'єктів відновлювальної енергетики;
- частка обсягу теплової енергії, виробленої в регіоні з альтернативних видів палива або відновлюваних джерел енергії за звітний період, до загального обсягу виробленої теплової енергії в регіоні за звітний період;
- частка сумарної потужності котелень на альтернативних видах палива в регіоні, % до загальної потужності котелень регіону.

Оперативна ціль 2.5 Захист екосистем і збереження довкілля на засадах сталого розвитку

Сучасний стан використання природних ресурсів не відповідає вимогам сталого природокористування. Територія як країни, так і області уражена водною та вітровою ерозією. Спостерігається критичне зменшення територій водно-болотних угідь та природних лісів. Водокористування здійснюється переважно нераціонально, відбувається погіршення стану річкових басейнів та морів. Зменшується біорізноманіття.

Є також необхідність покращення і розширення природно-заповідного фонду, збільшення площі лісів, забезпечення їх відновлення, розчищення і регулювання русел річок і водойм тощо.

Чернігівська область має цілу низку екологічних проблем, які можуть бути вирішені тільки спільними зусиллями держави та всіх громадян регіону.

Розлив і руйнування берегів річок Дніпро та Десна загрожує не лише безпечності проживання та матеріальними збитками, а й може привести до втрат української території.

Однією з першочергових проблем залишається стан очистки стічних вод на діючих очисних спорудах. Неefективна робота очисних споруд негативно впливає на гідрохімічний стан річок області. Для вирішення проблеми необхідні значні обсяги капіталовкладень.

Регіональна екологічна мережа сприятиме збалансуванню структури землекористування, оптимізації ландшафтно-екологічної структури території, що в свою чергу створить сприятливу екологічну ситуацію та високий рівень

комфортності природних просторових умов для проживання населення.

Реалізація концепції екомережі на регіональному рівні дозволить вирішити ряд важливих завдань щодо збереження біологічного різноманіття, підтримання динамічної рівноваги між природними та антропогенними ландшафтами в регіоні, узгодженості використання природно-ресурсного потенціалу. Важливим надбанням від впровадження концепції екомережі є можливість оптимізувати природно-ресурсний потенціал, насамперед, рекреаційний, туристичний та біоресурсний.

Еколого-просвітницька робота з молоддю та громадськістю, популяризація природоохоронної роботи, привернення уваги до енергоощадності, раціонального використання природних ресурсів, збереження об'єктів та розширення площ природно-заповідного фонду Чернігівщини вкрай необхідне для сталого розвитку суспільства.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
2.5.1. Охорона навколишнього природного середовища, збереження та розвиток заповідних територій.	<ul style="list-style-type: none"> • збереження, розвиток та створення об'єктів природно-заповідного фонду; • розчищення та регулювання русел річок і водойм.
2.5.2. Створення умов для безпечного проживання та життєдіяльності населення.	<ul style="list-style-type: none"> • захист населених пунктів та сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод; • удосконалення системи управління відходами; • знешкодження токсичних відходів, очищення територій області від заборонених та непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин; • нормування викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами; • недопущення забруднення довкілля недостатньо очищеними стічними та зливовими водами; • залучення громадськості до проведення стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля; • реалізація природоохоронних заходів
2.5.3. Формування екологічної свідомості та екологічної культури громадян.	<ul style="list-style-type: none"> • інформаційно-просвітницька робота щодо збереження та охорони довкілля; • поширення пропаганди екологічного світогляду серед населення; • поширення екологічних знань і популяризація бережливого ставлення до навколишнього природного середовища серед учнівської та студентської молоді.

Очікувані результати:

- покращення екологічної ситуації, запобігання та попередження забруднення об'єктів довкілля;
- створення об'єктів природно-заповідного фонду.
- зменшення негативного техногенного впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людини;
- зменшення руйнування територій від шкідливої дії вод.
- підвищення рівня екологічної освіти, культури та свідомості громадян;

зниження рівня забруднення довкілля.

Індикатори:

- площа земель природно-заповідного фонду до загальної площі області;
- кількість розчищених водойм, одиниць.
- обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел;
  - кількість виданих дозволів на викиди в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
  - питома вага утилізованих відходів до загальної кількості утворених відходів;
  - кількість розроблених та реалізованих проектів щодо досягнення захисту територій від шкідливої дії вод, одиниць;
  - кількість виданих висновків з оцінки впливу на довкілля, одиниць;
  - кількість проведених громадських слухань, одиниць;
  - кількість проведених природоохоронних заходів та обсяги витрачених на них коштів;
  - кількість проведених інформаційно-просвітницьких заходів, одиниць/осіб;
  - кількість матеріалів екологічного спрямування, розміщених на офіційних сайтах, у ЗМІ;
  - кількість надрукованих видань еколого-просвітницької літератури.

Стратегічна ціль 3. Підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки

Характерною тенденцією останніх років є зростання частки сільського господарства, лісового та рибного господарства у валовій доданій вартості – з 18,4% у 2009 році до 28,2% – у 2017 році. Промисловість забезпечує 20,5 % ВДВ.

Область поліпшує свої позиції за рівнем вкालання інвестицій, вона належить до регіонів з їх дефіцитом. Обсяги інвестування як зовнішніх, так і внутрішніх інвестицій залишаються недостатніми для ефективного розвитку регіональної економіки та є нижчими за середньоукраїнські.

Підприємства регіону мають високий ступінь фізичного й морального зносу основних фондів, потерпають від нестачі обігових коштів і недоступності кредитних ресурсів для їх поповнення. Запровадження нових технологій у промисловості здійснюється досить повільно.

Значна частина секторів регіональної економіки фактично не включена в процес глобальних інновацій, які кардинально змінюють можливості економічних суб'єктів та регіонів. Незважаючи на високу частку осіб працездатного віку з вищою освітою, інноваційність продуктів та послуг є низькою, частка високотехнологічних виробництв та кількість суб'єктів економічної діяльності, які ефективно використовують високоосвічену робочу силу, недостатня.

Розраховувати на прискорений розвиток області без нарощування її

конкурентоспроможності не доводиться. Конкурентоспроможність регіону залежить від низки економічних та соціальних показників, основними з яких є: валовий регіональний продукт на душу населення, значний приріст якого неможливо забезпечити без розвитку інноваційного промислового сектору і збільшення частки в регіональній економіці виробництв з високою доданою вартістю; якість людського капіталу та збалансований розвиток всієї території області.

Економічний потенціал області досить значний і має великі експортні можливості, які можуть бути реалізованими за умови залучення додаткових інвестицій.

Залучення інвестицій залежить від загальної ситуації в Україні, але значну роль у формуванні сприятливого середовища відіграє створення умов для залучення інвестицій на регіональному рівні.

Підвищення конкурентоспроможності області, поліпшення її місця в рейтингу конкурентоспроможності регіонів, у свою чергу, сприятиме прискореному зростанню притоку інвестицій у область.

Крім економічного, в Чернігівській області зосереджений значний історико-культурний та туристичний потенціал, що робить територію регіону привабливою для розвитку різних видів туризму. Однак, рівень розвитку туристичної галузі області не відповідає туристично-рекреаційному потенціалу. Більшість туристично-рекреаційних об'єктів мають недостатньо розвинену інфраструктуру. Потребує розбудови готельне господарство регіону.

Саме тому стратегічною ціллю номер три для Стратегії обрано підвищення конкурентоспроможності області регіональної економіки. Загалом для досягнення цієї цілі буде здійснено низку проектів, які водночас вирішуватимуть проблеми, що виникають в економічній та соціальній сферах і які спрямовуватимуться на:

- підвищення конкурентоспроможності ключових галузей регіональної економіки, зокрема шляхом використання підвищення внутрішнього попиту на продукцію машинобудування (зокрема, у сфері оборонного комплексу) та світового попиту на продукти харчування;

- підвищення інноваційності виробництв через розвиток наукового потенціалу області;

- створення та вдосконалення нових місцевих і регіональних продуктів та послуг, зокрема у сфері рекреації та туризму;

- розвиток інфраструктури підтримки бізнесу.

Досягнення цієї стратегічної цілі має забезпечуватись шляхом реалізації трьох операційних цілей, які визначено ключовими.

Очікується, що реалізація стратегічної цілі 3 у перспективі призведе до таких результатів:

- створення нових високотехнологічних виробництв та інноваційних підприємств;

- активізації залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій до регіональної економіки;

- розвитку малого і середнього бізнесу;

- зростання ефективності зовнішньоекономічної діяльності;
- розширення обсягів використання туристичних ресурсів та підвищення привабливості об'єктів і місць, які мають туристичний потенціал;
- розроблення нових туристичних продуктів, розвитку інфраструктури та сфери послуг навколо конкретних об'єктів та пам'яток;
- створення нових робочих місць;
- підвищення доходів населення.

Оперативна ціль 3.1	Оперативна ціль 3.2	Оперативна ціль 3.3	Оперативна ціль 3.4	Оперативна ціль 3.5	Оперативна ціль 3.6
Реалізація регіонального інвестиційного потенціалу, нарощення обсягів інвестиційних надходжень	Сталий розвиток агропромислового комплексу	Розвиток високотехнологічного промислового виробництва	Стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва	Розвиток та розширення міжнародного економічного співробітництва	Підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів області

Оперативна ціль 3.1. Реалізація регіонального інвестиційного потенціалу, нарощення обсягів інвестиційних надходжень

Інвестиції були й залишаються драйвером розвитку регіону, а інвестиційна діяльність – це та сфера, де активність повинна бути перманентною, тому що від інвестицій залежить економічне зростання всієї області та добробут населення.

Завдяки інвестиціям відкриваються нові та модернізуються діючі підприємства, створюються робочі місця, покращується якість продукції та послуг, підвищується конкурентоздатність регіональних господарюючих суб'єктів на національному та міжнародному ринках тощо.

Не зважаючи на наявні успішні приклади та результати інвестиційної діяльності в області, аналіз обсягу та структури капітальних і прямих іноземних інвестицій впродовж 2014-2018 рр. свідчить в цілому про недостатнє зростання величини інвестицій та наявний дефіцит інвестиційних ресурсів, зокрема іноземних, що зумовлено впливом зовнішніх і внутрішніх чинників політичного та економічного характеру та виступає перепорою для розвитку економіки, підвищення конкурентоспроможності регіону та забезпечення соціального добробуту.

Проведений аналіз інвестиційної складової у розвитку області свідчить, що для нарощення позицій в інвестиційному контексті необхідно вирішити низку проблем:

- несприятливий інвестиційний клімат (економічна та фінансова нестабільність, неврегульованість питань фінансування та кредитування, недостатня розвиненість ринків капіталу, слабка розвиненість фондового ринку, відсутність належної системи гарантій та захисту інвестицій, зниження споживчого попиту через девальвацію національної валюти);

- недосконала законодавча база, часта зміна, суперечливість, неповнота та неоднозначність трактування чинних нормативно-правових актів, наявність значної кількості дозвільних органів, забюрократизованість та корупційні ризики;

- недостатній рівень державної підтримки інвестиційної діяльності, відсутність стимулів та преференцій для інвесторів;

- нерозвиненість інвестиційних інструментів та інвестиційного ринку;

- відсутність системного підходу до державного та регіонального управління розвитком інвестиційної сфери, недостатні фінансові можливості бюджетів усіх рівнів тощо.

Активна позиція та комплексний підхід до вирішення окреслених проблем дозволить з максимальною ефективністю реалізувати області свій інвестиційний потенціал, наростити інвестиційну активність, створити дієве та комфортне бізнес-середовище, що стане передумовою економічного та соціального зростання.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.1.1. Створення сприятливих умов та прозорого середовища для роботи інвесторів	<ul style="list-style-type: none"> • функціонування системи цільового пошуку та супроводу інвесторів; • забезпечення процесу надання якісних та своєчасних послуг інвестору; • сприяння спрямованості інвестиційних потоків на розвиток регіону.
3.1.2 Розвиток інституційної інфраструктури, що сприяє залученню інвестицій	<ul style="list-style-type: none"> • створення нових та оптимізація існуючих елементів регіональної інфраструктури, діяльність яких спрямована на залучення інвестицій; • сприяння створенню елементів інституційного середовища (індустріальних парків, наукових парків, кластерів тощо) як платформи для зростання інвестиційних потоків, розвитку інновацій та передових технологій; • збалансування інтересів влади, інвесторів та громадськості в питаннях залучення інвестицій, розвиток соціальної відповідальності бізнесу.
3.1.3. Підтримка інвестиційної активності та збільшення інвестиційних надходжень	<ul style="list-style-type: none"> • розробка сучасних інвестиційних продуктів; • проведення публічних заходів інвестиційного характеру; • сприяння розробці та реалізації програм міжнародної технічної допомоги, зростанню позабюджетного фінансування економічного та соціального розвитку; • організація та проведення навчальних заходів (семінарів, тренінгів, стажувань тощо) з актуальних питань інвестиційної діяльності.
3.1.4. Маркетингова промоція інвестиційного потенціалу та можливостей регіону.	<ul style="list-style-type: none"> • маркетингово-інформаційна підтримка інвестиційної діяльності (донесення до потенційних інвесторів інформації про інвестиційні продукти та конкурентні переваги регіону); • створення сучасних промоційних матеріалів про інвестиційні можливості області та проведення pr-заходів.

Очікувані результати:

- наявність дієвої та ефективної системи супроводу та підтримки інвесторів;
- покращення інвестиційного клімату та створення позитивного інвестиційного іміджу регіону;

- збільшення кількості елементів регіональної інфраструктури, діяльність яких спрямована на залучення інвестицій;
- збільшення кількості реалізованих інвестиційних проектів;
- забезпечення сталого економічного зростання та створення нових робочих місць;
- зростання темпів освоєння капітальних інвестицій та притоку прямих іноземних інвестицій.

Індикатори:

- обсяг залучених внутрішніх та зовнішніх інвестицій, темп їх приросту;
- кількість новостворених елементів регіональної інфраструктури, діяльність яких спрямована на залучення інвестицій;
- кількість реалізованих інвестиційних проектів;
- місце області у рейтингу інвестиційної ефективності;
- кількість введених у дію виробничих потужностей;
- кількість створених нових робочих місць.

Оперативна ціль 3.2. Сталий розвиток агропромислового комплексу

Область має низку можливостей, які можна задіяти для покращення становища сільських територій. Чернігівщина має невикористаний сільськогосподарський потенціал в м'ясо-молочному скотарстві, овочівництві, садівництві та переробці власно виробленої сільськогосподарської продукції.

Основою цього потенціалу є сприятливі природно-кліматичні умови, значні обсяги сільськогосподарських угідь та велика кількість незадіяних трудових ресурсів.

Досить висока затратність аграрного виробництва поряд з високими проміжними витратами (велика кількість посередників, податки, обмежена кількість сучасних складських приміщень для зберігання продуктів тощо) негативно впливають на прибутковість галузі, особливо тваринництва. Впродовж багатьох років великою проблемою цього сегменту ринку є значна затримка у розвитку його збутової інфраструктури та логістики.

Покращення якості сільськогосподарської продукції дозволить гідно конкурувати з імпортом. Цього можна досягти завдяки диверсифікації виробництва та запровадженню комплексної системи послуг агровиробникам у сфері розширення асортименту культур і видів рослинництва і тваринництва. Тут необхідно зосередитись на важливості балансу між рослинництвом і тваринництвом для забезпечення замкненого кола природної консолідації обох видів виробництва.

Організація розвитку ринкової інфраструктури повинна базуватись на двох аспектах:

- а) фізичний ринок, де сільськогосподарська продукція збирається і пропонується покупцям (центри оптової та роздрібної торгівлі);
- б) механізми співробітництва і каналів постачання, які забезпечать позиціонування сільськогосподарських виробників в ланцюгу доходів і достатнє планування виробництва. Організаційні схеми співробітництва додатково

забезпечують можливість для доступу до послуг, можливостей та фінансових ресурсів.

Особливістю сільського ринку праці є збереження тривалої негативної тенденції значних обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття серед сільського населення. Це обумовлено скороченням попиту на робочу силу як безпосередньо в сільській місцевості, так і за її межами.

Однією з гострих проблем у сфері зайнятості сільського населення області є невідповідність між попитом та пропозицією на робочу силу. Необхідно забезпечити реалізацію системи заходів для підвищення рівня зайнятості в сільській місцевості. Найбільший потенціал для її підвищення міститься саме у сфері малого та середнього бізнесу в селі, зокрема фермерства. При відповідній підтримці розвиток фермерства буде драйвером розвитку сільських територій завдяки створенню нових робочих місць і виробничої та соціальної інфраструктури.

Одним із шляхів відродження сільських територій є розвиток кооперації в аграрному секторі. Розвиток кооперативного руху, створення вигідних умов для збуту сільськогосподарської продукції та розбудова соціальної інфраструктури – все це дає поштовх для економічної ініціативи у сільській місцевості.

Успішність аграрного сектору в значній мірі залежить від його динамічності щодо освоєння новітніх технологій, використання ринкової кон'юнктури, а також організаційних змін, необхідних для його поступального розвитку. Необхідність поширення сільськогосподарських знань серед виробників сільського господарства, їх навчання та інформаційна підтримка визнана також у переважній більшості країн світу. В Україні цю роль покликана виконувати система сільськогосподарського дорадництва

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.2.1. Розбудова виробничої аграрної інфраструктури	<ul style="list-style-type: none"> • запровадження енергозберігаючих і високопродуктивних технологій вирощування та переробки сільськогосподарських культур; • будівництво сучасних потужних комплексів із приймання, очистки, сушіння зерна; • впровадження новітніх технологій у розвиток скотарства, свинарства, птахівництва, садівництва та нетрадиційних для області видів фермерства з використанням новітніх екологічно-безпечних технологій; • розвиток селекційної бази для рослинництва і тваринництва; • підтримка створення сучасних складських приміщень довготривалого зберігання аграрної продукції; • стимулювання переробки сировинних ресурсів високої якості, вироблених агровиробниками області (молоко класу «екстра», худоба вищої вгодованості, сертифікована овочева продукція, крупи, крохмалепродукти тощо); • використання потенціалу наукових установ та вищих навчальних закладів області в АПК.
3.2.2. Покращення доступу агровиробників та переробників до	<ul style="list-style-type: none"> • налагодження співпраці сільгоспвиробників з торгівельними мережами, перспективними ринками збуту та переробниками агропродукції, оптовими ринками;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
ринків збуту	<ul style="list-style-type: none"> • проведення ярмаркових заходів та підтримка участі у міжнародних заходах місцевих виробників з метою розширення ринків реалізації агропродукції; • консультативна підтримка агровиробників з питань сертифікації продукції; • стимулювання впровадження і функціонування систем управління якістю, безпечністю виробництва продуктів харчування, екологічного управління та інших систем управління відповідно до міжнародних стандартів. • сприяння створенню і функціонуванню мережі сучасних торговельних майданчиків;
3.2.3. Підтримка розвитку фермерства та малих сільгоспвиробників	<ul style="list-style-type: none"> • інформаційно-консультаційна підтримка фермерських господарств; • підтримка молодих фермерів та сімейних фермерських господарств; • популяризація використання успішних практик розвитку фермерства; • надання інформаційно-консультаційних послуг з питань створення та діяльності фермерських господарств; • залучення наукового потенціалу для інформаційної та організаційної підтримки фермерства; • фінансова підтримка розвитку фермерських господарств.
3.2.4. Розбудова системи сільськогосподарського дорадництва	<ul style="list-style-type: none"> • надання консультативного супроводу з питань ведення бізнесу для особистих селянських господарств; • реалізація ініціатив з розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості; • організація навчання сільгоспвиробників для підвищення ефективності ведення аграрного бізнесу; • заохочення молоді до переселення в сільську місцевість та допомога у реалізації її бізнес-планів; • сприяння поглибленню співпраці територіальних громад, представників аграрного бізнесу області та інших регіонів і країн; • навчання молоді основам ведення підприємницької діяльності у сфері етно-, еко-, агро-, сільського та зеленого туризму, принципам раціонального природокористування.
3.2.5. Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації	<ul style="list-style-type: none"> • інформування населення щодо переваг сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; • надання консультативних, дорадчих та інших послуг, що мають сприяти створенню та забезпеченню діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; • активізація діяльності територіальних громад у напрямку створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; • залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Очікувані результати:

- зростання обсягів виробництва та переробки сільськогосподарської продукції;
- розширення асортименту аграрної продукції;
- розширення ринків збуту сільгосппродукції, продуктів її переробки та

збільшення обсягів їх експорту;

- розбудова ланцюгів виробництва сільськогосподарської продукції «від поля до столу»;
- покращення доступу малих сільгоспвиробників до фінансових ресурсів;
- підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;
- розширення можливостей виходу на перспективні ринки збуту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;
- зростання рівня зайнятості сільського населення;
- створення нових робочих місць;
- підвищення якості трудових ресурсів сільських територій;
- підвищення рівня доходів сільського населення;
- підвищення якості надання сільськогосподарських послуг особистим селянським господарствам;
- розширення сфери докладання праці на селі

Індикатори:

- обсяг та темп зростання валової продукції сільського господарства;
- ефективність сільськогосподарського виробництва на 1 гектар;
- кількість сучасних складських приміщень для тривалого зберігання;
- питома вага експорту продукції агропереробки в загальному обсязі експорту області;
- кількість новостворених фермерських господарств;
- кількість новостворених с/г кооперативів;
- кількість діючих с/г дорадчих служб;
- розмір номінальної заробітної плати найманих працівників сільського господарства;
- кількість новостворених робочих місць у сільській місцевості.

Оперативна ціль 3.3. Розвиток високотехнологічного промислового виробництва

Інноваційний потенціал Чернігівської області дає можливість здійснювати досить ефективну регіональну інноваційну політику, охоплюючи кадровий склад науково-технічної та інноваційної сфери, забезпечувати суб'єкти господарювання науково-технічною інформацією та консультаційними послугами, впроваджувати сучасні форми організації і управління інноваційною діяльністю, забезпечувати захист інтелектуальної власності.

Наявність вищих навчальних закладів, наукових установ, організацій, наукових кадрів, кваліфікованих трудових ресурсів та наукових розробок дає в перспективі можливість для використання новітніх технологій та запровадження інновацій з метою розвитку високотехнологічного промислового виробництва.

Таким чином, першочергові заходи повинні спрямовуватися на спрощення доступу підприємців до сучасних інноваційних технологій, стимулювання налагодження діалогу між науковцями та бізнесом, реалізації їх інноваційних

ідей, проектів тощо.

Одним із засобів прискореного економічного розвитку регіонів є кластерний підхід, оскільки саме кластеризація економіки забезпечує високу конкурентоспроможність підприємств-учасників кластера як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.3.1. Оптимізація роботи ланцюгів «освіта-наука-виробництво» та формування промислових кластерів за перспективними напрямками виробництва.	<ul style="list-style-type: none"> • популяризація результатів наукових досліджень, прикладних розробок та інноваційної діяльності; • організація співпраці закладів вищої та професійної (професійно-технічної) освіти, установ та підприємств щодо впровадження сучасних технологій, виробництва інноваційного продукту, методів організації праці та управління.
3.3.2. Підвищення рівня диверсифікації виробництва	<ul style="list-style-type: none"> • сприяння налагодженню кооперативних з'язків промислових підприємств; • розробка та впровадження у виробництво інноваційної продукції; • стимулювання випуску високотехнологічної та конкурентоздатної продукції. • сприяння розвитку виробництва вимірювальних приладів, техніки та обладнання спеціального призначення через залучення інвестицій, стимулювання впровадження інноваційних технологій
3.3.3. Створення умов для використання новітніх технологій та запровадження інновацій	<ul style="list-style-type: none"> • проведення конкурсу на кращу інноваційну розробку. • залучення бюджетних та позабюджетних фінансових ресурсів на реалізацію інноваційних проектів; • функціонування центру підтримки підприємництва, інновацій та стартапів Чернігівської області з метою спрощення доступу підприємців до сучасних інноваційних технологій, стимулювання налагодження діалогу між науковцями та бізнесом, реалізації їх інноваційних ідей, проектів тощо.
3.3.4. Сприяння просуванню продукції товаровиробників області на внутрішньому та зовнішньому ринках.	<ul style="list-style-type: none"> • організація щорічного конкурсу на кращий товар Чернігівщини; • надання навчально-інформаційної та консультативної підтримки суб'єктам господарювання області щодо впровадження стандартів ISO та сертифікатів відповідності для експорту продукції.

Очікувані результати:

- підвищення ефективності, збільшення обсягів та диверсифікація промислового виробництва;
- розвиток перспективних для регіону галузей промисловості;
- модернізація виробничих потужностей промислових підприємств, створення нових виробництв;
- трансфер новітніх технологій та ноу-хау, комплексне використання ресурсів;
- збільшення обсягів реалізації інноваційної продукції.

Індикатори:

- обсяг реалізованої промислової продукції;
- індекс промислової продукції;
- кількість промислових підприємств, що впроваджують інновації;
- питома вага підприємств, що впроваджували інновації до загальної кількості підприємств;
- обсяг реалізованої інноваційної продукції;
- питома вага реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції;
- кількість впроваджених нових технологічних процесів;
- кількість впроваджених інноваційних видів продукції;
- загальна сума витрат на інноваційну діяльність.

Оперативна ціль 3.4. Стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва

Характерною особливістю розвитку малого підприємництва, як в області, так і в Україні, є його орієнтація на оптову та роздрібну торгівлю (26,0%). Спостерігається позитивна роль МСП у формуванні обсягу реалізованої продукції регіону та в наповненні місцевих бюджетів. Прослідковується суттєве збільшення звернень та кількості отриманих адміністративних послуг через ЦНАПи.

Поряд з цим потребує подальшого вдосконалення система розвитку бізнес-середовища в області, зокрема посилення державно-приватного діалогу та партнерства, розширення фінансово-кредитної, інформаційної та менторської підтримки підприємництва, а також покращення функціонування інфраструктури підтримки бізнесу та підвищення ефективності їх взаємодії.

Область є пілотною щодо участі у Програмі FORBIZ (EU4Business) з розробки та реалізації регіональних стратегічних документів, спрямованих на розвиток МСП, як невід'ємної частини регіонального розвитку через вдосконалення розділу Стратегії регіонального розвитку.

В діючому Плані з реалізації Стратегії (до 2020 року) напрацьовано ряд додаткових технічних завдань, спрямованих на спрощення доступу суб'єктів господарювання до фінансово-кредитних ресурсів, забезпечення ефективної діяльності центрів надання адміністративних послуг, розширення та підвищення ефективності функціонування наявної мережі інфраструктури підтримки бізнесу, тому у наступному періоді (2021-2027 роки) необхідно продовжити роботу щодо реалізації державної регіональної політики, об'єднання зусиль мешканців, влади та бізнесу для вирішення ключових питань, в тому числі розвитку МСП шляхом забезпечення подальшої роботи центрів підтримки підприємництва, створення розгалуженої мережі центрів надання адміністративних послуг, у тому числі надання переважної більшості послуг в електронному вигляді.

На сьогодні проблемними питаннями розвитку малого і середнього бізнесу в регіоні є:

- територіальна нерівномірність розвитку малого і середнього підприємництва;
- недосконалість системи стимулювання активного впровадження суб'єктами малого і середнього підприємництва інноваційних технологій, виробництва конкурентоспроможної продукції і послуг;
- слабкість матеріальної, технічної, фінансової, кадрової складових підприємницької діяльності;
- обмежений перелік адміністративних послуг, які можливо отримати в районних та міських центрах надання таких послуг;
- недостатньо розвинута інфраструктура підтримки підприємництва.

Для досягнення поставленої операційної цілі передбачається підвищити конкурентоспроможність суб'єктів малого та середнього підприємництва, розширити доступ бізнесу до фінансово-кредитних ресурсів, здійснювати інформаційно-консультаційну допомогу; впроваджувати заходи, спрямовані на розвиток інфраструктури підтримки МСП та забезпечення надання якісних публічних послуг; впроваджувати необхідні заходи, спрямовані на забезпечення МСП необхідними трудовими ресурсами

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.4.1. Підвищення конкурентоспроможності суб'єктів малого та середнього підприємництва.	<ul style="list-style-type: none"> • підтримка інноваційної, наукової та науково-технічної діяльності, інтенсифікація процесу передачі здобутків науки до сектору МСП; • підтримка місцевого товаровиробника, розвиток виробництва товарів, які заміщують імпортні, промоція бренду «Чернігівщина, купиуй рідне».
3.4.2. Розширення доступу бізнесу до фінансово-кредитних ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> • ефективне використання наявних та напрацювання додаткових механізмів фінансової державної підтримки МСП в області; • спрощення доступу до кредитних ресурсів та активізація кредитування МСП; • впровадження принципів державно-приватного партнерства в фінансуванні МСП інноваційної спрямованості; • сприяння залученню міжнародної донорської допомоги для підтримки та розвитку підприємництва, в тому числі підвищення спроможності МСП використовувати можливості грантових програм для стартапів.
3.4.3. Інформаційно-консультаційна допомога, розвиток інфраструктури підтримки МСП та забезпечення надання якісних публічних послуг	<ul style="list-style-type: none"> • інформаційна підтримка суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема через створення, впровадження і забезпечення діяльності системи надання консультаційно-менторської допомоги; • створення та функціонування сучасної інфраструктури надання адміністративних послуг, впровадження зручних та доступних електронних сервісів; • розвиток мережі елементів інфраструктури мсп, які надають консультаційні послуги, проводять навчання та забезпечення їх ефективного функціонування; • сприяння розвитку соціального підприємництва; • консолідація зусиль органів влади і бізнесу області з метою вирішення актуальних питань у сфері підприємництва; • формування позитивного іміджу підприємництва, реалізація ініціатив, які пропагують підприємництво;

3.4.4. Забезпечення малого та середнього підприємництва необхідними трудовими ресурсами відповідно до ринкових потреб.	<ul style="list-style-type: none"> • підтримка молодіжних підприємницьких ініціатив. • здійснення моніторингу потреб МСП у працівниках, заохочення більшої кооперації бізнесу та навчальних закладів; • розробка та реалізація освітніх програм/стажувань у сфері навчання працівників для МСП.
--	--

Очікувані результати:

- полегшення виходу МСП на нові ринки;
- підвищення ефективності функціонування інфраструктури підтримки МСП в регіоні;
- вдосконалення регуляторного середовища;
- розширення доступу МСП до фінансових ресурсів;
- підвищення гнучкості ринку праці;
- продовження і розширення ефективного діалогу між бізнесом та владою;
- удосконалення підприємницької культури, відповідальне ведення бізнесу;
- зростання ефективності використання інтелектуально-кадрового капіталу області для розвитку МСП;
- збільшення економічно активної частки населення, в тому числі осіб пенсійного віку.

Індикатори

- кількість суб'єктів малого і середнього підприємництва на 10 тисяч осіб наявного населення;
- кількість взятих на облік юридичних осіб.
- кількість юридичних осіб, які припинили свою діяльність;
- кількість взятих на облік фізичних осіб-підприємців;
- кількість фізичних осіб-підприємців, які припинили свою діяльність;
- кількість зайнятих працівників в МСП;
- кількість зайнятих працівників на МСП в середньому на одному підприємстві;
- темп росту обсягів реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єктами МСП регіону;
- динаміка надходження до місцевих бюджетів від діяльності МСП регіону;
- місце області у рейтингу легкості ведення бізнесу doing business;
- обсяг бюджетних витрат на стимулювання розвитку МСП

Оперативна ціль 3.5. Розвиток та розширення міжнародного економічного співробітництва

У сучасних умовах, коли близько 40% валового регіонального продукту області формується за рахунок експорту, однією з головних передумов

ефективного функціонування регіональної економіки, запорукою її динамічного розвитку є зростання присутності Чернігівщини на зовнішніх ринках.

Часткова або повна втрата традиційні ринки збуту, що відбулася протягом останніх років, підсилює необхідність пошуку ефективних рішень для розвитку експорту регіональної продукції.

За таких умов вкрай важливим є питання створення належних умов для місцевих суб'єктів господарювання, націлених на нарощування та реалізацію експортного потенціалу регіону на зарубіжних ринках, збалансованість зовнішньоекономічного обміну товарами та послугами, диверсифікацію ринків збуту регіональної продукції та здобуття нових позицій на зовнішніх ринках, збільшення обсягів експорту, налагодження партнерських відносин із закордонними діловими колами.

Для цього необхідно проводити якомога більше результативних інформаційні кампанії, заходів для участю міжнародних експертів, іноземних бізнесових кіл, забезпечувати роботу з дипломатичними установами та міжнародними організаціями.

Крім того, важливим аспектом розвитку міжнародного економічного співробітництва регіону є формування його позитивного іміджу серед міжнародної спільноти та забезпечення ефективного міжрегіонального та транскордонного співробітництва із регіонами інших країн.

Так, налагодження комунікації з регіонами іноземних держав, виготовлення та розповсюдження презентаційної продукції про область серед міжнародних владних та ділових кіл, проведення різних презентаційних заходів, виставок і ярмарок, спрямованих на розвиток міжрегіонального та транскордонного співробітництва дозволять забезпечити формування у закордонних партнерів позитивного іміджу про область задля розв'язання внутрішніх економічних і соціальних проблем та інтеграції регіональної економіки в систему міжнародних економічних зв'язків.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.5.1. Формування позитивного міжнародного іміджу Чернігівської області	<ul style="list-style-type: none"> • промоція потенціалу області, її суб'єктів господарювання, організацій та установ, їх логотипів, на національних і міжнародних публічних заходах; • популяризація знакових для області історичних дат серед міжнародної спільноти; • виготовлення презентаційної продукції про Чернігівщину, у тому числі брендваної сувенірної продукції з логотипами області, сучасних промо-матеріалів тощо, її розповсюдження серед міжнародних владних та ділових кіл, дипломатичних представництв, організацій та установ; • популяризація спеціалізованих сайтів чернігівської області та їх сторінок у соціальних мережах серед міжнародної спільноти; • проведення презентаційних заходів в області за участю міжнародної спільноти.
3.5.2. Створення умов для посилення спроможності виробників щодо експорту товарів та послуг	<ul style="list-style-type: none"> • проведення інформаційних кампаній серед підприємств Чернігівської області щодо можливостей для розширення їхньої присутності на міжнародних торговельних ринках, спрощення їх переорієнтації на нові ринки збуту з

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	<p>урахуванням зон вільної торгівлі;</p> <ul style="list-style-type: none"> • .сприяння пошуку, встановленню та розвитку прямих ділових зв'язків між підприємствами-експортерами Чернігівської області та іноземними партнерами; • просування продукції підприємств області на зовнішні ринки через взаємодію з представництвами України за кордоном та іноземних держав в Україні, а також з іншими міжнародними організаціями; • представлення окремих виробничих і експортних можливостей суб'єктів господарювання Чернігівської області та її експортного потенціалу в цілому, в тому числі іміджевих виставкових стендів, на міжнародних ділових та виставково-ярмаркових заходах, які проводяться в Україні та її за межами; • сприяння збільшенню обсягів продукції та послуг з високою часткою доданої вартості в структурі експорту Чернігівської області; • взаємодія з суб'єктами господарювання чернігівської області з питань розвитку міжнародної торгівлі шляхом проведення інформаційно-освітніх кампаній, організації спільних ініціатив і періодичних заходів, тощо; • забезпечення функціонування експортного веб-порталу для інформаційної підтримки експортерів Чернігівської області.
<p>3.5.3. Розвиток міжрегіональної та транскордонної співпраці</p>	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток всебічного співробітництва з регіонами іноземних країн, в т.ч. в рамках укладених документів про міжрегіональну співпрацю; • розширення кола закордонних регіонів-партнерів чернігівської області, в т.ч. шляхом підписання нових міжрегіональних документів про співпрацю; • налагодження та розвиток співробітництва з науково-освітніми установами, підприємствами, громадськими організаціями, об'єднаннями та іншими організаціями з питань транскордонного співробітництва; • сприяння суб'єктам та учасникам транскордонного співробітництва у використанні ними можливостей щодо участі у відповідних програмах за підтримки міжнародної технічної допомоги.

Очікувані результати:

- підвищення рівня обізнаності міжнародної спільноти про потенційні переваги області для налагодження та розвитку взаємовигідного співробітництва;
- підвищення рівня обізнаності товаровиробників Чернігівської області щодо перспективних напрямів зовнішнього торговельного співробітництва;
- зростання обсягів зовнішньої торгівлі;
- полегшення доступу товарів і послуг Чернігівської області на зовнішні ринки;
- забезпечення участі підприємств Чернігівської області у міжнародних заходах;

- збільшення питомої ваги продукції та послуг з високою часткою доданої вартості в загальному показнику експорту;
- поглиблення взаємовигідного міжрегіонального співробітництва;
- об'єднання зусиль суб'єктів транскордонного співробітництва для розв'язання спільних проблем прикордонних регіонів;
- залучення додаткових зовнішніх джерел фінансування та досвіду закордонних фахівців для розвитку транскордонного співробітництва.

Індикатори:

- кількість міжнародних заходів, на яких презентовано потенціал області;
- кількість видів виготовленої презентаційної продукції про область;
- темп зростання експорту товарів та послуг;
- сальдо зовнішньоторговельного балансу Чернігівської області;
- кількість країн-партнерів в зовнішньоекономічній діяльності;
- кількість підприємств, яким здійснено часткове відшкодування витрат на участь у виставково-ярмаркових заходах на національному та міжнародному рівнях;
- кількість інформаційно-комунікативних заходів;
- кількість відвідувачів експортного веб-порталу;
- кількість реалізованих спільних проектів в рамках міжнародної технічної допомоги.

Оперативна ціль 3.6. Підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів області

В Чернігівській області зосереджений значний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал, що робить територію регіону привабливою для розвитку різних видів туризму.

Природно кліматичні умови дають можливість для розвитку туризму у сільській місцевості. В області все більшого розвитку набуває активний туризм, зокрема водний. Наявні водні об'єкти, джерела мінеральних вод, лісовий фонд, різноманітна ландшафтна структура сприятлива для збалансованого розвитку різних напрямків рекреаційної діяльності.

Незважаючи на ресурсну забезпеченість та безмежні потенційні туристичні можливості, Чернігівська область не має можливості конкурувати з розвинутими туристичними регіонами через недостатній розвиток туристичної інфраструктури та якості туристичних послуг.

Більшість туристично-рекреаційних об'єктів мають недостатньо розвинену інфраструктуру (відсутність сучасних туалетів, закладів розміщення та харчування, облаштованих місць для продажу сувенірної та рекламної продукції). Готельне господарство регіону потребує розбудови.

Проблемним питанням залишається транспортна доступність туристичних центрів області та транспортна ізоляваність м. Чернігова від інших обласних центрів України.

Рівень розвитку туристичної галузі області не відповідає туристично-рекреаційному потенціалу. Існує необхідність створення та просування сучасних конкурентоспроможних туристичних продуктів, орієнтованих у тому числі і на іноземних туристів.

Тому перспективними напрямками є сприяння у розробці інноваційних туристичних продуктів, у тому числі із застосуванням інтерактивних та інформаційних технологій; створення обласного осередку розвитку туризму та промоції туристичного потенціалу регіону на внутрішньому та зовнішньому ринках туристичних та рекреаційних послуг; розробка та просування туристичних брендів області тощо.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
3.6.1. Формування позитивного іміджу області як регіону, привабливого для туризму	<ul style="list-style-type: none"> • створення обласного осередку розвитку туризму та промоції туристичного потенціалу регіону на внутрішньому та зовнішньому ринках туристичних та рекреаційних послуг; • розробка та просування туристичних брендів області; • створення та поширення інформаційної та промпродукції про туристично-рекреаційний потенціал регіону, його історико-культурну спадщину та наявні послуги за допомогою сучасних засобів (туристичні сайти, соцмережі, мобільні додатки тощо), а також у традиційних ЗМІ; • сприяння створенню документальних та художніх фільмів, що висвітлюватимуть минуле та сучасність регіону. • проведення промотурів для тревел-блогерів, ЗМІ, туристичних операторів та тур агенцій; • підтримка участі представників туристичної сфери області у регіональних та міжнародних виставках, форумах, презентаціях тощо; • організація та проведення масових заходів туристичного спрямування міжрегіонального та міжнародного рівнів.
3.6.2. Розвиток рекреаційної інфраструктури та підвищення привабливості наявних об'єктів	<ul style="list-style-type: none"> • створення та розвиток мережі інтерактивних туристично-інформаційних центрів; • раціональне використання об'єктів історико-культурної спадщини для провадження туристичної та іншої господарської діяльності; • встановлення елементів дорожньої навігації до туристичних об'єктів; • розвиток інфраструктури та сфер послуг навколо історико-культурних та природно-рекреаційних об'єктів, на туристичних маршрутах; • облаштування рекреаційних зон та зон короткочасного відпочинку.
3.6.3. Розвиток зеленого (екологічного), подієвого, активного та інших видів туризму, створення сучасних туристичних маршрутів та продуктів, а також центрів відпочинку	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження міжнародного та вітчизняного досвіду з розвитку різних видів туризму та рекреації; • сприяння у розробці інноваційних туристичних продуктів, у тому числі із застосуванням інтерактивних та інформаційних технологій; • організація навчань з розвитку туризму для представників органів влади, місцевого самоврядування, туристичної сфери області та бажаючих займатись туристичною діяльністю,

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	надання їм консультативної та методичної підтримки; <ul style="list-style-type: none"> розвиток державно-приватного партнерства та комунікації між представниками туристичного ринку; розробка та впровадження нових туристичних маршрутів, їх маркування; популяризація фестивального руху в громадах області. стимулювання розвитку сільського зеленого туризму для активізації розвитку сільських територій і громад впровадження кластерних моделей розвитку існуючих та новостворених сучасних туристичних продуктів;

Очікувані результати:

- зростання кількості якісних об'єктів інфраструктури у сфері туризму;
- нові конкурентоспроможні туристичні продукти;
- збільшення туристичних потоків та кількості відвідувачів туристичних об'єктів області;
- розвиток підприємництва у сфері туризму та суміжних галузях; збільшення надходжень до місцевих бюджетів області від надання туристичних послуг.

Індикатори:

- кількість відвідувачів туристичних об'єктів області;
- сума надходжень туристичного збору до місцевих бюджетів області;
- сума надходжень до зведеного бюджету від господарської діяльності суб'єктів туристичної діяльності області.
- кількість садиб сільського зеленого туризму

Стратегічна ціль 4. Прискорений інноваційний розвиток пріоритетних сфер економічної діяльності.

Стратегічний пріоритет розвитку економіки області до 2027 року на засадах конкурентоспроможності в національному та глобальному просторі є одним з найважливіших напрямів проривного суспільного розвитку регіону, адже найперше визначає можливості оптимізації структури економіки, промислового виробництва та розвитку області на основі смарт-спеціалізації, підвищення експортного потенціалу ключових секторів економіки, модернізації та переоснащення техніко-технологічної бази промислового виробництва, розвитку наукомістких, енерго- та екологоефективних і високотехнологічних промислових виробництв із зростаючою економічною і соціальною віддачею, а у підсумку – розширення ринків збуту для вітчизняної продукції.

Смарт-спеціалізація полягає у виявленні та реалізації унікального для кожного регіону потенціалу економічного розвитку, заснованого на його специфічних конкурентних перевагах. Обґрунтована смарт-спеціалізація регіону здатна достатньо швидко активізувати якісні структурні економічні трансформації та підвищити конкурентоспроможність економіки регіону у національному та глобальному просторі. Окрім цього, імплементація принципів смарт-спеціалізації при виборі пріоритетних сфер економічної

діяльності в регіоні відкриває можливості залучення коштів європейських структурних та інвестиційних фондів для стимулювання розвитку обраних сфер.

Стратегія смарт-спеціалізації є актуальною для досягнення сталого зростання, сприяючи переходу до ресурсозберігаючої економіки, створюючи конкурентні переваги на внутрішніх та зовнішніх ринках; підтримуючи структурні зміни, пропонуючи нові та кращі робочі місця та соціальні інновації. Смарт-спеціалізація дає можливість розблокувати регіональний потенціал для структурних і технологічних змін, а також промислової модернізації на інноваційних засадах.

Результати дослідження «Smart specialisation in E&IA countries», проведеного групою експертів Joint Research Centre (JRC) Європейської комісії, виявили для Чернігівської області види економічної діяльності, які можуть бути визнані такими, що володіють інноваційним потенціалом.

Базуючись на результатах дослідження JRC та здійснивши поглиблене вивчення статистичної та аналітичної інформації щодо науково-дослідної та інноваційної діяльності Чернігівській області в розрізі видів та підвидів економічної діяльності, а також враховуючи розвиненість необхідної інфраструктури, потенціал суміжних галузей, інвестиційну привабливість тощо, визначено перелік видів діяльності, які можуть сформувати основу для смарт-спеціалізації області.

На основі здійснення широкомасштабних обговорень та процесу підприємницького відкриття напрямками смарт-спеціалізації регіону було визначено перспективні напрямки, які мають інноваційний потенціал та зайнятих та можуть стимулювати нарощення обсягів випуску продукції в суміжних видах економічної діяльності, а також сприяти прискореному розвитку регіону.

Досягнення стратегічної цілі передбачається через реалізацію трьох оперативних цілей:

Оперативна ціль 4.1	Оперативна ціль 4.2	Оперативна ціль 4.3
Нарощування виробництва якісної сільгоспсировини та розвиток її поглибленої переробки	Розвиток «зелених» технологій	Розвиток інформаційних, інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження у різних сферах життєдіяльності і виробництва

Оперативна ціль 4.1. Нарощування виробництва якісної сільгоспсировини та розвиток її поглибленої переробки.

Врвховуючи значний потенціал області з витобництва сільгосппродукції та необхідності її поглибленої переробки, диверсифікації експорту в б сторону поствок продукції з високою часткою доданої вартості, визначенасаме ця оперативна ціль.

Попри позитивні акценти на переробну промисловість для промисловості регіону існують значні ризики в частині консервування старопромислової структури низькотехнологічних укладів, тобто нарощення

виробництва ресурсо- та енергоємної продукції з низьким ступенем переробки.

У цьому напрямку індустріально-технологічний розвиток економіки регіону можливий завдяки підтримці видів економічної діяльності, які характеризуються високим інноваційним потенціалом та зростаючою віддачею (високою доданою вартістю), збільшенню і диверсифікації високотехнологічного експорту, формуванню регіональної інноваційної системи (наука – освіта – бізнес), сприянню реалізації проєктів у сфері екологічно безпечних та технологій.

Регіон має значний потенціал у виробництві екологічно чистих продуктів харчування та органічного сільськогосподарського виробництва. На жаль, згадані можливості часто не використовуються або знаходяться на початкових етапах свого розвитку. Органічне сільськогосподарське виробництво узгоджується із загальноприйнятою у світі концепцією сталого розвитку, оскільки забезпечує стабілізацію та відновлення якісних параметрів земельних ресурсів. Крім того, гарантує диверсифікацію видів продовольства в країні та забезпечує населення якісними продуктами харчування, відкриває перспективу соціального та економічного зростання сільської місцевості, завдяки експорту сертифікованої продукції на світові ринки за значно вищими цінами.

Також портебують прискореного розвитку ІТ-технологій в сільському господарстві; активізація ведення наукових досліджень у сфері технологізації та автоматизації сільського господарства.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проєктів
4.1.1 Створення умов для нарощування виробництва сільгосппродукції та розбудова ланцюгів її переробки за схемою «від поля до столу»	<ul style="list-style-type: none"> • підтримка кластерних ініціатив і розвиток кластерної співпраці з виробництва і реалізації продуктів харчування; • сприяння розвитку коопераційних зв'язків між виробниками та переробниками сільгоспсировини; • поглиблення співпраці виробників сільськогосподарської продукції з науковими та освітніми установами області та виробниками сучасного обладнання; • розширення можливостей виходу безпечної сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки на перспективні ринки збуту; • налагодження співпраці переробних підприємств та виробників нішевих культур; • проведення модернізації підприємств та відкриття нових ліній по переробці нішевих культур.
4.1.2. Розвиток органічного землеробства та виробництва екологічно чистих продуктів харчування	<ul style="list-style-type: none"> • надання сільгоспвиробникам інформаційно-консультативної підтримки з питань виробництва екологічно чистих продуктів та органічного землеробства; • надання фінансово-кредитної підтримки сільгоспвиробникам та переробникам для розвитку виробництва екологічно чистих продуктів та органічного землеробства; • модернізація виробничих потужностей і впровадження технологій виробництва екологічно чистих та органічних

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	продуктів; • створення сучасних виробництв з випуску органічної продукції та екологічно чистих продуктів; • формування культури виробництва та споживання продукції органічного сільського господарства та пропагування здорового способу життя серед населення області та активне інформування про користь органічної продукції через засоби комунікації.
4.1.3. Підтримка розвитку інновацій в агропромисловому секторі економіки області	• розвиток ІТ-технологій в сільському господарстві; • сприяння веденню наукових досліджень у сфері технологізації та автоматизації сільського господарства; • розвиток зв'язків між освітою та МСБ у сфері сільського господарства на основі створення короткострокових освітніх курсів із впровадження «smart-farming».

Очікувані результати

- розширення ринків збуту безпечної с/г продукції та збільшення обсягів її експорту;
- створені ланцюги виробництва сільськогосподарської продукції «від поля до столу»;
- доступ малих сільгоспвиробників до фінансових ресурсів та освітніх програм, необхідних для вдосконалення технології та впровадження інновацій для ведення сільського господарства;
- підвищення якості сільськогосподарської продукції та продуктів її поглибленої переробки;
- створення нових робочих місць;
- розширення можливостей виходу на перспективні ринки збуту безпечної сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;
- впровадження і поширення прогресивних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій в сільському господарстві, в тому числі з диференційованим підходом та gps-систем агромоніторингу;
- діджиталізація сільського господарства.

Індикатори:

- частка продукції органічного землеробства в загальному обсязі сільськогосподарської продукції;
- обсяг реалізації продуктів переробки сільгоспсировини з високою доданою вартістю, в тому числі на експорт.
- кількість господарств, які виробляють органічну продукцію;
- кількість господарств, які експортують екологічно чисті продукти харчування;
- площа сільськогосподарських угідь, що задіяні для використовуються для виробництва органічної продукції

4.2. Розвиток «зелених» технологій

У результаті загальної світової тенденції споживацького ставлення до природи і до всіх її ресурсів, отримуємо чималу кількість негативних наслідків (забруднені ґрунту, води і повітря, виснаження багатьох невідновних природних копалин, глобальні зміни клімату, втрата біорізноманіття). Стає очевидним, що перехід до нової моделі економіки неминучий у силу сформованої екологічної ситуації. Провівши моніторинг та оцінюючи ситуацію, багато розвинених країн стають на шлях «зеленої економіки», розвиваючись саме в напрямку «еко-інновацій».

На часі – прискорене впровадження екологічних технологій, що виключають забруднення навколишнього середовища, забезпечують уникнення потрапляння забруднення у навколишнє середовище; нових виробничих процесів, які менше забруднюють навколишнє середовище або більш ефективно використовують ресурси, ніж альтернативні. Це також раціональне управління відходами, екологічний моніторинг та вимірювальні прилади; «зелені» енергетичні технології тощо.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
4.2.1 Підтримка розвитку інновацій у сфері «зелених технологій»	<ul style="list-style-type: none"> • сприяння розвитку та використання екологічних інновацій та біотехнологій в енергетиці, хімічній, паперово-целюлозній, деревообробній, меблевій, легкій промисловості, виробництві палива, еко-упаковки, добрив, очищенні води, та інших сферах; • максимальна переробка відходів та повторне їх використання у сільськогосподарському, промисловому виробництві, будівництві, енергетиці та інших сферах; • поглиблення співпраці підприємств реального сектора економіки з науковими та освітніми установами області у сфері «зелених технологій»; • сприяння партнерству наукових установ та потенційних споживачів щодо практично-дослідницької роботи в сфері розробки, впровадження і розвитку «зелених технологій»; • підтримка публічних кампаній та комунікаційних заходів, орієнтованих на формування суспільної культури екологічного та здорового способу життя. • підтримка інноваційних проектів з розробки біотехнологій

Очікувані результати:

- зменшення забруднення навколишнього середовища;
- мінімізація забруднення ґрунтів небезпечними забруднюючими речовинами та відходами;

Оперативна ціль 4.3. Розвиток інформаційних, інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження у різних сферах життєдіяльності і виробництва

Регіон має значний економічний та науково-технічний потенціал, розвинутий ІТ-сектору. Тобто регіон має передумови для створення конкурентоспроможного науково-освітнього кластера із спеціалізацією на підготовці висококваліфікованих фахівців інженерних спеціальностей. При

цьому якість освітніх послуг в регіоні повинна розглядатись одночасно і як передумова формування освіченого, активного, креативного члена суспільства.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
4.3.1. Сприяння якісній підготовці фахівців ІТ-індустрії та поглиблення цифрової освіченості суспільства	<ul style="list-style-type: none"> • підвищення рівня інформаційної компетентності населення; • популяризація ІТ-знань та поширення їх серед дітей, молоді, вчителів; • створення мережі освітніх ІТ-парків, інших елементів освітньої інфраструктури в ІТ-сфері; • підтримка розвитку STEM-освіти.
4.3.2. Формування в регіоні сприятливого середовища для розвитку ІТ-індустрії	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток комунікативних майданчиків між суб'єктами ІТ-послуг та потенційними споживачами. • створення інфраструктури підтримки суб'єктів ІТ-сфери; • ведення системних досліджень ІТ-ринку, сприяння його прогнозованому розвитку.
4.3.3. Створення інтегрованої та прозорої системи управління територіями на основі ІТ-технологій	<ul style="list-style-type: none"> • створення системи для збору, аналізу та візуалізації обробки інфраструктурних даних (побудова інформаційно-операційних платформ, цифрової архітектури тощо); • сприяння веденню науково-технічних розробок для побудови структури розумного управління територіями; • використання інтелектуальних систем в управлінні: дорожнім рухом, вуличним освітленням, громадським транспортом, сповіщенням про надзвичайні ситуації (нс), кнопками екстреного реагування, іншими сферами громадського життя; • громадські системи охорони та безпеки, як працюють в режимі реального часу; • персоналізований моніторинг енергоспоживання; • створення і розвиток інтегрованої мережі відеоспостереження у громадських місцях; • використання датчиків з метою вимірювання екологічних динамік: забрудненості повітря, санітарного стану населених пунктів, моніторинг систем водопостачання; • створення сучасної інфраструктури для людей з обмеженими можливостями з використанням ІТ-технологій; • розвиток та впровадження інноваційних форм залучення жителів до управління населеними пунктами (сервіси, додатки тощо).
4.3.4. Забезпечення доступності Інтернету	<ul style="list-style-type: none"> • розвиток публічної мережі WI-FI; • максимальне покриття високошвидкісним інтернетом населених пунктів області.
4.3.5. Впровадження ІКТ в реальний сектор економіки та сферу послуг	<ul style="list-style-type: none"> • впровадження спеціалізованих інструментів та продуктів ІКТ для перспективних галузей сфер економічної діяльності регіону; • розвиток послуг і систем, спрямованих на поліпшення якості життя населення та спрощення доступу до цифрових інновацій;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	<ul style="list-style-type: none"> • розробка концепцій створення і впровадження корпоративних інформаційних систем управління (КІСУ); • створення дигітального майданчика для розбудови співпраці між науковим та виробничим сектором в ІТ-сфері;
<p>4.3.6 Розвиток електронних адміністративних послуг, відкритості та прозорості влади для громадян, представників бізнесу та громадських організацій</p>	<ul style="list-style-type: none"> • діджиталізація надання адміністративних послуг, створення «прозорих офісів», розбудова мережі ЦНАПів. • створення ефективної електронної системи взаємодії між державою та громадянином; • створення сучасної інфраструктури зручних та доступних електронних сервісів для надання адміністративних послуг громадянам; • створення публічної політики (програм), що стимулюватимуть органи влади і комунальні підприємства оприлюднювати набори даних для громадскості та розробників; • запровадження практики співпраці органів влади з ІКТ-компаніями з метою розробки інноваційних продуктів та сервісів, заснованих на обробці масивів великих даних (big-data) та використання хмарних технологій.
<p>4.3.7. Використання ІКТ розробок для зворотнього зв'язку з жителями області</p>	<ul style="list-style-type: none"> • розробка та впровадження комунікаційних платформ для населення; • впровадження системи обробки даних опитування населення.

Очікувані результати:

- діджиталізація економіки і сфери послуг;
- розширення кадрового потенціалу ІТ-індустрії;
- забезпечено ефективну комунікацію між суб'єктами ІТ-послуг та потенційними споживачами;
- ефективне управління інфраструктурою населених пунктів;
- зменшення необхідності безпосереднього відвідування органів влади;
- вдосконалення якості життя населення на базі використання інформаційних технологій;
- підвищення рівня громадської безпеки населених пунктів;
- подолання інформаційної нерівності;
- зниження рівня корупції;
- створено інтегровану та прозору систему управління;
- оптимізація інформаційної інфраструктури й системи безпеки;
- оцінка ефективності інвестицій в ІТ;
- отримання максимального ефекту від впровадження іт за одночасної мінімізації витрат;
- зростання рівня задоволення населення досвідом користування адміністративними послугами;
- діджиталізовані, адміністративні послуги та можливість цілодобового їх отримання;

- відкритість та прозорість діяльності публічної адміністрації;
- забезпечення доступу до публічної інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій;
- деперсоніфікація взаємовідносин громадян, представників бізнесу у взаєминах із органами державної влади;
- утвердження функціонування системи сервісної держави на обласному рівні;
- системна цифрова трансформація публічних послуг;
- оперативне виявлення громадської думки щодо рівня задоволення населенням реалізації державної регіональної політики загалом та стратегії розвитку зокрема.

Індикатори:

- кількість випускників закладів вищої освіти області за ІТ-спеціальностями;
- рівень охоплення населення інтернет-послугами, абонентів на 100 жителів.
- кількість запроваджених сервісів е-врядування,;
- питома вага адміністративних послуг, які надаються в електронному вигляді.

Стратегічна ціль 5. Посилення спроможності громадянського суспільства.

Системний діалог органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськістю – одна із можливостей демократизації різних сфер державного управління і суспільного життя, забезпечення соціально-економічного розвитку, впровадження реформ з урахуванням потреб громадськості, забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина.

Залучення громадськості до співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування в певній мірі забезпечує право громадян брати участь в управлінні державними справами, виконує контрольну функцію шляхом надання інститутам громадянського суспільства можливості впливати на значне коло питань.

В області напрацьовано механізми взаємодії органів влади з представниками громадськості. Зокрема, представники інститутів громадянського суспільства входять до консультативно-дорадчих органів при органах виконавчої влади (у тому числі облдержадміністрації, її структурних підрозділів), а також включаються до складу оргкомітетів, робочих груп з підготовки та реалізації обласних програм, соціально значимих проєктів.

Разом з тим, є потреба пошуку більш ефективних механізмів взаємодії з інститутами громадянського суспільства, залучення їх до формування та реалізації державної та регіональної політики, а в підсумку — сприяння розвитку в області громадянського суспільства.

Одним із основних джерел донесення до громадян соціально важливої інформації є засоби масової інформації. Інформаційний простір Чернігівщини є достатньо насиченим, наявні належні умови для вільної та безперешкодної

діяльності суб'єктів інформаційних відносин. Проте загальною загрозою для інформаційного простору Чернігівщини як складової інформаційного простору України залишається розгорнута проти України інформаційна війна.

Забезпечення інформаційної безпеки, суспільної стабільності та злагоди на Чернігівщині потребує, зокрема, мережі сучасних та проактивних місцевих ЗМІ, перш за все, — теле- та радіомовників, підвищення їх кадрової та матеріально-технічної спроможності, розбудови власного мовлення територіальних громад та загальної інфраструктури теле- і радіомовлення.

Оперативна ціль 5.1	Оперативна ціль 5.2
Підвищення ефективності діяльності інститутів громадянського суспільства	Покращення доступу громадськості до інформації

Оперативна ціль 5.1. Підвищення ефективності діяльності інститутів громадянського суспільства

Держава та громадянське суспільство доповнюють один одного. Держава функціонує на основі механізмів управління, громадянське суспільство — самоорганізації, але разом вони виконують необхідну функцію механізмів адаптації політичної системи суспільства.

Ставши на шлях демократичного розвитку, українське суспільство має подолати недовіру до влади й відчуження значної частини українського народу від громадського життя й політики; позбутися стереотипів свідомості, використати засоби громадянського суспільства для зменшення впливу держави на політичні процеси в суспільстві. Демократичні інститути влади мають керуватися принципами демократії на практиці, а не формально.

Утвердження громадянського суспільства є непростю та тривалою справою. Саме на вирішення цих завдань направлені зусилля розробників цього напрямку Стратегії.

Особливо важливою віковою групою з точки зору людського потенціалу є молодь. Від участі цього ресурсу у формуванні та реалізації порядку денного розвитку області залежить успішність розвитку та процвітання всього регіону. Молодь має стати провідником інноваційних змін. Тому необхідно створювати безпечне середовище та найкращі умови для навчання й виховання, всебічного розвитку та самореалізації, комунікації та взаємодії, забезпечити соціальну та психологічну підтримку для молоді усіх вікових категорій.

Водночас у процесі соціального становлення та розвитку молоді існують певні виклики, з-поміж яких чи не основний – брак життєвого та професійного досвіду, наслідком чого є невисокий рівень життя і обмежені можливості участі в суспільних процесах.

Трансформаційні суспільні процеси в Україні зумовлюють посилення уваги до проблематики становлення молодого покоління, яке покликане сформувати громадянські та соціальні компетентності, забезпечити прояв

активної громадянської позиції і спроможність свідомо й відповідально робити свій вибір у житті.

Громадська активність реалізується, як правило, у форматі діяльності інститутів громадянського суспільства. Молодіжні організації є важливим фактором, що впливає на громадянську позицію молоді шляхом реалізації соціально значущих проектів та програм. У своїй діяльності вони орієнтуються на активну молодь і залучають її до групи організаторів своїх проектів. Опосередковано вони також охоплюють пасивну молодь, пропонуючи їм долучитися до заходів у якості глядачів. Таким чином вони здійснюють вагомий внесок в активізацію її громадянської свідомості.

Розкриття потенціалу молоді повинно сприяти підвищенню рівня її соціального зростання та становлення та сприяти сталому розвитку людського капіталу в області.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
5.1.1. Посилення інституційної спроможності організацій громадянського суспільства	<ul style="list-style-type: none"> • підвищення кваліфікації і розвиток професійних компетенцій представників організацій громадянського суспільства; • впровадження кращих практик управління в організаціях громадянського суспільства; • розвиток аналітичної складової у діяльності організацій громадянського суспільства та створення аналітичних продуктів; • сприяння впровадженню менторства у різних сферах. залучення інтелектуального потенціалу і досвіду громадських організацій експертно-менторського спрямування до вирішення технологічних, економічних і соціальних проблем; • розробка, розширення і впровадження нових форм залучення громадськості до процесу формування і реалізації державної політики.
5.1.2. Підвищення рівня правової і політичної культури жителів області	<ul style="list-style-type: none"> • проведення освітніх кампаній серед жителів області; • розвиток медіаграмотності та критичного мислення.
5.1.3. Впровадження соціального замовлення	<ul style="list-style-type: none"> • підвищення кваліфікації представників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері соціального замовлення; • розвиток бюджетної адвокації.
5.1.4 Підтримка громадських ініціатив населення, у т.ч. молоді, молодіжних та дитячих громадських організацій. Розвиток молодіжної інфраструктури.	<ul style="list-style-type: none"> • удосконалення системи підтримки громадських ініціатив населення, молоді, механізму ефективного партнерства з дитячими та молодіжними громадськими організаціями; • проведення конкурсу проектів для молодіжних та дитячих громадських організацій відповідно до пріоритетних завдань у молодіжній сфері та у сфері національно-патріотичного виховання; • заохочення активної громадської позиції та ініціативності молоді. створення умов для розвитку молодіжного самоврядування. сприяння інтеграції молоді в суспільство; • зміцнення та розвиток мережі молодіжних просторів (хабів); • створення необхідних умов для ефективно соціалізації молодих громадян; • залучення молодих людей до активного громадського, суспільного життя; • розвиток неформальної освіти молоді та удосконалення системи отримання додаткових знань;

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
	• розширення можливостей корисного й змістовного дозвілля молоді, її інтелектуального та духовного розвитку.

Очікувані результати:

- посилення інституційної спроможності та налагодження сталого розвитку організацій громадянського суспільства (ОГС);
- підвищення ефективності діяльності ОГС, рівня участі жителів області у діяльності громадянських об'єднань;
- підвищення громадської/ суспільної свідомості, відповідальності;
- зниження рівня соціальної напруги;
- підвищення якості прийнятих управлінських рішень;
- залучення ОГС до надання послуг населенню, вирішення соціальних проблем.
- розвинута молодіжна інфраструктура;
- соціальне становлення та розвиток молоді;
- створено умови для передачі органами державної влади частини своїх функцій недержавним організаціям у формі соціального замовлення;
- розширено можливості і збільшено різноманіття молодіжних громадських об'єднань, поглиблено процеси самоорганізації та самоврядування в молодіжному середовищі;
- більш активна участь молоді в різних формах безпосередньої та представницької демократії, молодіжної самоорганізації;
- створено систему ресурсного забезпечення молодіжних громадських об'єднань;
- створено умови для самореалізації молоді;
- забезпечено участь молоді в процесах прийняття рішень;
- задоволення соціальних потреб молоді;
- стимулювання участі молоді в життєдіяльності громадянського суспільства;
- формування громадянської позиції і патріотичне виховання, української громадянської ідентичності.

Індикатори:

- кількість активних ОГС в області;
- рівень довіри жителів області до ОГС;
- обсяг фінансування ОГС з місцевих бюджетів за програмами (проектами) соціального замовлення;
- підвищення рівня участі населення в діяльності ОГС;
- розмір виділеного фінансування з місцевих бюджетів на реалізацію соціальних програм і проектів;
- кількість громадських рад, що діють при органах влади.
- Кількість молодіжних інститутів громадянського суспільства;
- кількість реалізованих молодіжних проектів та заходів.
- кількість органів молодіжного самоврядування;

- обсяг бюджетного фінансування молодіжних заходів, проектів та програм;
- рівень охоплення молоді заходами, проектами та програмами, що реалізуються інститутами громадянського суспільства у відповідному напрямі;
- кількість представників молоді в громадських дорадчих органах, експертних радах органів державної влади.
- кількість створених об'єктів молодіжної інфраструктури;
- рівень охоплення молоді, діяльністю об'єктів молодіжної інфраструктури;
- кількість заходів (програм та проектів), що реалізуються об'єктами молодіжної інфраструктури.

Опративна ціль 5.2. Покращення доступу громадськості до інформації

Інформаційний простір Чернігівщини є достатньо насиченим, наявні належні умови для вільної та безперешкодної діяльності суб'єктів інформаційних відносин. Разом з тим, загальною загрозою для інформаційного простору Чернігівщини як складової інформаційного простору України залишається розгорнута проти України інформаційна війна.

Значною проблемою для інформаційної безпеки України на території області є недостатнє покриття сигналами національних телемовників території прикордонних районів. У той же час наявний на цих територіях достатній для якісного прийому рівень ефірного сигналу телеканалів російського телебачення. Проблема ускладнюється розгорнутою антиукраїнською пропагандою.

Слабкими сторонами місцеві мовників Чернігівської області залишається брак матеріальних та кадрових ресурсів, слабе матеріально-технічне забезпечення, брак ресурсів для створення власних продуктів.

Створення нових радіомовників — перш за все радіостанцій місцевих громад — гальмується браком коштів у місцевих бюджетах.

Завдання	Потенційно можливі сфери реалізації проектів
5.2.1 Розширення зони покриття сигналом вітчизняних теле- та радіомовників	<ul style="list-style-type: none"> • розбудова інфраструктури місцевого теле- та радіомовлення; • розвиток локального цифрового телебачення.
5.2.2. Посилення спроможності місцевих (локальних) ЗМІ	<ul style="list-style-type: none"> • створення радіостанцій місцевого мовлення в об'єднаних територіальних громадах; • підвищення кваліфікації працівників місцевих медіа у створенні контенту, менеджменті та маркетингу; • розвиток мережі розповсюдження локальних змі; • модернізація технічного та програмного оснащення місцевих теле- і радіомовників з урахуванням потреб громади.
5.2.3 Підтримка місцевих теле- і радіомовників у створенні якісного контенту	<ul style="list-style-type: none"> • створення публіцистичних, наукових, науково-популярних, дитячих програм та передач; • створення онлайн-платформи обміну та збереження телерадіоконтенту.

Очікувані результати:

- покращення доступу жителів області до інформації через збільшення

доступності сигналу загальнодержавних вітчизняних теле- і радіомовників (зокрема у прикордонних районах), а також через створення нових локальних медіа, перш за все радіостанцій місцевого мовлення;

- стимулювання створення нових і зміцнення спроможності наявних місцевих медіа, зокрема друкованих ЗМІ, що розповсюджуються на території окремих міст та/чи районів;

- збільшення кількості якісних теле- та радіопрограм власного виробництва;

- максимальне покриття території регіону сигналом вітчизняного телемовлення.

Індикатори:

- кількість радіоорганізацій місцевого мовлення, що виробляють власний контент (зокрема у прикордонних районах);

- кількість громадсько-політичних друкованих ЗМІ, що розповсюджуються на території окремих міст та/чи районів;

- зменшення кількості скарг на відсутність сигналу цифрового телебачення через недостатнє покриття (зокрема у прикордонних районах);

- кількість програм та передач, створених місцевими теле- і радіомовниками;

- зростання кількості програм та передач нового формату порівняно з попереднім роком;

- кількість програм та передач, випущених місцевими теле- і радіоорганізаціями завдяки обміну контентом з іншими мовниками;

- відсоток охоплення населення телесигналом вітчизняного ефірного цифрового телебачення.

6. Аналіз відповідності положень регіональної стратегії Державній стратегії регіонального розвитку України.

Національна система стратегічного планування має базуватися на узгодженій системі координації процесів стратегічного планування на центральному, регіональному та місцевому рівні.

На сьогодні Державна стратегія регіонального розвитку (ДСРР) не затверджена. Відповідно до проекту ДСРР, основна мета регіональної політики до 2027 року та досягнення довготермінового бачення будуть реалізовані на основі трьох стратегічних цілей:

ЦІЛЬ 1. Формування згуртованої країни в соціальному, економічному, екологічному та просторовому вимірах (реалізація цілі спрямовується на зменшення міжрегіональної та внутрішньорегіональної асиметрії розвитку територіальних громад та якості життя людини, створення можливостей для посилення мобільності українських громадян, формування відчуття соціальної, культурної, освітньої економічної згуртованості країни);

ЦІЛЬ 2. Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів (реалізація цієї цілі спрямовується на всі регіони України. В основі заходів та програм і проектів розвитку в регіонах покладається виявлення та розвиток

внутрішнього потенціалу регіону, його конкурентних переваг та можливостей для розумної спеціалізації розвитку);

ЦІЛЬ 3. Ефективне людиноцентричне багаторівневе врядування (передбачає, зокрема формування ефективної системи адміністративно-територіального устрою та завершення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади та створення системи органів публічної влади дружньої для людини і не обтяжливої для публічних фінансів).

Розроблена Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року відповідає принципам, пріоритетам, стратегічним цілям та завданням Державної регіональної політики України року та процесів державного стратегічного планування розвитку окремих секторів економіки країни та її регіонів, що враховує потреби їх розвитку та необхідність підвищення конкурентоспроможності.

При розробці Стратегії були враховані принципи Нової політики регіонального розвитку:

- субсидіарність – є одним із ключових принципів політики розвитку і передбачає, що кожна дія окремих політик, зокрема регіональної політики, запрограмована та реалізована на мінімальних можливих рівнях;

- комплексний територіальний підхід – передбачає, що об'єктом в рамках регіональної політики є територія, яка характеризується специфічним набір соціальних, просторових, екологічних та економічних особливостей. Ці характеристики визначають потенціал розвитку регіону, включаючи ресурси, бар'єри та потреби розвитку, що відрізняють його від інших територій. Комплексний територіальний підхід полягає в узгодженні заходів із специфікою певної території, щоб він точно відповідав різним потребам розвитку цієї території;

- партнерство та співпраця – включає побудову культури партнерства та співробітництва, орієнтованої на взаємодію громадян та публічних інституцій щодо розвитку. Цей принцип також застосовується до встановлення міцних відносин на основі довіри, як вертикально між національними, регіональними та місцевими установами, так і горизонтальні – між місцевими органами влади та різними зацікавленими сторонами, включаючи приватний та соціальний сектори;

- територіальна та секторальна концентрація – розуміється як спрямування втручання в рамках регіональної політики в напрямку підтримки обмеженої кількості територій. Розвиток кожного регіону характеризується конкретними викликами, бар'єрами або потенціалами, розвиток яких особливо важливий з точки зору згуртованості регіону чи країни. Забезпечення реальної територіальної концентрації означає, що зона втручання не охоплює весь регіон або країну. У свою чергу, секторальна концентрація полягає у концентрації ресурсів, ресурсів та діяльності на обмеженому переліку галузей та секторів, які є пріоритетними з точки зору розвитку країни та окремих регіонів. Це правило означає підтримувати ті галузі та сектори, які завдяки своєму потенціалу дозволяють виявити конкурентні переваги даної території в регіональному чи національному

масштабі і є рушійною силою економічного розвитку;

- сталі інвестиції – означає співпрацю та координацію в таких сферах як: планування розвитку, просторове планування, житлова та транспортна політика, охорона природи та якість повітря. Цей принцип також сприяє побудові кругової економіки, яка максимізує ефективне використання ресурсів і зменшує утворення відходів.

7. Система моніторингу та оцінки результативності реалізації Стратегії

Реалізація Стратегії здійснюватиметься на основі партнерства, координації та узгодження діяльності всіх основних учасників цього процесу.

Впровадження Стратегії буде забезпечуватися через системну реалізацію комплексу інформаційних, організаційних та фінансових заходів, які будуть проводитися суб'єктами регіонального розвитку області відповідно до Плану реалізації Стратегії та регіональних цільових програм, а також рішень органів місцевого самоврядування, що приймаються для досягнення стратегічних цілей.

Регіональна стратегія не може передбачити всі дії місцевого, регіонального та національного рівня, які будуть реалізовуватись в області до 2027 року, та можуть сприяти досягненню очікуваних результатів.

Проте, стратегічні цілі, визначені цим документом, фактично визначають точки прикладання зусиль та напрями використання ресурсів (у тому числі приватних інвестицій), аби їх результативність була максимальною з точки зору досягнення стратегічного бачення, визначеного у Стратегії.

Реалізація Стратегії – це завдання для підрозділів обласних та місцевих органів влади, сектору громадських організацій та громадян, які займаються різноманітною діяльністю у сфері розвитку регіону, у тому числі за підтримки проектів міжнародної технічної допомоги.

Стратегія у значній мірі покладається на компетентність, готовність і бажання мешканців області сприяти змінам і покращенням.

Стратегія побудована таким чином, аби зробити можливим паралельну реалізацію усіх цілей з метою поширення спроможностей реалізації, територіального розповсюдження впливу і фінансової доступності.

Методика реалізації Стратегії передбачає її здійснення в рамках двох послідовних та взаємопов'язаних програмних етапів, включених у два Плани реалізації:

перший – 2021-2023 роки;

другий – 2024-2027 роки.

План заходів з реалізації Стратегії передбачає заходи, обсяги і джерела фінансування з визначенням індикаторів результативності їх виконання та є основою для розроблення інвестиційних програм (проектів), спрямованих на розвиток регіону.

Реалізація Стратегії здійснюється на основі партнерства, координації та узгодження діяльності всіх органів, що забезпечують її реалізацію.

Організаційно-інституційне забезпечення реалізації Стратегії передбачає:

координацію заходів щодо реалізації Стратегії, зокрема чіткий розподіл повноважень, усунення дублювання під час прийняття управлінських рішень, налагодження ефективної співпраці всіх органів влади на регіональному та місцевому рівні;

державну підтримку та стимулювання взаємодії органів місцевого самоврядування різних територіальних рівнів під час вирішення спільних питань місцевого та регіонального рівня в рамках інструментів співробітництва між територіальними громадами;

завершення розроблення (оновлення) схем територіального планування (генеральних планів та схем розвитку) на рівні регіону, міст та інших населених пунктів;

створення системи взаємопов'язаних програмних документів щодо розвитку регіону, їх узгодження з генеральними планами територіального розвитку на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівні.

Основними інститутами, які відповідають за реалізацію Стратегії, є: Чернігівська обласна рада, Чернігівська обласна державна адміністрація, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, Агенція регіонального розвитку Чернігівської області.

Обласна рада затверджує Стратегію; План заходів щодо реалізації Стратегії та регіональні цільові програми, спрямовані на вирішення актуальних проблем місцевого розвитку та соціально-економічного розвитку регіону.

Обласна державна адміністрація забезпечує реалізацію Стратегії та розробляє План заходів щодо реалізації Стратегії; регіональні цільові програми, спрямовані на вирішення актуальних проблем місцевого розвитку та соціально-економічний розвиток регіону.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування беруть участь у реалізації Стратегії відповідно до Плану заходів щодо реалізації у рамках їхніх повноважень, а також можуть, спираючись на положення Стратегії, розробляти стратегії розвитку та плани у межах відповідних територіальних громад.

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії.

Стратегія регіонального розвитку розглядається як плановий документ найвищого ієрархічного рівня планування в регіоні, її реалізація вимагає зосередження фінансових та людських ресурсів.

Усі зусилля органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в області, громадянського суспільства, наукових кіл і громадян повинні бути націлені на успішну реалізацію проєктів та заходів, передбачених Стратегією. Таким чином, зосередження та належна координація наявних фінансових ресурсів, залучених із надходжень регіонального рівня, державного бюджету, із коштів донорів та з приватних джерел, дасть змогу забезпечити досягнення цілей, визначених у цій Стратегії.

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії здійснюється за рахунок:

- державного фонду регіонального розвитку;

- державних програм транскордонного співробітництва, угод щодо регіонального розвитку та програм подолання депресивності окремих територій;
- коштів галузевих (міжгалузевих) державних цільових програм та бюджетних програм центральних органів виконавчої влади, що спрямовуються на розвиток відповідної сфери у регіоні;
- субвенцій, інших трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам;
- коштів місцевих бюджетів;
- коштів технічної допомоги ЄС, інших міжнародних донорів, міжнародних фінансових організацій;
- коштів інвесторів, власних коштів підприємств.
- благодійних внесків; коштів з інших джерел, не заборонених законодавством.

З огляду на важливу роль міжнародної технічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових організацій як допоміжного інструменту реалізації системних та інвестиційних проектів на регіональному рівні для досягнення цілей Стратегії є потреба в залученні фінансових ресурсів міжнародних донорських установ.

Джерелом фінансового забезпечення реалізації Стратегії також можуть бути кошти приватних інвесторів у рамках реалізації інвестиційних проектів на регіональному рівні із застосуванням механізму державно-приватного партнерства.

Обсяги фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для виконання Стратегії, будуть визначені під час розроблення Плану заходів з її реалізації.

Інструментами реалізації Стратегії є: плани заходів щодо реалізації Стратегії; програми та проекти регіонального розвитку; плани заходів щодо реалізації регіональних стратегій розвитку; угоди щодо регіонального розвитку.

Система моніторингу та оцінки результативності реалізації Стратегії. У процесі розробки Стратегії було наголошено на важливості впровадження моніторингу її реалізації.

Для всіх можливих форм організації процесу моніторингу головним є проведення ретельного відслідковування виконання завдань та реалізації проектів, коригування та актуалізація Стратегії, за необхідності, з огляду на зміну ситуації, оскільки одні проекти будуть завершені, а деякі замінені іншими.

З метою забезпечення належного рівня відповідальності за реалізацію Стратегії передбачається створення системи моніторингу її реалізації. Така система буде включати, зокрема: документ (розпорядження голови облдержадміністрації) про організацію моніторингу та оцінки результативності реалізації Стратегії; систему індикаторів (результатів) впровадження Стратегії (кількісні та якісні показники).

Моніторинг базується на розгляді обмеженої кількості відібраних показників (індикаторів). Ці індикатори можуть бути досягнуті при умові виконання базового сценарію розвитку області та України і забезпечення

відповідного фінансування за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та надходження коштів із зовнішніх джерел фінансування.

Проведення моніторингу та оцінки результативності виконання Стратегії та Плану заходів з її реалізації здійснюватиметься у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Відповідний звіт про результати моніторингу подається обласній раді щороку.

Моніторингові звіти є відкритими документами і використовуються для уточнення завдань та бюджетних програм області на наступний за звітним бюджетний рік.